

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛАБАНЬ ОЛЕНА ОЛЕКСІЇВНА

УДК 347.926

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВІДПОВІДАЧА
У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ**

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____/О. О.Лабань/

Науковий керівник:
**Бондаренко-Зелінська
Надія Леонтіївна,**
кандидат юридичних наук,
доцент

АНОТАЦІЯ

Лабань О.О. Захист прав та інтересів відповідача у цивільному процесі. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, Хмельницький, 2020.

У дисертаційній роботі вперше в теорії цивільного процесуального права здійснено комплексний аналіз механізмів захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі, що дало можливість визначити недоліки законодавчої регламентації належних йому засобів захисту. У роботі досліджено процесуальні гарантії захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі, встановлено зміст поняття захисту прав та інтересів відповідача та засобів такого захисту, а також напрацьовано класифікацію таких засобів.

У дослідженні визначено особливості мети захисту прав та інтересів відповідача, що може полягати у повній або частковій відмові в задоволенні вимог позивача, зменшенні розміру таких позовних вимог, заміні на іншого відповідача або ж залучення співвідповідача.

Встановлено, що процесуальні гарантії захисту прав та інтересів відповідача наділені такими рисами: вони повинні бути встановлені в цивільному процесуальному законодавстві, як засоби, що забезпечують ефективне провадження по кожній справі; в таких нормах повинні бути прописані види процесуальних дій, допустимих для досягнення сприятливих цілей, на які націлені відповідні процесуальні гарантії.

Доведено позицію про те, що для успішного захисту відповідача важливими також є ті дії, які він вчинив чи мав би вчинити до моменту звернення позивача із позовом. Такі дії будуть носити превентивний характер і спрямовуватимуться на забезпечення юридичної безпеки суб'єкта цивільного обороту (потенційного відповідача): належне з правової точки зору оформлення правовідносин; відповідальне виконання своїх зобов'язань, що виникають із цивільних правовідносин; збереження та формування комплексу доказових фактів, які зможе використати відповідач у випадку пред'явлення до нього

позовних вимог; вирішення питання про забезпечення позасудових механізмів вирішення спорів.

Напрацювання класифікаційних критеріїв розмежування засобів захисту прав та інтересів відповідача дало підстави стверджувати, що важливість дослідження видових характеристик засобів захисту відповідача в цивільному процесі пролягає не тільки в науковій площині, тому варто говорити не лише про їх перелік чи систематизацію, а розуміння через призму видових ознак, можливості та доцільності застосування тих чи інших засобів разом чи ізольовано. За результатами проведеного дослідження запропоновано класифікацію засобів захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі залежно від суб'єктно-предметного змісту, що поділяє їх на *комунітарні* та *характерологічні*.

Встановлено, що незважаючи на увагу науковців до окремих засобів захисту відповідача, їх класифікація зазвичай зводиться лише до переліку існуючих видів, або ж до поділу їх за однаковими ознаками на матеріальна і процесуальні, загальні і спеціальні, основні та додаткові. До числа використовуваних критеріїв варто віднести поширеність визнання такого засобу захисту в літературі, закріпленість засобів в законодавстві, односторонній або двосторонній характер захисної діяльності.

Аргументовано позицію про те, що спростування доцільно вважати специфічним засобом захисту відповідача, що полягає у його первісній реакції, коли він не погоджується із заявленими позивачем вимогами або ж доказами, наданими іншими учасниками процесу.

Доведено необґрунтованість наукових позицій, що відкидають значення спростування тільки на підставі того, що за допомогою лише такого засобу відповідач не може домогтися вирішення спору з бажаним для нього результатом, зважаючи на те, що використання будь-якого із можливих засобів захисту прав та інтересів відповідача самого по собі не буде гарантувати йому досягнення мети такого використання.

Обґрунтовано доцільність визначати мирову угоду засобом захисту прав та інтересів відповідача, якому притаманні такі ознаки: пов'язаність її сторін певними суб'єктивними правами і обов'язками по відношенню одна до одної;

передумовою укладення мирової угоди є звернення до суду із позовними вимогами; метою врегулювання спору в змісті мирової угоди є закріплення результатів досягнутого компромісу у вигляді цивільно-правової угоди; неможливість застосування відповідачем інших засобів захисту щодо предмету спору; взаємність поступок сторін мирової угоди; особлива форма погодження мирової угоди; можливість примусового виконання ухвали про затвердження мирової угоди.

За результатами проведеного дослідження виокремлено спеціальні ознаки мирової угоди як засобу захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі, що демонструють її важливість в механізмі захисту прав та інтересів відповідача та відрізняють її від мирової угоди в контексті цивільно-правового розуміння договору та засобу захисту, який є типовим також для позивача.

З'ясовано необхідність законодавчої регламентації встановлення строків для відзиву на уточнені позовні вимоги, який має бути встановлений судом і не може бути меншим п'ятнадцяти днів з дня постановлення ухвали про продовження строку проведення підготовчого судового засідання.

Акцентується увага на праві відповідача на скасування заходів по забезпеченню позову, що може бути пояснено такими підставами: необґрунтованістю реальної загрози невиконання рішення суду першої інстанції; фактами неодноразового звернення позивачем до суду із «штучними» позовами з метою накладення арешту на майно відповідача; не поданням до суду позовної заяви у встановленим законом строк; досягненням домовленості між сторонами про вирішення спору в позасудовому порядку; обранням неналежного способу забезпечення позову; неспівмірністю вартості забезпечення позову і позовних вимог тощо.

Необґрунтованою визнається позиція національного цивільного процесуального законодавства, що по суті прирівнює вторинне зустрічне забезпечення до заміни засобів забезпечення позову, що обмежує відповідача у виборі засобів зустрічного забезпечення, у зв'язку із чим запропоновано регламентувати право відповідача за своєю ініціативою звернутись із клопотанням до суду із зустрічним забезпеченням позову шляхом внесення на

депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вимог позивача або надання гарантії банку на таку суму.

На підставі аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання запропоновано визнавати забезпечувально-захисним заходом захисту прав та інтересів відповідача подання ним клопотання («захисного документу») про відмову в прийнятті поданих позивачем заходів забезпечення позову або про розгляд судом заяви про вжиття таких заходів виключно в судовому засіданні.

Визначено напрямки удосконалення цивільного процесуального законодавства щодо регламентації захисних засобів відповідача та сформульовано конкретні пропозиції щодо внесення змін в частині врегулювання відносин у досліджуваній сфері.

Ключові слова: відповідач, судовий розгляд, цивільний процес, засоби захисту відповідача, зустрічний позов, спростування, заперечення, мирова угода, залучення третьої особи без самостійних вимог, відзив на позов, зустрічне забезпечення, визнання позову.

SUMMARY

Laban O. Protection of the rights and interests of the defendant in civil proceedings. – Manuscript copyright.

Thesis submitted for the scientific degree of Candidate of Sciences in Law, speciality, 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law. – Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytsky, 2020.

In the dissertation work, for the first time in the theory of civil procedure law, a comprehensive analysis of the mechanisms for protecting the rights and interests of the defendant in civil proceedings was carried out, which made it possible to determine the shortcomings of the legislative regulation of the remedies belonging to him. The work investigated procedural guarantees for protecting the rights and interests of the defendant in civil proceedings, established the content of the concept of protecting the rights and interests of the defendant and the means of such protection, and also developed a classification of such funds.

In the study, the author determines that the peculiarities of the purpose of protecting the rights and interests of the defendant may be to completely or partially refuse to satisfy the plaintiff's claims, reduce the size of such claims, replace with another defendant or bring in a defendant.

The author establishes that procedural guarantees for the protection of the rights and interests of the defendant have the following features: they must be established in civil procedural law, as means of ensuring effective proceedings in each case; such rules should set out the types of proceedings permissible for the achievement of favourable objectives to which the relevant procedural guarantees are aimed.

In the dissertation, the author proves the position that for the successful defense of the defendant, the actions that he committed or had to take before the plaintiff filed the claim are also important. Such actions will be preventive and aimed at ensuring the legal security of the subject of civil traffic (potential defendant): due process of law; responsible performance of its obligations arising from civil legal relations; preservation and formation of a set of evidentiary facts, will be able to use the defendant in case of claims against him; Resolving the issue of providing out-of-court dispute resolution mechanisms.

The development of classification criteria for distinguishing between the means of protection of the rights and interests of the defendant gave reason for the author to argue that the importance of studying the species characteristics of the means of protection of the defendant in civil proceedings does not only take place in the scientific plane, therefore it is worth talking not only about their list or systematization, but about understanding through the prism of species characteristics, the possibility and expediency of using certain means together or in isolation. According to the results of the study, the author proposes a classification of the means of protecting the rights and interests of the defendant in civil proceedings, depending on the subject-matter content, and divides them into *communitarian* and *characterological*.

In the work, the author found that despite the attention of scientists to individual remedies for the defendant, their classification is usually reduced only to a list of existing species, or to their division on the same grounds into material and procedural, general and special, basic and additional. Among the criteria used, the author refers to

the prevalence of recognition of such a remedy in the literature, the fixation of remedies in law, the unilateral or bilateral nature of protective activities.

The author argued that the rebuttal should be considered to be a specific remedy for the defendant, consisting in his initial reaction when he disagreed with the plaintiff's claims or evidence provided by other participants in the proceedings.

In the work, the author argues that the scientific positions that reject the value of the rebuttal are unfounded only on the grounds that by such means alone the defendant cannot obtain a settlement of the dispute with the desired result, despite the fact that the use of any possible means of protecting the rights and interests of the defendant alone will not guarantee him the achievement of the purpose of such use.

The discipline justifies the expediency of determining a settlement agreement as a means of protecting the rights and interests of the defendant, which has the following characteristics: the connection of its parties with certain subjective rights and obligations in relation to each other; the precondition for the conclusion of a settlement agreement is to apply to the court with claims; The purpose of settling the dispute in the sense of a settlement agreement is to consolidate the results of the reached compromise in the form of a civil law transaction; the failure of the defendant to apply other remedies in relation to the subject matter of the dispute; reciprocity of concessions of the parties to the settlement agreement; A special form of settlement agreement; enforceability of the definition of approval of a settlement agreement.

According to the results of the study, the author identifies special features of the settlement agreement as a means of protecting the rights and interests of the defendant in civil proceedings, demonstrating its importance in the mechanism for protecting the rights and interests of the defendant and distinguishing it from the settlement agreement in the context of the civil legal understanding of the contract and the remedy, which is also typical of the plaintiff.

The author points out that there is a need for legislative regulation to set a time frame for revocation of the specified claims, which must be established by the court and cannot be less than fifteen days from the date of the decision to extend the period of the preparatory court hearing.

The author focuses on the right of the defendant to cancel measures to secure the claim, which can be explained by the following grounds: the unreasonability of the real

threat of non-fulfillment of the decision of the court of first instance; the facts of the plaintiff's repeated appeal to the court with "artificial" claims for the purpose of seizing the defendant's property; Failure to file a statement of claim with the court within the time limit established by law; agreement between the parties to resolve the dispute out of court; the election of an improper method of securing the claim; the disproportionate cost of securing a claim and claims and the like.

The author recognizes the position of the national civil procedure law as unreasonable, in fact equates the secondary counter-security with the replacement of the means of securing the claim, restricts the defendant in the choice of counterclaim means, in connection with which it is proposed to regulate the right of the defendant on his own initiative to apply to the court with counterclaim by submitting funds to the deposit account of the court in the amount of the plaintiff's claims or providing a bank guarantee for such an amount.

On the basis of an analysis of foreign experience in legal regulation, the author proposes to recognize as a security measure the protection of the rights and interests of the defendant to provide them with an application ("protective document") to refuse to take the measures submitted by the plaintiff to secure the claim or to consider the court's application for such measures exclusively in court.

In the work, the author determines the directions for improving the civil procedural legislation on the regulation of the defendant's protective equipment and makes specific proposals for amending the settlement of relations in the area under study.

Key words: defendant, litigation, civil procedure, defendant's remedies, counterclaim, denial, objections, amicable agreement, involvement of a third party without independent claims, withdrawal of the claim, counter security, recognition of the claim.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Лабань О. О. Захист прав та інтересів відповідача під час забезпечення позову в цивільному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного прав*. 2019. Випуск 3, том 2. С. 84-89. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).
2. Лабань О. О. Зустрічний позов як спеціальний засіб захисту прав та інтересів відповідача. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 125-127. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).
3. Лабань О. О. Поняття та значення захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2019. Випуск 58. Том 1. С. 124-127. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).
4. Лабань О. О. Мiroва угода як спеціальний засіб захисту прав та інтересів відповідача. *Юридичний бюлетень*. 2019. Випуск 10. С. 67-73. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).
5. Лабань О. О. Правова природа спростування як засобу захисту відповідача проти позову. *Наукові записки. Серія право*. 2019 №. С.20-24.
6. Лабань Е. А. К вопросу о классификации способов защиты прав и интересов ответчика в гражданском процессе. *Актуальные проблемы современного публичного и частного права : материалы международной научно-практической конференции (Минск, 9 апреля 2015 г.)* / [редкол. : Г.А. Короленок, Т.С. Таранова (отв. ред.) и др.] ; Белорус. гос. экон. ун-т. Минск : Экоперспектива, 2015. С. 143-145.
7. Лабань О. О. Зустрічний позов як спеціальний спосіб захисту у справах про поділ майна подружжя. *Актуальні проблеми здійснення і захисту сімейних прав : збірник наукових праць за матеріалами Круглого столу (м. Хмельницький, 30 травня 2016 року)*. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 75-78.
8. Лабань О. О. Особливості розмежування зустрічного позову та заперечення проти позову як способів захисту відповідача. *Актуальні проблеми юридичної науки : збірник тез Міжнародної наукової конференції «П'ятнадцять осінніх юридичних читань» (м. Хмельницький, 21–22 жовтня 2016 року): [у 2-х част.]*. Частина друга. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 174-176.
9. Лабань О. О. Процесуальна рівність сторін як загальна засада забезпечення захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі. *Сучасний стан та перспективи розвитку держави і права : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 16-17 червня 2017 року)*. Львів. С. 56-58.
10. Лабань О. О. До питання про зміст процесуальних прав відповідача. *Конституційні цінності : правова природа та практика реалізації : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року)*. [у 2-х част.]. Частина 1. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 270-273.

ЗМІСТ

ВСТУП	11
 РОЗДІЛ 1 ГЕНЕЗА ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВІДПОВІДАЧА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	 21
1.1 Процесуальні гарантії захисту прав відповідача в цивільному процесі.....	21
1.2 Поняття та засоби захисту прав та інтересів відповідача.....	43
1.3 Класифікація засобів захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі	55
Висновки до розділу 1	66
 РОЗДІЛ 2 ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОМУНІТАРНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВІДПОВІДАЧА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	 73
2.1 Спростування як засіб захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі	73
2.2 Особливості та зміст мирової угоди як засобу захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі	85
2.3 Залучення третьої особи як засіб захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі.....	99
Висновки до розділу 2	116
 РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВІДПОВІДАЧА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ.....	 121
3.1 Заперечувально-захисні засоби захисту відповідача.....	121
3.2 Зустрічний позов як процесуальний засіб захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі.....	138
3.3 Забезпечувально-захисні заходи захисту відповідача в цивільному процесі.....	153
Висновки до розділу 3	169
 ВИСНОВКИ	 175
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	 182
 ДОДАТКИ	 210

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Гарантування прав і свободи людини є вершиною системи цінностей в правовому просторі кожної держави. Україна як правова держава взяла на себе зобов'язання визнавати, дотримуватись та захищати права і свободи людини (стаття 3 Конституції України). Статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основних свобод проголошено рівність усіх учасників процесу в праві на судовий захист. Належне виконання державою обов'язку із захисту прав та інтересів кожної людини обумовлено, в тому числі ефективною діяльністю судових органів.

Такі визначальні принципи цивільного процесу, як-то верховенство права, диспозитивність, змагальність та рівність сторін, за своєю природою передбачають не лише активну участь позивача та відповідача у процесі, але й спрямовуються на гарантування вказаним учасникам цивільного процесу належних та ефективних засобів захисту своїх прав та інтересів у суді.

Аналіз понад 2 тисяч судових рішень в справах цивільного судочинства з Єдиного реєстру судових рішень, а також конкретних матеріалів судових справ за період 2016-2019 роки свідчить, що реалізація відповідачами своїх правомочностей щодо власного захисту при вирішенні спорів залишається досить неоднозначною і ймовірно, незадовільною, зважаючи на те, що більше 70 % позовних вимог задоволено судами першої інстанції, і більше 60 % з них – в повному обсязі. Причинами такої ситуації можна назвати не стільки правоту і обґрунтованість позовних вимог чи юридичну обізнаність позивачів в особливостях процесуальної діяльності, скільки низький рівень підготовки відповідачів до судових процесів, зумовлений їх пасивною позицією, а також недостатність законодавчої регламентації механізмів захисту відповідача в межах цивільного процесу.

Варто також зазначити, що традиційними для науки цивільного процесуального права є дослідження процесуального статусу позивача через призму реалізації його права на позов, впливу різних видів позовів на судові рішення. Разом із тим процесуальному статусу відповідача приділено значно менше уваги з наукової точки зору.

Звертає на себе увагу той факт, що в доктрині цивільного процесуального права фактично відсутні комплексні дослідження усієї сукупності засобів захисту прав та інтересів відповідача, недостатньо уваги приділено специфіці реалізації принципів цивільного процесу через призму захисної діяльності відповідача. Найґрунтовніше вивчаються, як правило, окремі засоби захисту відповідача (відзив на позов, зустрічний позов).

Так, до прикладу, окремі засоби захисту відповідача, тлумачення змісту таких засобів через призму процесуальних гарантій, визначення змісту процесуального статусу відповідача ставали предметом досліджень таких авторів, як: Н. С. Алексєєва, Л. І. Анісімова, Н. Т. Арапов, С.С. Бичкова, Н. Л. Бондаренко-Зелінська, Ж. В. Васильєва-Шаламова, П. В. Гопкін, К.В. Гусаров, Д. Л. Давиденко, Х. А. Джавадов, О. В. Єрмоєнко, Н. І. Клейн, С. В. Лазарєв, Д. Д. Луспеник, І. В. Пасайлюк, О. С. Пепеляшков, І. М. Пятилєтов, О. С. Снідевич, О. С. Фонова, І. А. Хасаншин, Д. А. Хесин тощо.

Осмисленню захисту відповідача присвячено окремі наукові розвідки Г. Д. Васильєвої, М. М. Васильченка, А. М. Єлістратової, І. С. Комарова, Г. В. Молевої, Н. М. Трашкової та інших. Однак вказані дослідження базуються на тлумаченні діяльності відповідача із захисту своїх прав як діяльності суб'єкта соціального та правового конфлікту, опираються на правове регулювання інших країн, стосуються в тому числі особливостей господарського процесу, що має свою специфіку.

Окремі аспекти проблеми захисту відповідача побічно досліджуються в наукових працях, присвячених питанням поняття та механізмів реалізації судового захисту в цілому таких авторів, як:

О. В. Абознова, Ю. В. Білоусов, М. А. Вікут, М. А. Гурвич, О. В. Ісаєнкова, П. П. Колєсов, М. В. Сидоренко, В. І. Тertiшніков, К. С. Юдельсон, Т. Б. Юсупов, Д. М. Чечот, М.С. Шакарян, М. І. Штефан, В. В. Ярков тощо.

Такий стан теоретичного осмислення досліджуваних проблем не можна назвати достатнім, оскільки засоби захисту прав та інтересів відповідача варто визнавати дієвими лише при комплексному застосуванні, що обумовлюється специфікою кожного окремого позову, обсягом та змістом доказів, наявних у позивача, та власне предметом та підставами самих позовних вимог. На сьогодні не сформована наукова позиція щодо мети захисту відповідача в цивільному процесі, а також кола і правової природи засобів, які можуть бути використані для досягнення зазначеної мети. Тому видається неможливим напрацювати єдину ефективну для усіх випадків модель поведінки відповідача в межах цивільного процесу, де він поетапно буде використовувати той чи інший засіб захисту, однак, на нашу думку, відсутність знань та наукового осмислення усього можливого арсеналу таких засобів, що можуть бути доступні для відповідача, може мати негативні наслідки для останнього.

З огляду на вищевказане, необхідною умовою визначення причин сформованої практики і пошуків варіантів підвищення ефективності гарантованих відповідачеві прав в межах цивільного процесу є системний аналіз категорії захисту прав та інтересів відповідача та засобів захисту як інструментів, спрямованих на його реалізацію та проведення ґрунтовного наукового дослідження в цій сфері.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.
Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації затверджена (протокол № 5 від 22 грудня 2014 року) вченою радою Хмельницького університету управління та права. Дисертація виконана відповідно до наукової теми кафедри цивільного права та процесу на 2013–2017 роки «Удосконалення механізму правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті

приведення законодавства України до європейських стандартів» та на 2017–2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105, що є складовою наукової теми Хмельницького університету управління та права на 2013–2016 роки «Управлінські та правові засади забезпечення сталого розвитку України як європейської держави» (державний реєстраційний номер 0108U008927) та на 2017–2026 роки (державний реєстраційний номер 01178U000103).

Мета і завдання дисертації. *Мета* дослідження полягає в тому, щоб на основі чинного цивільного процесуального законодавства України, узагальнення практики його застосування, наукових поглядів визначити особливості захисту прав та інтересів відповідача у цивільному процесі.

Для досягнення поставленої мети передбачено вирішити такі *завдання*:

- охарактеризувати процесуальні гарантії захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі;
- встановити зміст поняття захисту прав та інтересів відповідача та засобів такого захисту;
- напрацювати класифікацію засобів захисту прав та інтересів відповідача;
- охарактеризувати спростування як засіб захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі;
- з'ясувати особливостей мирової угоди як засобу захисту прав та інтересів відповідача;
- проаналізувати правові підстави на наслідки залучення третьої особи як ефективного засобу захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі;
- охарактеризувати заперечувально-захисні засоби захисту відповідача в цивільному процесі;

- виокремити специфіку зустрічного позову як процесуального засобу захисту відповідача в цивільному процесі;
- встановити правові механізми забезпечувально-захисних заходів захисту прав та інтересів відповідача;
- з'ясувати процесуальні особливості застосування засобів захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі і сформулювати пропозиції щодо вдосконалення правової регламентації такого захисту.

Об'єктом дослідження є цивільні процесуальні правовідносини, що виникають за участі відповідача у цивільному процесі.

Предметом дослідження є захист прав та інтересів відповідача у цивільному процесі/

Методологія дослідження заснована на меті і завданнях дисертаційної роботи, а також відповідно до об'єкта і предмета дослідження, зокрема було використано філософські (загальнонаукові) та окремі наукові методи пізнання, зокрема, метод системно-структурного аналізу, історичний, порівняльно-правовий, формально-логічний методи, методи догматичного (логічного) аналізу і тлумачення правових норм та інші наукові методи дослідження правових явищ.

Застосування *історичного методу* дослідження правових явищ дозволило проаналізувати ретроспективні аспекти визначення понять «захист прав та інтересів відповідача», «засоби захисту відповідача», «зустрічний позов» їх ознак та змісту (*підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 3.2*). Метод *системно-структурного аналізу* застосовано для дослідження поняття, змісту та класифікаційних критеріїв заходів захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі (*підрозділи 1.3, підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4*). *Формально-логічний метод* було використано для побудови структури роботи, викладу основних положень дисертаційного дослідження, формулювання визначень, обґрунтування висновків та пропозицій до удосконалення чинного законодавства. Через призму формально-логічного методу проаналізовано цивільне процесуальне

законодавство у досліджуваній сфері та практика його застосування (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4). Порівняльно-правовий метод використано для дослідження особливостей забезпечувально-захисних засобів захисту відповідача (підрозділ 3.3). Формулювання висновків і пропозицій, які містяться у дисертації, зроблено за допомогою методу догматичного (логічного) аналізу і тлумачення правових норм (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4).

Нормативною основою дисертації є акти цивільного процесуального законодавства України та законодавства окремих зарубіжних країн.

Емпіричну основу дослідження становлять цивільне процесуальне законодавство України та низки інших країн, постанови та роз'яснення вищих судових інстанцій, матеріали судової практики та судової статистики.

Наукова новизна одержаних результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше у вітчизняній науці цивільного процесуального права комплексно досліджено захист прав та інтересів відповідача. У результаті дослідження сформульовано низку нових положень, висновків і пропозицій, а саме:

уперше:

1) обґрунтовано, що мирова угода, як засіб захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі, характеризується такими ознаками: наявність гарантій захисту інтересів відповідача; справедливий баланс між первинними позиціями сторін та умовами мирової угоди; відповідність вимогам процесуальної форми; неможливість односторонньої зміни умов угоди; можливість примусового виконання ухвали про затвердження мирової угоди; неможливість повторного пред'явлення тотожного позову до відповідача;

2) запропоновано класифікувати цивільні процесуальні гарантії захисту прав та інтересів відповідача залежно від змісту процесуальних дій позивача щодо звернення із позовними вимогами та наслідків таких дій:

попередні – процесуальні гарантії, що реалізуються на етапі ініціювання процесу позивачем (наприклад, зустрічне забезпечення, покладення тягаря судових витрат на ініціатора судочинства, перевірка відсутності тотожних позовів); *підготовчі* (наприклад, процесуальні гарантії щодо строків і порядку подання відзиву на позов, подання зустрічного позову, доказів, та залучення третьої особи, тощо); *визначальні* (як от, процесуальні гарантії щодо впливу на результат дослідження обставин справи судом шляхом звернення до суду із клопотаннями та заяви протягом усього судового розгляду, тощо);

3) аргументовано доцільність визначати моментом початку перебігу процесуальних строків для подання відзиву (в тому числі, відзиву на уточнені, доповнені, змінені позовні вимоги), заперечень відповідача момент отримання відповідачем відповідної заяви позивача по суті справи;

4) доведено необхідність доповнення переліку підстав залишення позовної заяви без розгляду випадками, коли відповідна заява подається відповідачем щодо зустрічного позову у зв'язку з невідповідністю останнього вимогам ч. 2 ст. 193 ЦПК;

5) обґрунтовано твердження про те, що у випадку скасування в порядку перегляду судового рішення у справі, в якій мало місце зустрічне забезпечення, суд відповідної інстанції в своєму акті повинен вирішувати питання про наслідки зустрічного забезпечення. В тому числі, запропоновано законодавчо встановити можливість звернення відповідача із клопотанням про зустрічне забезпечення в усіх провадженнях по перегляду судових рішень;

6) запропоновано виокремлювати такий засіб захисту прав та інтересів відповідача, як звернення до суду про видачу захисного документу, що міститиме клопотання потенційного відповідача про відмову в прийнятті заходів забезпечення позову від позивача або про розгляд судом заяви про вжиття таких заходів виключно в судовому засіданні з присутністю заінтересованих осіб.

удосконалено:

7) дефініцію засобів захисту прав та законних інтересів відповідача в цивільному процесі як наданих цивільним процесуальним законодавством правових інструментів, які відповідач може використовувати задля відмови в задоволенні позовних вимог в повному обсязі чи в частині та/або вибуття відповідача з процесу шляхом його заміни на іншого відповідача;

8) класифікацію засобів захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі і запропоновано залежно від суб'єктно-предметного змісту виділяти: 1) *комунітарні заходи захисту*: а) спростування; б) мирова угода; в) залучення третьої особи без самостійних вимог; 2) *характерологічні заходи захисту*: а) заперечувально-захисні; б) зустрічний позов; в) забезпечувально-захисні;

9) позицію про визнання процесуальними гарантіями захисту відповідача санкцій, що застосовуються до позивача за зловживання процесуальними правами (покладення на сторону судових витрат, штраф);

10) твердження про те, що спростування є самостійним засобом захисту прав та інтересів відповідача відмінним від заперечення, оскільки воно визначається як необґрунтована доказами незгода відповідача з визначеними у позовній заяві позивачем вимогами, доказами, поясненнями, наданими позивачем та/або іншими учасниками цивільного процесу;

дістало подальшого розвитку:

11) твердження, що засоби захисту позивача та відповідача (навіть комунітарні, такі як спростування, мирова угода, залучення третьої особи без самостійних вимог) різняться, зважаючи на протилежний характер інтересів сторін, момент фактичного вступу в процес, роль в справі (напад/захист);

12) положення про необхідність запровадження права суду з найскладніших категорій справ, а також у справах, що пов'язані із значним обсягом розрахунків та доказів, зобов'язати відповідача у встановлений

судом строк подати письмовий відзив на позов, в якому відповідач повинен вказати за наявності заперечення проти позову, а також докази, які обґрунтовують такі заперечення відповідача проти позову;

13) тлумачення критерію очевидної безпідставності позовних вимог як підстави визнавати дії позивача зловживанням своїми процесуальними правами, що суперечать завданням цивільного судочинства, коли такий позов характеризується недобросовісними діями позивача, що має приховані протиправні цілі, спрямовані на відкриття провадження у справі щодо відповідача за надуманими, спровокованими підставами, які не пов'язані з реальним відновленням порушених цивільних прав позивача.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Теоретичні та прикладні висновки і рекомендації дисертаційного дослідження можуть бути використані:

– у науково-дослідній роботі – як основа для подальшого наукового дослідження проблем захисту прав та інтересів відповідача у цивільному процесі;

– у правотворчій діяльності – для вдосконалення чинного цивільного процесуального законодавства щодо регламентації окремих засобів захисту прав та інтересів відповідача;

– у правозастосовній діяльності – під час розгляду судами цивільних справ;

– у освітній діяльності – при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне процесуальне право», «Проблеми цивільного процесуального права», «Практика цивільного судочинства», «Теорія та практика судової юрисдикції» тощо (*Акт про реалізацію результатів наукових досліджень Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова від 13.02.2020 року (Додаток Б)*).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, містить отримані автором нові результати в галузі науки цивільного процесуального права, які дозволяють підвищити ефективність

механізмів та засобів захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі. Усі сформульовані положення та висновки є результатами особистих досліджень автора.

Апробація результатів дисертації. Тези дисертації, ідеї та окремі висновки апробовано як доповіді на конференціях і симпозіумах міжнародного та національного рівнів: Міжнародній науково-практичній конференції *«Актуальні проблеми сучасного публічного і приватного права»* (м. Мінськ, Республіка Білорусь, 9 квітня 2015 року); Круглому столі *«Актуальні проблеми здійснення і захисту сімейних прав»* (м. Хмельницький, 30 травня 2016 року); Міжнародній науковій конференції *«П'ятнадцять осінніх юридичних читань»* (м. Хмельницький, 21–22 жовтня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції *«Сучасний стан та перспективи розвитку держави і права»* (м. Львів, 16–17 червня 2017 року); Міжнародній науково-практичній конференції *«Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації»* (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року).

Публікації. Сформульовані в дисертації положення і висновки викладено в десяти публікаціях, з яких: *п'ять* наукових статей у журналах і збірниках, що входять до переліку фахових наукових видань України, *чотири* з яких включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща), а також у *п'яти* тезах виступів на науково-практичних заходах.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою, завданнями та предметом дослідження. Дисертація складається з анотацій, вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 213 сторінок, з якого основного тексту – 181 сторінка. Список використаних джерел розміщено на 28 сторінках (320 найменувань), 2 додатки – на 4 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ГЕНЕЗА ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВІДПОВІДАЧА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

1.1 Процесуальні гарантії захисту прав відповідача в цивільному процесі

Сфера здійснення правосуддя є найважливішою в контексті гарантування державою прав та інтересів учасників різних видів правовідносин, оскільки саме ця функція держави спрямована на захист невизнаних, порушених та/або оспорюваних прав. Внаслідок цього визначення обсягу процесуальних повноважень та міри можливої поведінки суб'єктів на час судового провадження безпосередньо пов'язане з правовою можливістю захисту суб'єктивних матеріальних прав і їх відновлення в подальшому.

Право на судовий захист є одним із фундаментальних конституційних прав людини. Відповідно судовий захист є основною умовою правової захищеності особи, цінність якої полягає не тільки в наданні їй широкого кола прав і свобод, а й в гарантованій можливості їх ефективного здійснення та захисту за допомогою правових засобів.

Державними пріоритетами в регулюванні цивільних процесуальних відносин виступають створювані механізми забезпечення законності, справедливості, рівності сторін, розвитку і посилення процесуальних гарантій прав і свобод учасників таких правовідносин, їх законних інтересів.

Право на судовий захист передбачає наявність конкретних гарантій, що відповідають вимогам справедливості, які дозволяли б реалізувати його в повному обсязі і забезпечити ефективне поновлення за допомогою правосуддя.

Механізми забезпечення прав та інтересів учасників цивільних процесуальних відносин варто визначати через призму системи правових засобів і методів, які включають чітке визначення цілей і завдань цивільного процесу, тобто єдину логічно-послідовну регламентацію правового статусу кожного учасника цивільного процесу (їх прав і обов'язків) незалежно від процесуальної ролі. Такі правові засоби закріплюють гарантії, які реально забезпечують здійснення прав особи, в тому числі відповідача, в сфері цивільної юрисдикції, в тому числі встановлюють наслідки невиконання або неналежного виконання обов'язків усіма учасниками цивільного процесу.

У зв'язку з цим в цивільному процесуальному законодавстві і встановлюються процесуальні гарантії, завдання яких полягає, в тому числі, в забезпеченні реалізації процесуальних прав і обов'язків суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин.

Правові гарантії розглядаються через призму системи інститутів і норм як матеріального, так і процесуального права, правової діяльності, сукупності правових норм, і заснованої на них правозастосовчої діяльності, а також встановлених в законодавстві спеціальних принципів, інститутів, процедури засобів.

Щодо найбільш узагальненого поняття юридичних гарантій в загальній теорії права, то найбільш аргументованою нам видається думка, що гарантії – це система соціально-економічних, політичних, моральних, юридичних, організаційних засобів і способів, що створюють рівні можливості особистості для здійснення своїх прав, свобод та інтересів [283, с. 275].

Досить часто цивільно-процесуальні гарантії досліджуються із прив'язкою до цивільно-процесуального статусу суб'єкта правовідносин. Процесуальними гарантіями прийнято вважати як «умови і засоби, які забезпечують фактичну реалізацію та повну охорону прав і свобод людини» [35, с. 29], так і «заходи, що забезпечують можливість реалізації

фізичною особою належних йому прав і свобод» [164, с. 9]. Складовою процесуального статусу гарантії реалізації визначають В.Б. Авер'янов [33, с. 160, 161] та С.В. Лопатіна [105, с. 278]; І.А. Смагіна наголошує на невід'ємності такого елементу у змісті правового статусу особи [160, с. 21-22].

Однак, на нашу думку, віднесення процесуальних гарантій до змісту процесуально-правового статусу, є недостатньо обґрунтованим, зважаючи на те, що в більшості автори посилаються на те, що такі гарантії є правовими нормами, які визначають права [33, с. 160-161], що фактично ототожнює їх з таким елементом процесуально-правового статусу, як права.

Так, до прикладу, І.С. Самощенко без прив'язки до змісту правового статусу суб'єкта правовідносин вказував, що правові гарантії законності є спеціальними нормативно-правовими засобами (нормами права і правовими санкціями), які гарантують неухильне виконання вимог всіма учасниками суспільних відносин (і, зокрема, недопущення свавілля з боку органів і посадових осіб держави по відношенню до громадян), що забезпечують відновлення порушених прав і покарання порушників законності. Відповідно до цієї точки зору, процесуальні гарантії за своїм змістом є нормами права [150, с. 64].

На думку В.В. Нижникової, гарантії є умовами, засобами та способами, які забезпечують здійснення в повному обсязі і всебічну охорону прав та свобод особи. Тому поняття гарантій охоплює всю сукупність об'єктивних та суб'єктивних чинників, які спрямовані на практичну реалізацію прав та свобод, а також на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення. В свою чергу, правові гарантії, авторка визначає як встановлені законом засоби забезпечення використання, дотримання, виконання і застосування норм права [115, с. 127].

Інші автори поділяють позицію, відповідно до якої діяльність на основі норм права становить самостійне значення та зміст юридичних гарантій. Наприклад, В. М. Скобьолкін відзначав, що можна виділити низку юридичних гарантій, сутність яких полягає саме в діяльності відповідних органів [157, с. 43]. На думку І. Я. Дюрягіна, правові норми без належного втілення в діях людей не мають жодної цінності, відповідно гарантуючими правові норми стають в процесі їх реалізації [68, с. 196].

Більш прийнятною, на нашу думку, є позиція, яка передбачає визначення процесуальних гарантій через норми права та діяльність суду з їх забезпечення, через що відзначається єдність двох вказаних елементів кожен з яких окремо від іншого втрачає значення власне гарантії. Як зазначає Л. А. Кротова, без діяльності відповідних органів і осіб, норми права як правові гарантії не мають забезпечувального впливу [85, с. 36].

Під процесуальними гарантіями в третейському судочинстві авторка С.Ж. Солових розуміє встановлені нормами законодавства різні за змістом правові засоби і способи, що забезпечують сторонам третейського розгляду можливість реалізації та захисту наданих їм прав [164, с. 10].

Процесуальні гарантії у виконавчому провадженні Д. Х. Валєєв визначає як реалізацію та захист прав фізичних і юридичних осіб через правовий механізм, що полягає в сукупності передбачених законом засобів (нормативна основа) і визначених на їх підставі способів (дій із реалізації цілей), які в єдності забезпечують досягнення цілей і завдань виконавчого провадження (охорону прав фізичних і юридичних осіб у виконавчому провадженні) [25, с. 8].

Як вказує І. А. Хасаншин, у сфері господарського процесу процесуальні гарантії варто визначати як правовий механізм, який встановлює правові засоби (нормативну основу) і визначає на їх основі дії по реалізації цілей і завдань провадження в господарському суді. На користь визначення процесуальних гарантій через категорію «правовий механізм» автор відзначає також використання категорії «гарантії» в

процесуальному законодавстві саме в контексті норм права та правових механізмів [297, с. 24].

Схожих поглядів дотримуються автори в межах науки цивільного процесу. Так, на думку В. І. Захарова, під цивільними процесуальними гарантіями суб'єктивних прав сторін і третіх осіб розуміються закріплені в нормах цивільного процесуального права засоби, покликані забезпечувати на всіх стадіях цивільного процесу сприятливі умови для безперешкодного здійснення наданих їм прав [76, с. 11].

На думку О.В. Єрмоєнко, процесуальні гарантії є заснованими на загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права, міжнародних договорах, нормах Конституції і конкретизованими в чинному процесуальному законі умови, засоби і способи, що створюють реальні можливості для охорони, захисту і реалізації прав, свобод і законних інтересів учасників цивільного судочинства в рамках цивільної процесуальної форми.

В цьому аспекті варто зауважити, що власне процесуальна форма виступає не тільки процесуальною гарантією дотримання законності в процесі здійснення правосуддя, вона також визначає процесуально-правовий статус учасників судочинства. Так, до прикладу, в цивільних правовідносинах держава через норми права регламентуватиме тільки обсяг прав та обов'язків учасників таких відносин. Тоді як у цивільних процесуальних правовідносинах державою через процесуальну форму визначено в тому числі зміст процесуальних дій, вчинення яких є необхідною передумовою для здійснення процесуальних прав та виконання процесуальних обов'язків. Іншими словами порушення вимог процесуальної форми не дозволить відповідачеві здійснити права, які він має, відповідно до свого статусу. Наприклад, Приморським районним судом м. Одеси у справі за позовом до приватного нотаріуса про скасування державної реєстрації права власності та витребування майна з чужого незаконного володіння, було залишено зустрічну позовну заяву

відповідача без розгляду з тим підстав, що приватним нотаріусом було пропущено процесуальні строки звернення до суду із зустрічною позовною заявою [230].

На думку А.О. Богомолова процесуальними гарантіями виконання завдань цивільного судочинства є засоби, закріплені цивільним процесуальним законодавством, які спрямовані на вирішення завдань цивільного судочинства шляхом впливу та впорядкування дій суб'єктів цивільного судочинства, а також правовий механізм, що втілюється в реалізації таких засобів суб'єктами цивільних процесуальних відносин [21, с. 7-8].

Важливо розуміти, що процесуальні гарантії захисту прав відповідача присутні на кожній стадії вчинення процесуальних дій: від відкриття провадження у справі до власне постановлення рішення у справі, його оскарження. На кожній з таких стадій існує відповідна нормативна основа, тобто ті норми процесуального права, які встановлюють порядок вчинення процесуальних дій, які в сукупності своїй і утворюють стадію. Але також на кожній з цих стадій існує діяльнісна частина, тобто процесуальні дії суду, осіб, які беруть участь у справі, в тому числі відповідача, осіб, які сприяють правосуддю, а в низці випадків і інших осіб по реалізації процесуальних норм, цієї нормативної основи.

Тому варто зазначити, що процесуальні гарантії захисту прав відповідача також складаються з нормативної основи і процесуальних дій по реалізації правових приписів.

Нормативна основа досліджуваних гарантій складається з нормативно-правових засобів, встановлених цивільному процесуальному законодавстві. Також процесуальні гарантії в цивільному процесі можна розглядати і через призму правових засобів. Так, у науці цивільного права цивільно-правові засоби визначаються по-різному, але в цілому, всі визначення зводяться до правових можливостей, встановлених цивільним правом, і спрямованих на досягнення певної соціально-економічної

мети [280, с. 19; 62, с. 8; 65, с. 21; 309]. До прикладу, правовий засіб визначають як певний оформлений правом прийом (нормативно виражене пристосування, інструмент), застосовуваний у відомих життєвих ситуаціях [83, с. 19], за допомогою правового засобу забезпечується організація здійснення тих чи інших суб'єктивних цивільних прав і виконання суб'єктивних цивільних обов'язків.

У своїй роботі професор М.О. Барінов визначає правові засоби як юридичні можливості, закладені в нормах цивільного права і його окремих інститутах, які використовуються в процесі їх реалізації з метою задоволення майнових і немайнових потреб громадян і організацій, де назви правових засобів і інститутів можуть збігатися [15, с. 18].

На нашу думку, саме на таке визначення варто звернути увагу, визначаючи особливості цивільних процесуальних правових засобів оскільки процес як юрисдикційна процедура власне має у своєму змісті певну діяльність, яка забезпечує рух справи. У свою чергу, ця діяльність виникає з норм процесуального права, регулюється ними і, що важливо, обмежується ними. Обмеження має місце в тому аспекті, що процесуальні правові засоби можуть бути передбачені тільки процесуальним законодавством, і не можуть існувати *de facto*, як це може відбуватись, до прикладу, в межах цивільних правовідносин, коли сторони мають певну традицію договірних чи інших відносин (усталену ділову практику), встановлюючи її як свою певну «норму» поведінки.

У цивільних процесуальних відносинах всі дії учасників повинні бути передбачені процесуальним законодавством. Тому така теорія правових засобів може бути застосована і при дослідженні процесуальних гарантій захисту прав відповідача в цивільному процесі. Процесуальні гарантії також за аналогією варто визначити як можливості, встановлені для відповідача процесуальним законодавством, але в цьому випадку треба зважати на специфічну цільову спрямованість таких гарантій.

У сфері дії процесуальних гарантій соціально-економічної метою виступає сприяння в реалізації процесуальних прав відповідача: забезпечення їх належної реалізації або відновлення процесуального статусу відповідача в результаті вчинення процесуальної правопорушення (на відміну від соціально-економічної мети захисту прав боржника в межах цивільного права, де така мета є значно ширшою). Загальною метою застосування процесуальних гарантій захисту прав відповідача виступають спільні цілі та завдання цивільного процесу – захист прав та охоронюваних законом інтересів учасників справи (зокрема, відповідача) шляхом своєчасного і правильного здійснення правосуддя у цивільних справах.

Важливою процесуальною гарантією захисту прав відповідача, на нашу думку, є процесуальна рівність сторін в цивільному процесі, коли як позивач, так і відповідач, наділені однаковим (рівним за силою) обсягом права та обов'язків в межах цивільного процесу.

Дотримання принципу рівноправності сторін у цивільному судочинстві, в тому числі і при розгляді судами цивільних справ у першій інстанції забезпечує певний баланс публічних і приватних інтересів в цивільному судочинстві.

У зв'язку із викладеним, важливо встановити чи зберігається принцип рівності сторін за умови, що кожна із них має право на судовий захист у відповідному змісті.

Рівноправність сторін в цивілістичному процесі є важливою умовою їх справедливого змагання перед суддею. Тільки рівність осіб може привести суддю до досягнення істини при вирішенні справи. З цієї причини рівноправності відведено місце принципу в галузі процесуального права.

Принцип процесуальної рівності сторін знаходить свою реалізацію в умовах суворого дотримання принципів диспозитивності, змагальності, об'єктивної істини. Протилежність матеріально-правових інтересів сторін не породжує нерівності сторін у процесуальних правах. Закон, встановлюючи рівні процесуальні права і обов'язки позивача і відповідача,

забезпечує рівну можливість сторін на судовий захист, на відстоювання своєї правової позиції у справі. У загальному вигляді, як нам видається, зміст принципу рівності сторін у цивільному процесі варто відобразити в таких засадах: а) принцип рівності сторін у цивільному процесі означає закріплення в законі рівних процесуальних прав; б) покладання на сторони рівних процесуальних обов'язків; в) надання сторонам однакових можливостей для здійснення процесуальних прав і обов'язків; г) неупереджене, об'єктивне ставлення суду до предмету спору і результатів його вирішення при здійсненні всіх процесуальних дій, спрямованих на повне, всебічне з'ясування всіх обставин справи, суб'єктивних матеріальних прав і обов'язків сторін.

В свою чергу, принцип процесуальної рівності сторін перебуває у тісному зв'язку з принципами диспозитивності, змагальності та доступності судового захисту і є дієвою гарантією захисту інтересів відповідача.

Загальна рівність в межах цивільного процесу означає слідування зазначеним вимогам як на рівні процесуального законодавства, так і в правозастосовчій практиці. Відповідно, порушенням загальної рівності будуть такі нормативні та індивідуальні приписи, які будуть надавати окремим учасникам правовідносин переваги або будуть накладати на них надмірні обтяження за якою-небудь із вказаних підстав.

Для правильного розуміння процесуальної рівності слід враховувати той факт, що процесуальні відносини мають «подвійну» юридичну природу, оскільки одночасно регулюються нормами як матеріального, так і процесуального права. Оскільки принцип рівності характерний для багатьох матеріально-правових галузей, то в межах цивільного процесу часто відбувається «нашарування» проблем, що мають подвійну природу: частина з них носить власне процедурний характер, інша частина обумовлена нормами матеріального права, що підлягають застосуванню.

Контролювання судом першої інстанції юридичних аспектів справи передбачає, поряд з діями щодо правильного визначення обставин, що мають значення для справи, сприяння усуненню допущених стороною юридичних помилок шляхом відповідних роз'яснень в досить зрозумілій формі. Таке сприяння стороні жодним чином не суперечить засадам рівності в цивільному процесі, цілям і суті змагального цивільного процесу, оскільки питання правозастосування повинні правильно вирішуватися судом незалежно від рівня і переконливості правової аргументації сторін. Більш того, такі дії суду слід віднести до числа його функцій в цивільному процесі.

В свою чергу використання механізмів зрівнювання можливостей сторін процесу в доведенні фактичних обставин справи може полягати у відповідному рішенні питань судових витрат, судового представництва, наданні, за клопотанням відповідної сторони, сприяння в збиранні та витребування доказів, наданні особам, які беруть участь у справі, іншого сприяння в реалізації їх прав, роз'ясненні наслідків вчинення або не вчинення тих чи інших процесуальних дій. Лише при досить повному здійсненні судом зазначених функцій можна вважати дотриманими конституційні вимоги і кореспондуючі з ними положення процесуального законодавства щодо судового захисту прав та інтересів осіб.

Вихідною, базовою в правовій сфері має бути не рівноправність, а саме юридична рівність сторін. У літературі і на практиці поняття «рівність» і «рівноправність» нерідко використовуються як тотожні, взаємозамінні [103, с. 60]. Однак поняття «рівність», на нашу думку, дещо ширше поняття «рівноправність». Власне рівноправність передбачає тільки рівність прав, в той час як універсальна категорія рівності має на увазі і рівність обов'язків. У зв'язку із цим варто відмітити, що на сьогодні широке поширення набув підхід до категорії рівноправності, що включає в себе рівність і прав, і обов'язків. Н.М. Васильченко писав, що іноді рівноправність сторін розцінюють як наявність у них однакових прав [301,

с. 36; 151, с. 107; 101, с. 202; 42, с. 84].

Питання про наявність у сторін процесуальних обов'язків довгий час викликало спори в літературі. Не без підстав відзначається, що обов'язкам у теорії права традиційно приділяється набагато менше уваги, ніж правам, що обумовлено історичними та іншими причинами [103, с. 60]. Зараз наявність у сторін у цивільному процесі обов'язків, перш за все, обов'язку доказування, є фактично загальновизнаним. Слушним у зв'язку із цим видається твердження, що «рівність обов'язків має таку ж цінність, як і рівність прав» [94, с. 71].

На думку В.М. Семенова, принцип поєднання прав з обов'язками нерозривно пов'язаний з принципом рівності прав, тобто з принципом рівноправності, оскільки рівноправність доповнюється рівністю обов'язків суб'єктів права [155, с. 45]. Однак варто відзначити тезу, що принцип процесуального рівноправ'я (рівності) сторін доповнює принцип рівності громадян і організацій перед законом і судом [94, с.71]. Таку тезу можна вважати вірною за умови, якщо зробити акцент на рівності саме сторін, тобто, мається на увазі суб'єктний аспект принципу. Однак рівноправність як рівність саме прав (вужча категорія) навряд чи може доповнювати більш широку категорію юридичної рівності як рівність і прав, і обов'язків.

Для характеристики правового статусу відповідача в цивільному процесі вкрай важливо з'ясувати, як закріплюється принцип рівності сторін у законодавстві і як реалізується він у судовій практиці. Як зазначає Н.М. Васильченко, в практиці існує неофіційна презумпція правомірності вимог позивача. Відповідачу часто відводиться другорядна роль, з моменту своєї появи в процесі він іноді вважається порушником прав та інтересів позивача [30, с. 10].

Однак варто вказати, що, з одного боку, таке ставлення до відповідача може створити враження про нерівність сторін в цивільному судочинстві, поставити процесуальні права відповідача в залежність від прав позивача, позбавити його найважливіших прав на захист своїх

інтересів. Але з іншого, варто зауважити, що сторони не настільки нерівні, як це може видатись на перший погляд. Незважаючи на те, що першим у процес вступає позивач, подавши відповідну заяву до суду, це не означає, що він має більше преференцій по відношенню до відповідача. До прикладу, що стосується «обмеження прав відповідача» забезпеченням позову, то абсолютизувати це обмеження також не зовсім вірно. По суті саме позивач спочатку «обмежений» в правах, оскільки спірне майно знаходиться у володінні відповідача або в сфері його юридичного панування. Сенса забезпечення якраз в тому, щоб ще до вирішення справи як би «тимчасово» забезпечити справжню рівність (по відношенню до предмету спору), тобто, вивести це майно зі сфери юридичного і (або) фактичного панування обох сторін.

Що стосується порушення рівноправності сторін у випадку звернення іншої особи (спеціального суб'єкта) до суду на захист однієї з сторін, то це питання особливе, оскільки існує думка про те, що в сучасному цивільному процесі прокурор реалізує переважно компенсаційну функцію, причому його компенсаційна функція в процесі похідна від функції держави по забезпеченню всім суб'єктам рівного права на судовий захист [24, с.57; 67, с.58; 285]. Варто відзначити, що для суб'єктів, які представляють інтереси держави, ЦПК України не встановлено жодних додаткових прав та переваг, які б могли тлумачитись як нерівноправність сторін.

Вказані приклади демонструють, що сторони не можуть мати однакові засоби захисту, і останні різняться, зважаючи на протилежний характер інтересів сторін, момент фактичного вступу в процес, роль в справі (напад/захист) тощо. Якщо у однієї сторони таким засобом виступає позов, то в іншої – відповідно відзив на позов. Тому можна говорити лише про відносно однакові можливості використання різних засобів захисту сторін. Відносно повний збіг спостерігається в так званих «загальних» правах, що ж стосується прав сторін, пов'язаних з розпорядженням

матеріальною стороною спору, то правильніше говорити не про рівноправність сторін, а про співвідносність їх прав.

В іншому прикладі (п. 2 ч.1 ст. 43 ЦПК України) також йдеться про процесуальні гарантії в контексті реалізації правових норм: кожній особі, яка бере участь у справі, гарантується право подавати докази суду, брати участь у їх дослідженні, ставити питання іншим учасникам справи.

Варто також відзначити, що процесуальні гарантії можуть реалізовуватися за ініціативою суду або за ініціативою осіб, що беруть участь у справі або осіб, які сприяють правосуддю. Відповідач як суб'єкт процесуальних відносин так чи інакше заінтересований у вирішенні справи чи шляхом закриття провадження у справі, чи шляхом постановлення рішення про незадоволення вимог позивача. Відповідно заінтересованість відповідача виражається у постановленні законного та обґрунтованого судового акту на свою користь.

Заінтересованість суду відповідно полягає в якісному здійсненні державно-владної функції здійснення правосуддя. Це не можна назвати матеріально-правовим або процесуально правовим інтересом, це інтереси законності і правопорядку. Реалізації цих інтересів також підпорядковані процесуальні гарантії в цивільному процесі.

Певними процесуальними гарантіями захисту своїх прав наділений відповідач при зловживанні позивачем своїми правами. Варто зазначити, що будь-які зловживання позивачем своїми процесуальними правами по суті проявляють себе як цивільні процесуальні правопорушення: вони завдають істотної шкоди суспільним відносинам, що складаються в сфері цивільного судочинства, оскільки зазіхають на права і законні інтереси відповідача процесу. Як правило, шкода, заподіяну зловживаннями, виражається в необхідності додаткових витрат часу, матеріальних засобів і психічних і фізичних сил відповідача для встановлення дійсних обставин справи і вирішення на їх основі заявлених вимог.

Досить поширеною є судова практика щодо зловживань позивачем своїми правами, що передбачені п. 3 ч. 2 ст. 44 ЦПК України щодо безпідставних позовів, позовів за відсутності предмета спору або у спорах, які мають очевидно штучний характер [238; 221; 220; 249; 202]. Необґрунтовані позови і заяви як штучні спори в цивільному процесі мають з точки зору А. А. Тихонова, переслідують приховані протиправні цілі (нанесення шкоди діловій репутації відповідачу, споживчий екстремізм, бажання нескінченного судового розгляду, відсутність спору про право, відсутність доказів, спосіб отримання додаткового заробітку тощо), квазізаконну мету (позов до сусідів про усунення шуму, позов про компенсацію моральної шкоди за нетактовне ставлення до клієнта, позов до держави про стягнення власних боргів, позов про повернення неіснуючих речей, позов про спонукання до законної поведінки, позови про додаткове уточнення меж городу та присадибної ділянки, позов до автосалону про зобов'язання усунути сторонні звуки в салоні автомобіля тощо) або інші аналогічні цілі, досягнення яких в цивільному процесі на користь позивача не має ніякого відношення до реального поновлення порушених цивільних прав [286, с. 94].

Як показує аналіз судової практики, досить часто рішення про зловживання процесуальними правами є ініціативою власне суду, який закриває провадження у справі, або ж відмовляє у її відкритті чи залишає позов без руху. Однак також в окремих випадках за захистом своїм обмежених такими зловживаннями справ звертаються власне відповідачі. І не завжди суд стає на їх сторону з досить, на нашу думку, необґрунтованими тезами.

Так, до прикладу, Соснівським районним судом м. Черкаси було розглянуто позов про визначення місця проживання малолітньої доньки з матір'ю. У відзиві на позов представник відповідача посиляється на необґрунтованість та безпідставність таких вимог. Суд у своїй ухвалі відмовив відповідачеві у задоволенні вимог щодо безпідставності позову,

не вбачаючи очевидного подання завідомо безпідставного позову, посилаючись на справу «Миролюбов та інші проти Латвії» (рішення від 15.09.2009) і вказуючи, що питання щодо наявності чи відсутності зловживання правом повинна вирішуватись судом у кожному конкретному випадку окремо і що стримуванням зловживання правом є боротьба суду не з самою поведінкою позивача, а з конкретними проявами правової поведінки, що завдають шкоди суспільству та відповідачеві [261].

Тут варто враховувати факт відсутності в ЦПК України таких оціночних категорій як очевидність безпідставності, спір про право, достатність доказів, необґрунтованість позову. Ці поняття в сукупності і кожне окремо деталізують розуміння необґрунтованості позовів і заяв, в тому числі, в світлі механізму процесуальних гарантій захисту прав відповідача від позову. Фактично, крім відзиву на позов і зустрічного позову ЦПК України для відповідача не містить більш дієвих засобів захисту від необґрунтованих позовів та заяв, що по суті демонструється вказаним вище судовим рішенням.

На практиці нерідко зустрічаються позови і заяви орієнтовані на отримання прибутку позивача. І в цьому випадку важко говорити про те, що позивач є юридично неграмотним. Масовість позовів, зокрема, в сфері захисту прав споживачів, спрямована на отримання прибутку позивачами, зважаючи на те, що вони звільнені від сплати судового збору. В той же час майно, щодо якого виникає такий спір, так чи інакше захищається у позивача, який, в свою чергу, може вимагати стягнення неустойки або відшкодування шкоди з надуманих підстав, коли відповідач (виробник, виконавець) повинен доводити відсутність спричиненої шкоди або ж вини власне самого виробника у спричиненні шкоди споживачеві.

Це обумовлює нерідко штучний, фіктивний характер позовів. І такі позови мають місце і в інших категоріях справ щодо майнових спорів.

На нашу думку, такі недобросовісні дії позивача з метою отримання певної економічної вигоди, спрямовані на порушення цивільної справи

щодо відповідача за надуманими, спровокованим, або іншими оціночними підставах, які не пов'язані з реальним відновленням його порушених цивільних прав варто кваліфікувати як зловживання правом.

Ознаками зловживання наділені також такі позови, які не мають достатніх доказів для відповідного звернення до суду із позовними вимогами. Про таку ситуацію варто говорити, наприклад, в тому випадку, коли позовна заява формально відповідає вимогам ст. 175 ЦПК України, та відсутні підстави для неможливості її розгляду в межах цивільного судочинства через недостатню кількість доказів, однак для такого спору регламентована процедура вирішення спору за участю інших юрисдикційних органів (до прикладу, органів реєстрації актів громадянського стану, нотаріату), наявна можливість вирішити спір в межах позасудових та/або примирних процедур.

Звичайно, з одного боку, особа, чиї права порушено, не може бути обмежена в виборі способів та засобів захисту таких прав, однак, в більшості випадків, звернення позивачем саме до суду за наявності інших способів захисту, означає його бажання затягнути процес такого розгляду, отримати так чи інакше вигоду, спричинити шкоду відповідачеві. Зважаючи на нову редакцію ЦПК України, в такому випадку ми можемо говорити про те, що такі спори мали б розглядатись в межах процедур, передбачених Главою 4.

На нашу думку, звичайно, кожен спір має свою специфіку і складними є окреслення всіх можливих випадків, коли позивачем буде подано безпідставний позов або ж позов, який має очевидно штучний характер, але такі оціночні категорії потребують роз'яснення або на рівні ЦПК України, або ж на рівні тлумачної практики Верховного Суду.

Також важливо розуміти, що коли мова йде про засоби захисту відповідача від зловживання позивачем своїми процесуальними правами, не завжди такі засоби можуть носити не тільки попереджувальні чи присічні ознаки, коли говорити про компенсаторні засоби, то у випадку,

якщо мова йде про відшкодування судових витрат відповідачеві, то звісно про компенсацію мова йде, а якщо мова йде про пропущені строки, про захист чесної гідності та ділової репутації, що може постраждати в результаті зловживань позивача, не завжди можливо знайти і застосувати певні компенсаційні засоби, особливо коли ми говоримо про заходи захисту відповідача проти позову.

У зв'язку із викладеним вважаємо, що критерій очевидної безпідставності позовних вимог варто тлумачити як підставу визнавати дії позивача зловживанням своїми процесуальними правами, що суперечать завданням цивільного судочинства, коли такий позов характеризується недобросовісними діями позивача, що має приховані протиправні цілі, спрямовані на відкриття провадження у справі щодо відповідача за надуманими, спровокованими підставами, які не пов'язані з реальним відновленням порушених цивільних прав позивача.

Такий критерій, на нашу думку, має бути закріплений в нормах ЦПК України як підстава для відмови у відкритті провадження у справі.

Ще одним із способів зловживання позивачем своїми правами, що порушує права відповідача, є одночасне подання кількох аналогічних позовних вимог [236; 207; 200]. Однак не є предметом нашого дослідження власне мотиви і поведінка самого позивача, яка спонукає його до вчинення таких дій, та варто зазначити, що нова редакція ЦПК України передбачила певне врегулювання таких питань. Серед іншого у змісті позовної заяви повинні бути викладені підтверджуючі факти про те, що позивач не подав іншого позову чи позовів з тими самими вимогами до того самого відповідача чи відповідачів. Однак досліджена нами судова практика свідчить, що не завжди таке підтвердження, викладене у тексті позовної заяви, відповідає дійсності і це вже власне встановлюється судом або ж у тексті відзиву на позов відповідача.

Коли судом встановлена факт подання однакових позовів, п. 6 ч. 4 ст. 185 ЦПК України встановлено право суду на повернення такої позовної заяви.

З одного боку, мінімальний рівень захисту відповідача такими діями суду гарантований. Але з іншого, виникає низка питань, пов'язаних, до прикладу, із тим, що щодо одного із таких позовів на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, іншим судом (суддею) не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду [270]. З одного боку, судом у вказаній справі визначається, що подання позивачем заяви про залишення позову без розгляду, але без вирішення такого питання судом, не впливає на факт наявності у провадженні суду такого ж позову щодо тих самих відповідачів, але це не означає, що відповідач в цьому випадку захищений достатньо, оскільки йому доводиться готувати відзиви і брати участь в усіх відкритих щодо нього провадженнях, в тому числі, що вказати суду на факт зловживання своїми правами позивачем, а це відповідно, досить часто тягне за собою збільшення розміру витрат відповідача, які не вдається стягнути з позивача, коли позивач самостійно звертається до суду із заявою про залишення одного з таких позовів без розгляду.

Вказане підтверджується судовою практикою, де в ухвалі суду відповідачеві на його клопотання про відшкодування витрат на правову допомогу було відмовлено, зважаючи на те, що позивач має право самостійно звернутись до суду із заявою про залишення заяви без розгляду [200]. Також варто вказати, що у п. 38 Постанови Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 року № 10 «Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах» зазначається, що у випадку, коли заява позивача залишена без розгляду, відповідач наділяється правом заявити вимоги про відшкодування понесених ним

витрат, які пов'язані із розглядом справи, і мають ознаки необґрунтованих дій позивача. Таке питання повинно бути розглянуто одночасно із вчиненням відповідних процесуальних дій [133].

Варто також зазначити, що на сьогодні судді не мають достатніх ресурсів для перевірки не лише факту наявності декількох позовів до одного відповідача (відповідачів), але й ознайомлення із змістом цих позовів для встановлення їх ідентичності, оскільки вони не мають доступу безпосередньо до тексту позовної заяви в іншій справі. Така ситуація може змінити лише тоді, коли започаткує свою роботу Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система у випадку, коли для всіх суддів буде надано можливість доступу до матеріалів судової справи в електронній формі. Тому на сьогодні на разі, фактично єдиним джерелом інформації щодо змісту таких вимог можуть слугувати лише відзив на позови відповідачів і в межах підготовки справи до судового розгляду суддя зможе це встановити.

У зв'язку із викладеним, з метою захисту прав відповідача, вважаємо за доцільне матеріальні санкції за зловживання процесуальними правами включити до кола процесуальних гарантій захисту відповідача і доповнити ст. 141 ЦПК України ч. 9¹ такого змісту:

«9¹. У випадку залишення заяви позивача (позивачів) без розгляду у зв'язку із розглядом декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав суд може покласти на позивача судові витрати відповідача (відповідачів) повністю або частково».

Очевидно, що для процесуальних відносин необхідна наявність можливості для примирення до того, як справу буде розглянуто по суті. Відповідно і процесуальними гарантіями захисту прав відповідача, що реалізують цю можливість, виступають процесуальні норми, що реалізують примирення – мирова угода. Ці процесуальні гарантії адресовані особам, які беруть участь у справі, перш за все позивачу і відповідачу. Частково

примирні процедури встановлені і в інтересах суду: їх застосування дозволяє реалізувати деякі завдання цивільного судочинства, а також в низці випадків дозволяють швидше вирішити спір (не в сенсі здійснення правосуддя, правозастосування, а в сенсі вирішення питання про матеріально-правові вимоги сторін). Основним обов'язком суду є захист прав і охоронюваних законом інтересів шляхом здійснення правосуддя, а примирення відповідно лише доповнює цей основний обов'язок.

Наведені приклади процесуальних гарантій захисту прав відповідача є показовими, але не вичерпними, тому важливим, на нашу думку, є вирішення питання про можливість їх класифікації чи систематизації. Зазвичай процесуальні гарантії захисту здебільшого класифікуються за суб'єктним складом, метою, наслідками або ж за стадіями процесу, на яких вони регламентовані. Так, до прикладу, Д.Х. Валєєв в сфері виконавчого провадження визначає такі процесуальні гарантії: за сферою застосування (внутрішньодержавні і міжнародні гарантії); за обсягом врегульованих дій і залежно від ступеня спільності норм, в яких вони регламентовані (процесуальні гарантії, що впливають з норм загального характеру, процесуальні гарантії, передбачені нормами, які безпосередньо регулюють поведінку суб'єктів виконавчого провадження; залежно від цільового призначення (попередження можливих порушень, виявлення правопорушень, усунення правопорушень, ліквідація негативних наслідків порушеного правомірного стану), тощо.

На думку О.В. Єрмоєнка процесуальні гарантії прав учасників у справах непозовного провадження залежно від категорії справ окремого провадження варто поділяти на процесуальні гарантії захисту прав заявника у справах, що виникають з публічних правовідносин, процесуальні гарантії захисту прав заявника в окремому провадженні і в наказному провадженні [70, с. 6].

Автор І.А. Хасаншин вказує, що процесуальні гарантії в арбітражному процесі варто відокремлювати за ступенем спільності

нормативно-правового закріплення, і виділяє процесуальні гарантії, закріплені лише на принциповому рівні арбітражного процесуального права, і процесуальні гарантії, закріплені в правових нормах, які безпосередньо регулюють вчинення окремих процесуальних дій в межах конкретних процесуальних стадій розгляду і вирішення справи в арбітражному суді [297, с. 45]. Однак власне сам автор вказує на відносність такої класифікації і пояснює, що процесуальні гарантії, визначені ним, по суті не існують у «чистому» вигляді і впливають з загальних засад (принциповий рівень арбітражного процесуального права, як вказує автор) безпосередньо у конкретні процесуальні гарантії на кожній стадії арбітражного процесу.

Варто також зазначити, що дія усіх процесуальних гарантій в цивільному процесі пов'язана безпосередньо з діяльністю суду, оскільки саме через його конкретні дії відбувається фактичний захист відповідача (зважаючи на тему нашого дослідження). До прикладу, саме суд вирішує питання про залишення заяви без розгляду, накладення штрафу, тощо. По суті дія всіх процесуальних гарантій захисту прав відповідача залежить від процесуальної активності власне суду. Зважаючи на викладене, на нашу думку, залежно від етапу процесу, на який поширюється вплив гарантій варто здійснити таку їх класифікацію:

1) *попередні* – процесуальні гарантії що працюють на етапі ініціювання процесу позивачем (наприклад, зустрічне забезпечення, покладення тягара судових витрат на ініціатора судочинства, перевірка відсутності тотожних позовів);

2) *підготовчі* (наприклад, процесуальні гарантії щодо строків і порядку подання відзиву на позов, подання зустрічного позову, доказів, та залучення третьої особи, тощо);

3) *визначальні* (процесуальні гарантії щодо впливу на результат дослідження обставин справи судом шляхом звернення до суду із клопотаннями та заяви протягом усього судового розгляду, тощо).

Частиною із вказаних процесуальних гарантій наділений також і позивач (щодо укладення мирової угоди, оскарження процесуальних дій суду, тощо), однак в більшості випадків вони мають свої особливості із застосування та правових наслідків для прав та обов'язків кожного із вказаних учасників.

В цілому, варто зазначити, що встановлення і застосування процесуальних гарантій захисту прав відповідача у цивільному процесі сприяє досягненню основних цілей цивільного судочинства – своєчасному і правильному розгляду і вирішенню справи, що є загальною метою застосування процесуальних гарантій, однак крім того, вони націлені на захист цивільних процесуальних прав відповідача та гарантування його рівності із позивачем.

Переважна більшість процесуальних гарантій захисту прав відповідача в результаті залежать від процесуальної активності суду. Вказані гарантії реалізуються з ініціативи суду або відповідача.

Для того, щоб мова йшла про ефективність процесуальних гарантій захисту прав відповідача, необхідним є їх нормативне закріплення, а також активна діяльність суду з їх реалізації. Саме ці елементи є системоутворюючими, оскільки закріпленість прав і свобод в ЦПК України вимагає їх дотримання всіма учасниками цивільного процесу. Наявність в цивільному процесуальному законодавстві положень, що встановлюють права відповідача є гарантією їх дотримання іншими учасниками.

Підсумовуючи викладене, вважаємо за доцільне *процесуальні гарантії захисту прав відповідача в цивільному процесі* визначити як юридичні можливості, закріплені в нормах цивільного процесуального законодавства, що включають в себе правові засоби реалізації його процесуальних прав, а також відповідні процесуальні дії, що забезпечують реалізацію правових приписів.

Загальною метою застосування процесуальних гарантій захисту прав відповідача виступають спільні цілі цивільного процесу – своєчасне і правильне здійснення правосуддя у цивільних справах.

Однак варто говорити про необхідність створення такої ефективної системи гарантій охорони та захисту прав відповідача, що забезпечувала б створення заходів, які запобігають порушенню прав або перешкоди на шляху їх реалізації. Необхідно створювати такі умови їх реалізації, щоб якомога менше виникала необхідність звертатися до примусових заходів. Процесуальні гарантії відповідача повинні бути наділеними відповідно такими рисами: повинні бути встановлені в цивільному процесуальному законодавстві, як засоби, що забезпечують ефективне провадження по кожній справі; в таких нормах повинні бути прописані види процесуальних дій, допустимих для досягнення сприятливих цілей, на які націлені відповідні процесуальні гарантії.

1.2 Поняття та засоби захисту прав та інтересів відповідача

На сучасному етапі розвитку української держави в умовах реформування національного механізму захисту прав та інтересів осіб, запровадження цивільним процесуальним законодавством таких основоположних принципів, як верховенство права, диспозитивність, змагальність та рівність сторін, дуже гостро постає проблема забезпечення реального здійснення фізичними та юридичними особами права на судовий захист. З цієї причини на перший план виступають питання не тільки ефективної правової регламентації правового статусу сторін як основних учасників процесу, але й наділення їх відповідними засобами захисту своїх інтересів у суді та дієвості таких засобів.

Традиційно в доктрині цивільного процесуального права велика кількість досліджень присвячена процесуальному статусу позивача,

водночас ролі та повноваженням відповідача приділяється значно менша увага. Разом з тим згідно зі ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, ст. 55 Конституції України передбачає захист прав і свобод людини і громадянина судом. Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Тому весь комплекс питань, пов'язаних із правовими заходами захисту прав та інтересів відповідача є досить важливими та своєчасними.

Як справедливо зазначають Н.Л. Бондаренко-Зелінська, та П.В. Гопкін з посиланням на правозастосовну практику, що склалась в Україні, важливим завданням законодавця є забезпечення балансу можливостей сторін у процесі в тому обсязі, в якому позивач наділений правом на судовий захист, а особа, яку він притягає до участі у справі як відповідача, повинна мати належним обсягом права на захист від необґрунтовано пред'явленого позову [23, с. 27].

Акцентуючи свою увагу на важливості захисту інтересів не лише позивача, але й відповідача на прикладі особливостей зміни предмета і підстави позову, К. В. Гусаров вказує на недостатню аргументованість наукових позицій про надання позивачеві права зміни предмета і підстави позову [59, с. 123]. На думку автора, об'єктивно визначити інтерес позивача або відповідача, щодо якого пред'явлено позов, досить проблематично, тому одночасна зміна предмета і підстави позову буде перетворювати первинний позов в новий, а для ефективного захисту відповідача, в такому випадку доцільно відкладати розгляд справи, щоб останній мав можливість належно підготуватись до захисту проти позову зі зміненим підставою або предметом [59, с. 123].

На думку С.О. Кравцова та І.В. Пономаренко, незважаючи на те, що чинним процесуальним законодавством передбачено достатній обсяг засобів захисту відповідачем своїх прав, така нормативна база характеризується недосконалістю законодавчого регулювання порядку

застосування таких засобів, що на практиці створює низку труднощів, які ведуть до зниження їх ефективності [97, с. 112].

Захист прав та інтересів відповідача можна визнати цілеспрямованою діяльністю відповідача в умовах правового конфлікту, який виникає і розвивається в межах позовного провадження. На думку Н.М. Трашкової, дослідження конфлікту показує, що виникнення діяльності із захисту є закономірним наслідком наявності між позивачем та відповідачем спору, протиріччя, захисна реакція в якому – природний прояв реакції відповідача, який прагне до захисту своїх інтересів від претензій з боку позивача [288, с. 32]. Саме поняття захисту як діяльності слід розглядати як первинну базову категорію, що характеризує очікувану реакцію сторони, що не є ініціатором спору. Тобто, іншими словами, потреба відповідача у захисті проти поданого позивачем позову цілком закономірна і обумовлена не тільки нормами права, але й поведінкою в умовах конфліктної ситуації.

Відповідачем є одна із сторін цивільного судочинства. М.М. Васильченко виділяв три групи авторів, що визначають поняття відповідача.

До першої групи зазначений науковець відносив авторів (С. М. Абрамов, Я. Л. Штутін), які під відповідачем розуміли особу, яка притягається судом до відповіді в зв'язку з тим, що вона порушила або оспорує суб'єктивні цивільні права або законні інтереси позивача [30, с. 23]. Недолік такого визначення очевидний, зважаючи на те, що з такого визначення можна зробити висновок, що рішення про винуватість відповідача приймається вже в момент залучення його до процесу, що не відповідає дійсності.

До другої групи належать автори (Д. М. Чечот, О. А. Мельников, М. А. Гурвич, Н. М. Васильченко), які відповідачем визнавали особу, яка, на думку позивача, порушила чи оскаржила його суб'єктивне матеріальне право або законний інтерес [30, с. 24]. Таке визначення, на думку Н. М. Васильченко можна обґрунтувати тим твердженням, що фактично

відповідач по справі в цивільному процесі з'являється шляхом вказівки на нього позивача при зверненні до суду з позовною заявою. Однак дуже часто будь-яка особа вказується позивачем в позовній заяві як відповідач помилково. Позивач завжди вказує на особу, що ймовірно порушила його право. Саме в цей момент і можлива помилка позивача: щодо вказаної ним як відповідача особи виключається припущення про те, що вона є суб'єктом спірного матеріального правовідношення, яке є предметом судового розгляду. У такому випадку відсутня матеріально-правова підстава участі суб'єкта як відповідача в процесі [30, с. 23].

Такої ж точки зору щодо визначення відповідача притримуються Ж. В. Васильєва-Шаламова та К.П. Гуменюк, які визначають відповідачем сторону, яка за заявою позивача або іншого ініціатора процесу залучається судом до участі в справі як ймовірний порушник прав позивача [29, с.].

На ймовірності порушення прав з боку відповідача вказує також І.С. Комаров [88, с.64]. Реалізація права відповідача на судовий захист має свою специфіку, яка обумовлюється процесуальної роллю особи, до якої пред'явлено матеріально-правову вимогу, що має бути вирішена юрисдикційними органами в межах цивільної справи. На таку специфіку неодноразово зверталася увага в юридичній літературі, що присвячена дослідженню проблем цивільного процесу. Її суть полягає в тому, що відповідач по суті є лише ймовірним суб'єктом спірного матеріального правовідношення між позивачем і відповідачем. Як переконує І.С. Комаров, в процесі розгляду справи може з'ясуватися, наприклад, що: 1) правовідносини, на які вказує позивач як підставу для позову між позивачем та відповідачем, відсутні, наприклад, в силу того, що договір, на який посилається позивач, нікчемний або неукладений; 2) позивач не є володільцем прав або законних інтересів, на які він вказує як на порушені чи оспорювані; 3) відповідач не наділений законом або договором тими обов'язками, на які вказує позивач в силу того, що вони покладені на іншу особу або взагалі відсутні тощо [88, с. 67].

Вчені-процесуалісти, яких Н.М. Васильченко відніс до третьої групи, вважають, що відповідач – це особа, яка визначена позивачем і яка притягається до відповідальності перед ним [30, с. 24].

Отож, очевидним є той факт, що першопочатково спір виникає саме в матеріально-правових відносинах, а згодом вирішується або зусиллями самих суб'єктів, або за допомогою передачі спору на розсуд і вирішення суду [71, с. 93].

У зв'язку із цим для успішного захисту відповідача важливими також є ті дії, які він вчинив чи мав би вчинити до моменту звернення позивача із позовом. Такі дії по відношенню до власне самого цивільного процесу, будуть носити превентивний характер і спрямовуватимуться на забезпечення юридичної безпеки суб'єкта цивільного обороту (потенційного відповідача). Превентивними діями можна назвати такі: належне з правової точки зору оформлення правовідносин; відповідальне виконання своїх зобов'язань, що виникають із цивільних правовідносин; збереження та формування комплексу доказових фактів, які зможе використати відповідач у випадку пред'явлення до нього позовних вимог; вирішення питання про забезпечення позасудових механізмів вирішення спорів.

Такі дії звісно не зможуть повністю захистити потенційного відповідача від зверненого до нього позову, однак можуть мінімізувати розмір та обсяг позовних вимог. Однак такі дії ми не можемо називати захистом відповідача в цивільному процесі, зважаючи на те, що суб'єкт є лише потенційним відповідачем і до моменту звернення позивача до суду із позовними вимогами або ж із забезпеченням позову, такі відносини та дії знаходять поза межами цивільних процесуальних відносин. Водночас вони можуть бути віднесені до передумов такого захисту.

У зв'язку із цим важливо визначити поняття та зміст права на судовий захист відповідача та виявити принцип рівності сторін в контексті захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі. Слід зазначити,

що розуміння сутності права на судовий захист в науці далеко неоднозначно. У найзагальнішому вигляді право на захист в суді може розглядатися або як самостійне суб'єктивне право, законодавчо встановлена можливість уповноваженої особи використовувати спеціальні заходи правоохоронного характеру [282, с. 160], або тільки як одна з правомочностей, наданих володільцю суб'єктивного цивільного права (разом із правом на власні дії і на дії зобов'язаних осіб) [111, с. 107].

На наш погляд, більш вірно право на судовий захист розглядати як самостійне суб'єктивне право. Необхідно погодитись з точкою зору Н.М. Трашкової, що інше уявлення про зазначене право невірне хоча б тому, що в ситуації, коли позивач висуває необґрунтовані вимоги або в дійсності не володіє суб'єктивним матеріальним правом, суд однак зобов'язаний захистити порушені права та законні інтереси відповідача, за допомогою відмови позивачу в позові [288, с. 20].

Основне пояснення універсальності права на судовий захист полягає в спірності правовідносин, що є предметом судового розгляду, на момент звернення до суду і до постановлення судового рішення. Саме наявність спору між сторонами пояснює необхідність залучення ресурсу судової влади для надання спірним відносинам властивості визначеності. Спірність також обумовлює і надання сторонам рівних можливостей в доступі до процедури вирішення спору.

Право відповідача на захист в цивільному процесі, безумовно, має деякі особливості порівняно з правом позивача на судовий захист, які, при цьому, не змінюють природи даного права як елемента єдиного права на судовий захист. Так, основна відмінність полягає, перш за все, в тому, що відповідач може реалізувати своє право на судовий захист тільки в умовах процесу, що виник з ініціативи позивача. Тобто, відповідне право відповідача можна назвати свого роду наслідком реалізації позивачем права на судовий захист. Однак, така особливість не свідчить про вторинність права відповідача, не применшує його значущості, оскільки

саме виникнення потреби в захисті у відповідача викликано фактом звернення позивача до суду – в разі незвернення останнього з позовом потреба в захисті об'єктивно б була відсутня. Крім того, право відповідача на захист має специфічні засоби реалізації порівняно з аналогічним правом позивача.

Отже, судовий захист позивача виявляється в тому випадку, коли правозастосовний акт визнає і відновлює його ж порушені чи оспорювані матеріальне право або законний інтерес. В свою чергу, права відповідача можна вважати захищеними тоді, коли в результаті розгляду спору суд виносить рішення про відмову в задоволенні позову.

Вивчення змісту ЦПК України дає підстави зробити висновок, що законодавство закріплює цілу низку правил, що регулюють процесуальне становище відповідача, права і обов'язки, що належать йому, та порядок їх здійснення. Все це забезпечує належний захист інтересів відповідача при здійсненні правосуддя у цивільних справах. Цивільне процесуальне законодавство забезпечує відповідачу повну можливість самому і за активного сприяння суду здійснювати захист проти пред'явленого позову, протистояти позивачеві, захищаючи свої інтереси. Норми ЦПК України, визначаючи правове становище відповідача, розкривають його право захищатися проти позову та користуватися всіма процесуальними гарантіями при здійсненні цієї функції. Таке право з'являється у відповідача, з моменту порушення справи і в процесі притягнення його як відповідача, а в окремих випадках, коли мова йде про забезпечення позову, до моменту звернення позивача з позовними вимогами до суду.

Аналіз норм, присвячених визначенню правового статусу відповідача, дозволяє зробити висновок, що правову основу правовідносин суду та відповідача складають процесуальні права відповідача захищатись проти позову з відповідним обов'язком суду сприяти здійсненню його законних прав та інтересів, а також дати правильну відповідь по суті пред'явлених до нього вимог в судовому рішенні.

Це право включає такі правомочності відповідача: бути обов'язково повідомленим про відкриття провадження у справі за позовом до нього, про призначення справи до розгляду; отримати копію позовної заяви та доданих до неї матеріалів, щоб знати про суть пред'явлених до нього вимог; отримати повідомлення про час і місце судового засідання з урахуванням забезпечення часу на підготовку до участі в розгляді справи, а також можливості подання письмових пояснень; подати свої докази, що обґрунтовують висунуті заперечення; брати участь в процесі особисто або через представника; оскаржувати право на позов як в матеріальному, так і в процесуальному сенсі; оскаржити постановлене рішення і звертатися про його перегляд у встановленому законом порядку; користуватися іншими правами, передбаченими цивільним процесуальним законодавством.

В цьому аспекті варто зазначити, що традиційним вважається підхід в розумінні сутності цивільного процесу через діяльність суду та інших учасників процесу [108, с. 39], а процесуальна дія є основним юридичним фактом цивільного процесу [317, с. 46-50].

Розглядаючи поняття захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесу через такий діяльнісний підхід, варто припускати, що таке поняття включає в себе захист відповідача проти позову та при введенні забезпечувальних заходів, а також при реалізації доказової діяльності. Досліджуваний підхід дозволяє визначати «захист прав відповідача в цивільному процесі» як різновид юридичної діяльності, що, в свою чергу, дає можливість говорити про її мету.

На думку Н.М. Трашкової, відповідач прагне до припинення правового конфлікту, що в межах цивільного процесу можливо в таких формах: 1) без постановлення рішення суду по суті спору; 2) шляхом постановлення рішення суду по суті спору [288, с. 34].

При цьому найближчою метою діяльності відповідача по захисту є припинення правового спору до розгляду його по суті, якщо ж її досягти не

вдається, то мета змінюється шляхом відмови позивачу в задоволенні позову за результатами його розгляду.

Відповідно, на нашу думку, метою захисту відповідача можна назвати або ж повну відмову в задоволенні вимог позивача, або ж зменшення розміру таких позовних вимог, а також за можливості заміна себе на іншого відповідача або ж залучення співвідповідача. Для досягнення такої мети необхідні відповідні засоби.

Процесуальні засоби захисту права – це складні правові утворення. З одного боку, вони включають інформацію про порушення права з посиланням на норми об'єктивного права, а з іншого – процесуальні дії, що здійснюються при захисті суб'єктивного права.

Поняття «засіб» має загальнонауковий, міждисциплінарний характер. У різних галузях знань досліджуються різні засоби – технічні, фінансові, транспортні, медичні тощо. У правовій сфері існують свої засоби з властивими їм особливостями, тому ця правова категорія аналізується як в загальній теорії права, так і на галузевому рівні, зокрема, в межах цивільного процесуального права.

У праві розробка теорії «правових засобів» пов'язується з тим, що ця правова категорія дозволяє узагальнити всі ті явища (інструменти і процеси), які покликані забезпечувати досягнення поставлених в законодавстві цілей. Якщо розглядати правові засоби як систему, то процесуальні засоби захисту права можна вважати компонентом такої системи.

Виходячи з викладеного, можна зробити висновок про те, що за допомогою процесуальних засобів приводиться в рух судовий механізм захисту різних за своєю галузевою приналежністю і характером порушення прав.

Слід розрізняти поняття «засоби судового захисту» і «процесуальні засоби захисту права». У літературі «засіб захисту» визначається як волевиявлення, що є початковою дією щодо захисту прав, яка відбувається

при встановленні порушення прав, при порушенні або при розгляді справи (претензія, позов, скарга, заява, клопотання тощо) [113, с. 38].

Так, заява може бути засобом забезпечення законності (заяви про відводи), засобом забезпечення матеріальних інтересів (заяви про забезпечення позову), але вона може бути і засобом захисту права. По відношенню до всіх трьох видів заяв вживається термін «засіб судового захисту». Відповідно, щоб заява стала засобом захисту права, вона повинна бути подана до суду з метою захисту права із дотриманням встановленої форми.

На думку Д.А. Керімова, саме засоби виступають сполучною ланкою між суб'єктом мети і об'єктом його діяльності, яка спрямовується на досягнення певного результату [84, с. 279]. Як зазначає С.С. Алексєєв, такі засоби мають сприйматись як інструменти, які «можна взяти в руки» і з їх допомогою досягти очікуваного результату [4, с. 243].

Справедливо зазначити, що найпоширенішим є підхід, відповідно до якого захист відповідача в цивільному процесі розглядається через категорію «засобів захисту». До прикладу, К. І. Малишев визначав захист відповідача через сукупність засобів, які відповідач може направити на спростування позову [109, с. 264]. Іншими авторами засоби захисту відповідача визначались через конкретні можливості по реалізації функції захисту в цивільному процесі [28, с. 82-182; 151, с. 330].

Інші автори такий набір можливостей відповідача із захисту своїх прав в цивільному процесі називають способами захисту [63, с. 109-114; 86, с. 15]. В свою чергу, Е. В. Васьковський використовує обидва терміни: «засоби захисту» і «способи захисту» паралельно [31, с. 229]. Як зазначає Н.М. Трашкова, вказані вище терміни справді для досліджуваних цілей можна вважати спорідненими і це не повинно викликати додаткових наукових дискусій [288, с. 74].

В цьому аспекті варто зазначити, що справді існує певна доктринальна і правозастосовна складність у використанні і розумінні

поняття засобів захисту, в тому числі засобів захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі. Розглянемо співвідношення процесуальних засобів захисту права з формами і способами захисту. Незважаючи на тісний взаємозв'язок таких категорій, як «процесуальні засоби захисту права», «форми захисту», «способи захисту», кожна з них має специфічний характер і свій зміст.

Форму захисту визначає законодавець. В законі може також бути вказівка і на засоби захисту. Це категорії процесуального характеру. Що ж стосується способу захисту права, то це категорія матеріального права.

Також варто відмітити, що категоріально «засоби захисту» врегульовано на рівні міжнародних нормативних актів. Так, до прикладу, Конвенція про захист прав людини і основних свобод у межах ст. 13 використовує для загального позначення способу захисту термін «засіб захисту».

За своєю суттю засоби захисту прав та інтересів відповідача — один з видів правових засобів. Підставою виділення такої групи виступає предмет правового регулювання (цивільні процесуальні відносини) і функція, яку вони виконують — захист прав і законних інтересів відповідача.

Зважаючи на викладене, ми підтримуємо позицію про те, що як засіб так спосіб захисту є спорідненими термінами, але з метою унормування спільної термінології, в тому числі через вплив міжнародних актів, вважаємо більш доцільним використовувати в межах досліджуваних нами відносин термін — засіб захисту.

Засобів захисту відповідача в цивільному процесі є досить багато, вони складаються з певної кількості інструментів, прийомів, дій, доступних відповідачу для досягнення цілей захисту його прав та інтересів в цивільному процесі.

Варто також навести визначення, запропоноване Н.Л. Бондаренко-Зелінською та П.В. Гопкіним, які засобами процесуального захисту відповідача в цивільному судочинстві визначають «передбачені цивільним

процесуальним законодавством засоби, за допомогою яких відповідач може попередити можливе порушення його прав, пов'язаних з пред'явленням до нього вимоги позивачем або ліквідувати наслідки такого порушення» [23, с. 28].

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що гарантії захисту прав та інтересів учасників цивільного процесу наділені такими рисами:

1) носять юридичний характер, оскільки засоби досягнення завдань кожного учасника і механізми реалізації таких засобів встановлені процесуальним законом;

2) основна мета процесуальних гарантій полягає в забезпеченні найбільш ефективного і раціонального регулювання цивільних процесуальних правовідносин, а також безперешкодного руху до виконання завдань цивільного судочинства – правильного і своєчасного розгляду і вирішення цивільних справ;

3) процесуальні гарантії в цивільному процесі є єдиним комплексом різних за своєю природою і функціями правових засобів і механізму їх реалізації, що складається з правових елементів, які є різними за своєю природою і функціями, але взаємопов'язаними загальною метою в єдину систему; при чому такий зв'язок носить не тільки вертикальний, але й горизонтальний характер, бо процесуальні гарантії для різних учасників справи (зокрема, відповідача і позивача) пов'язані між собою правими підставами та наслідками їх порушення;

4) організаційний вплив правових засобів і механізму їх реалізації дозволяє досягати поставленої мети, тобто результативності, ефективності (в нашому випадку захисту прав та інтересів відповідача в межах цивільного процесу).

По суті, весь комплекс цивільно процесуальних норм спрямований на досягнення завдань цивільного судочинства – правильного і своєчасного розгляду справи, і кожна норма, існуючий механізм процесуальної діяльності в цілому також виступають гарантіями вирішення цих завдань.

В свою чергу, однією з головних складових механізму захисту прав і законних інтересів відповідача є набір процесуальних засобів, за допомогою яких він протистоїть позивачеві в суді. Звісно ж, специфіка такого механізму захисту прав відповідача порівняно з відповідним механізмом, що є у розпорядженні позивача, полягає, перш за все, в тому, що вказані учасники цивільного процесу, хоча і займають рівне правове становище в суді, але використовують неідентичні правові засоби захисту.

При цьому під засобами захисту прав та законних інтересів відповідача в цивільному процесі варто розуміти надані цивільним процесуальним законодавством правові інструменти, які він може використовувати задля відмови в задоволенні позовних вимог в повному обсязі чи в частині та/або вибуття відповідача з процесу шляхом його заміни на іншого відповідача.

Фактично завданням відповідача є переконання суду, а також, можливо, і самого позивача в тому, що позовні вимоги не підлягають задоволенню, або ж відповідач є неналежним суб'єктом.

1.3 Класифікація засобів захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі

Важливість дослідження видових характеристик засобів захисту відповідача в цивільному процесі пролягає не тільки в науковій площині, оскільки розуміння відповідача про весь арсенал можливостей свого захисту від позовних вимог позивача може сприяти більш ефективному захисту. І мова не йде в такому випадку не лише про їх перелік чи систематизацію, а розуміння через призму видових ознак, можливості та доцільності застосування тих чи інших засобів разом.

Однак також треба відзначити, що незважаючи на увагу науковців до окремих засобів захисту відповідача, їх класифікація зазвичай зводиться

лише до переліку існуючих видів, або ж до поділу їх за тими самими ознаками.

Так, до прикладу, К.І. Малишев поділяв всі засоби захисту проти позову на матеріальні і процесуальні. Перші за своїм результатом поділялися на два підвиди: одні автор називав руйнівними, (метою яких було остаточне руйнування позову, щоб він уже ніколи не міг бути пред'явлений); інші – відкладальними (метою яких було усунення позову тільки в даний момент часу, в даному процесі, наприклад, посилення на ненастання строку платежу). До матеріальних засобів захисту автором віднесені заперечення проти позову і заперечення, засновані на системі матеріального права, а до процесуальних – процесуальні відводи [113, с. 56].

В свою чергу, Г.В. Молева, підтримуючи позицію К.І. Малишева до засобів захисту відповідача відносила зустрічний позов, заперечення, також всі способи оскарження судових рішень, постановлених проти його інтересів [113, с. 63]. Схожої позиції дотримуються Г.Д. Васильєва [27, с. 12] та І.М. П'ятилетов [138, с. 22-23], які до процесуальних засобів захисту відповідача в цивільному судочинстві відносять матеріально-правові заперечення, зустрічний і з до, процесуальні заперечення, заяви та клопотання відповідача.

Аналізуючи спеціальну літературу та судову практику, О.В. Закаленко, посиляючись на наукові позиції В.І. Тертишнікова [284, с. 132] визначає існування лише трьох основних засобів захисту проти позову: невизнання позову, заперечення проти позову, зустрічний позов [75, с. 398].

Також А. Осадчий [120, с. 111], підтримуючи позицію М.Й. Штефана до основних засобів захисту відніс заперечення проти позову та зустрічний позов, оскільки тільки вони можуть бути використані лише відповідачем [311, с. 119]. По суті лише вказані два засоби виділяються також Н.І. Клейн [86, с. 15].

І.В. Пасайлюком вказується доцільність поділу засобів захисту на загальні та спеціальні. До загальних автор відносить процесуальні засоби, якими можуть скористатися позивач чи інші особи, які беруть участь у справі, а спеціальними автор називає такі, які може використовувати тільки відповідач. До них автор відносить заперечення проти позову та зустрічний позов [122].

Процесуальними засобами захисту прав відповідача А. Штефан називає заперечення проти позову та зустрічний позов [310, с. 40-41]. Такі самі види процесуальних засобів захисту визначають С. О. Кравцов та І. О. Пономаренко, розглядаючи також серед засобів захисту – невизнання позову [97].

В свою чергу, Н.Т. Арапов до переліку процесуальних засобів захисту відповідача відніс процесуальні відводи, заперечення проти позову, заперечення матеріально-правового характеру та зустрічний позов [11, с. 10].

На думку А. О. Добровольського та С.А. Іванова засобами захисту відповідача проти позову є заперечення (матеріально-правові та процесуально-правові), просте спростування позову і зустрічний позов [63, с. 114-123].

Дещо відрізняється система засобів захисту, яка пропонується Є. В. Васьковським, який виділяє такі «типові форми захисту», як процесуальні відводи, доводи щодо неправильного застосування або тлумачення позивачем норм права, просте спростування позову, заперечення фактичних обставин, зазначених позивачем, заперечення в технічному сенсі, зустрічний позов, залучення третьої особи [31, с. 98].

На думку М.К. Треушнікова, до процесуальних засобів захисту відповідача необхідно відносити просте спростування, заперечення і зустрічний позов. Позицію М.К. Треушнікова про необхідність виділення простого спростування як самостійного засобу захисту поділяють також Г.В. Молєва, Д.А. Хесин та інші. На думку Д.А. Хесина, спростування є

самостійним засобом захисту. Під ним слід розуміти здійснювану відповідачем процесуальну дію, яка полягає в невизнанні ним позовних вимог або наданні проти вимог позивача бездоказових пояснень [298, с. 9].

Засоби захисту відповідача, на думку А.М. Єлістратової, можуть поділятися на основні та додаткові. Критерії віднесення їх до того чи іншого розряду різні. У число таких критеріїв включаються, наприклад: поширеність визнання такого засобу захисту в літературі; закріпленість його в законодавстві; односторонній або двосторонній характер захисної діяльності. До додаткових засобів захисту відповідача належать заява про залучення до участі у справі третьої особи на свою сторону і покладання відповідальності за позовом на третю особу. Такий засіб захисту відомий законодавству низки країн, стосовно національного права може розглядатися тільки *de lege ferenda*. Додатковим засобом захисту виступає і мирова угода, тому що воно носить двосторонній характер. До основних засобів захисту відповідача, на нашу думку, належать: спростування; заперечення – матеріально-правові та процесуальні; зустрічний позов [69, с. 42].

В свою чергу, Н. М. Трашкова вважає, що просте спростування не можна розглядати як самостійний засіб захисту. На думку зазначеної авторки, спростування є первинною реакцією відповідача, який не згодний із заявленими позивачем вимогами, яка в подальшому може бути посилена поданням підстав і доказів, трансформувавшись або в заперечення або в зустрічний позов [288, с. 22]. Такої ж точки зору дотримувалися А. Камишев [82] та І.С. Комаров [88, с. 51]. Останній, в свою чергу вказує, що спростування є немотивованим запереченням і не має жодного наслідку, тому не може вважатись самостійним засобом захисту. Також автор виділяє таку систему засобів захисту: позов, заперечення, мирова угода, інші звернення до юрисдикційних органів та інших учасників процесу [88, с. 52-53]. Остання категорія засобів, на думку автора, є найбільш широкої за своїм обсягом, до неї автор відносить питання, які

може задавати відповідач позивачу з метою зробити очевидними протиріччя в його поясненнях, заяви і клопотання, комунікації відповідача та/або його представника з іншими учасниками процесу як в межах судового засідання, так і за його межами. Цілі таких комунікацій можуть бути різними: досягнення примирення, збір доказів, узгодження позицій за окремими питаннями, які мають значення для здійснення діяльності по захисту проти позову [88, с. 54].

На нашу думку, складність визначення класифікації засобів захисту відповідача полягає в тому числі у тому, що звертаючи свою увагу на радянських чи російський цивілістів, вітчизняні науковці перекладали і поєднували в одне поняття такі засоби захисту, як спростування та заперечення (російською відповідно «*отрицание*» та «*возражение*»; англійською відповідно «*negation*» та «*objection*»). Якщо звернути увагу на їх порівняння, то, в першу чергу, потрібно виходити із семантики означених термінів. Так, за Словником української мови «спростовувати – це заперечувати, відкидати яке-небудь твердження тощо» [158, с. 606]. Відповідно «заперечення – дія за значенням «заперечувати», заява про незгоду з ким-, чим-небудь, доказ проти чогось» [159, с. 250]. На нашу думку, тлумачення вказаних слів відрізняється саме наявністю або ж відсутністю доказів. Схожих висновків доходять інші науковці.

Як зазначав Н.Т. Арапов, щодо визнання спростування самостійним засобом захисту відповідача в науковій літературі є різні погляди, однак, більшість процесуалістів вважають, що відповідач може захищатися і спростуванням, що базується на фактах, які його обґрунтовують [11, с. 33].

На думку А.О. Добровольського, серед процесуальних засобів захисту проти позову зазвичай визначають спростування, заперечення та зустрічний позов [64, с. 38]. А.Ф. Клейнман дотримувався тієї позиції, вказуючи, що якщо відповідач спростовує пред'явлену позовну вимогу, то обов'язок довести факти, що лежать в основі позову, покладається власне на позивача. Але відповідач має право, не обмежуючись спростуваннями,

надати мотиви заперечення позову. Таке мотивоване спростування при відсутності вимоги відповідача до позивача і є запереченням» [118, с. 161].

Спростування як засіб захисту згадується М.Г. Авдюковим [3, с. 39], В.П. Воложаніним [36, с. 142] тощо [308, с. 40; 119, с. 115; 288, с. 61; 69, с. 56].

Говорячи про зміст та сутність заперечень М.А. Рожкова звертає увагу на адресата заперечень: процесуальні заперечення адресуються відповідачем не процесуальному опоненту, а іншій стороні процесуальних відносин – суду, тоді як матеріально-правові заперечення адресуються одним учасником матеріального правовідношення іншому і для суду становлять інтерес тільки як предмета дослідження [142, с. 304].

У французькому праві заперечення поділяються на заперечення по суті, заперечення про неприпустимість провадження у справі за формальними підставами і процесуальні заперечення. Згідно з дефініціями, що містяться в ЦПК Франції, до перших належать обґрунтування, що мають на меті відхилення позовної вимоги іншої сторони як необґрунтованої після її розгляду в світлі процесуального права (ст. 71), до других – обґрунтування, які мають на меті повідомити про відсутність у сторони права на звернення до суду за вказаною у позові правовою підставою, до прикладу, внаслідок відсутності у неї необхідного правового статусу, інтересу, пропуск строку позовної давності, наявність судового рішення у справі (ст. 122), до третіх належать обґрунтування, які мають на меті зупинити провадження у справі або оголосити його таким, що не відповідає закону або таким, що втратив силу (ст. 73). Практичне значення цього розмежування полягає у встановленні можливості пред'явлення заперечень: перші і другі можуть бути заявлені на будь-якій стадії провадження у справі (ст. 72, 123), тоді як треті — тільки одночасно і до подання будь-яких заперечень по суті або заперечень про неприпустимість провадження у справі за формальними підставами (ст. 74).

Варто також зазначити, що нова редакція ЦПК України фактично не передбачає заперечень як таких, зосереджуючи свою увагу на відзиві на позов, і вказує у змісті ст. 178, що у відзиві відповідач викладає заперечення проти позову. Логічність викладу норми у такому формулюванні має сенс зважаючи на таке, у викладеному відзиві відповідач може не лише заперечувати проти позовних вимог, він також може визнавати позов в частині або повністю. У зв'язку із викладеним, ми вважаємо за доцільне визначити такий вид засобів захисту як *заперечувально-захисні заходи*, що включатимуть у себе як заперечення проти позову, так і визнання позову в частині (оскільки, на нашу думку, визнання позову в повному обсязі досить складно буде вважати заходом захисту проти позову), що по суті можуть бути викладені у формі відзиву на позов.

Звертаючи увагу на інші класифікації засобів захисту відповідача, наявні в науковій літературі, варто відмітити, що І.М. П'ятилетов також розглядає зустрічний позов і заперечення відповідача проти заявленого позову в якості способів (процесуальних засобів) захисту проти пред'явленого позову. Однак поряд з зустрічним позовом і запереченнями дослідник розглядає заяви і клопотання відповідача, при цьому, називаючи їх «засобами забезпечення належного захисту прав» відповідача [138, с. 22]. Д. А. Хесин, до інших засобів захисту відносить різні процесуальні дії, здійснювані відповідачем у формі заяв і клопотань [298, с. 9]. Заяви і клопотання розглядалися раніше також Г.Д. Васильєвої, однак вона їх визначала не як «форми» захисних дій, а як безпосередні засоби захисту [27, с. 9].

Проти виокремлення таких засобів захисту відповідача, як заяви та клопотання, виступає Н.М. Трашкова. Авторка зазначає, що класифікувати засоби захисту відповідача доцільно, зважаючи на його основну мету участі в правовому конфлікті із позивачем – припинення такого конфлікту. Припинити конфлікт оптимальним для відповідача є ще до стадії судового

розгляду, або ж застосувати всі можливі засоби, щоб в результаті судового розгляду судом було відмовлено в задоволенні позовних вимог [288, с. 80]. Тому авторкою запропоновано, зважаючи на цілі захисту, розділити засоби захисту відповідача на дві основні групи:

- ☞ засоби захисту, спрямовані на припинення процесу без розгляду справи по суті і без постановлення рішення;

- ☞ засоби захисту, спрямовані на спростування вимог позивача і постановлення судом рішення на користь відповідача (в тому числі, частково) [288, с. 81].

До першої групи засобів захисту авторка відносить процесуально-правові заперечення відповідача проти позову, суть яких зводиться до об'єктивації позиції про відсутність умов виникнення і руху процесу, із вказівкою суду на такі обставини.

До другої групи належать такі засоби захисту відповідача, як матеріально-правові заперечення відповідача проти позову, зустрічний позов. Матеріально-правові заперечення відповідача проти позову спрямовані до спростування позову по суті, фактичних і матеріально-правових підстав позову [288, с. 82].

Щодо виокремлення окремими авторами таких засобів захисту як оскарження, заяви та клопотання, то необхідно погодитись з точкою зору Н.М. Трашкової, що такі дії відповідача важко назвати засобами захисту, вони по суті є способами оформлення звернення до суду, об'єктивують його, при цьому, зміст їх настільки різноманітний, наскільки варіативними можуть бути ситуації у кожному провадженні [288, с. 86].

Варто також додати, що такі дії відповідача не спрямовані на досягнення його результату – захисту від позовних вимог, бо навіть оскарження судового рішення не буде мати ефектом відмову в задоволенні позовних вимог позивача. Такі дії відповідача по суті своїх можна віднести певною мірою і до заперечень.

Підтвердженням наших висновків може також слугувати позиція І.С. Комарова про те, що оскарження судових рішень недоцільно розглядати як засоби захисту відповідача, оскільки захист відповідача проти позову повинен концентруватися в суді першої інстанції. Метою звернення до суду вищої інстанції є виправлення судової помилки. На момент звернення, наприклад, до суду апеляційної інстанції позов вже дозволений. Далі або буде встановлено, що судовий акт суду першої інстанції законний і обґрунтований, або що суд першої інстанції припустився помилки, яку необхідно виправити. Особи, які беруть участь у справі, в судах вищої інстанції повинні, в першу чергу, вказують на помилки суду першої інстанції, а не на те, що позов підлягає або не підлягає задоволенню [88, с. 53].

Варто також зазначити, що авторами досить необґрунтовано, на нашу думку, в переважній більшості оминається така група засобів захисту відповідача, як заходи захисту, які стають доступні відповідачеві при забезпеченні позову, оскільки непоодинокими є випадки, коли прийняте в інтересах позивача забезпечення позову може заподіяти необґрунтовану шкоду інтересам відповідача.

У зв'язку із чим виникає потреба не просто в дослідженні таких засобів захисту, але й введенні їх в система заходів захисту, які притаманні відповідачеві. Очевидно, практична відсутність наукових поглядів з цього питання, коли авторами досліджують класифікації засобів захисту, пояснюється тим, що більшості правових систем, в тому числі національній, такі засоби захисту стали доступними відносно недавно. Такими засобами захисту можна назвати оскарження забезпечення позову, зустрічне забезпечення, відшкодування збитків відповідача через забезпечення позову, а також видача захисного документу. Останній засіб захисту не визначений в національній правовій системі, є досить спірним, однак має право на існування в межах наукової розвідки.

Цікавою видається позиція І. С. Комарова про те, що засобом захисту відповідача варто визнати заборону на здійснення судочинства («anti-suit injunction»), під якою автор розуміє заборону фізичній або юридичній особі на ініціювання або продовження судового процесу в тому чи іншому суді, який вказаний в судовому акті про заборону здійснення судочинства, через недотримання (реальне або потенційне) ними правил підсудності при зверненні до суду. Заборона судочинства є одностороннім способом вирішення колізії компетенції судів. У такій чутливій сфері як міжнародна підсудність, на думку автора, проблеми повинні вирішуватися шляхом діалогу, вибудовування чіткої системи розподілу юридичних справ між судами різних держав. В основі ж цієї системи повинен лежати консенсус договірних сторін [88, с. 181]. Однак в результаті самого дослідження автор доходить висновку, що такий засіб захист є більш прийнятним в межах господарського судочинства, а також автор доводить неможливість з правової точки зору його застосування в межах національного правопорядку (йдеться про правопорядок Російської Федерації).

На думку Т.В. Сахнової заходи захисту відповідача необхідно поділяти на засоби, які можуть бути застосовані як позивачем, так і відповідачем (до них авторка відносить право бути повідомленим про початок процесу і про що пред'являються до нього вимоги, мати можливість підготуватися до процесу) та специфічні засоби захисту відповідача, які притаманні тільки такому суб'єкту [151, с. 87].

В цілому погоджуючи з таким критерієм класифікації, ми все ж будемо виходити з того, що право бути повідомленим про початок процесу та інші права, визначені авторкою, так само як подання клопотань, оскарження, не є власне засобами захисту сторін провадження, це засоби, які сприяють або перешкоджають застосуванню засобів захисту і не можуть безпосередньо сприяти досягненню кінцевої мети правового спору. – вирішення спору (на користь позивача чи відповідача, залежно від того, якої сторони вони стосуються).

Тому нами запропонована така класифікація засобів захисту відповідача в цивільному процесі залежно від суб'єктно-предметного змісту:

1) **комунітарні** (притаманні як позивачеві, так і відповідачеві):

а) *спростування*;

б) *мирова угода*.

в) *залучення третьої особи*.

Варто принагідно відмітити, що ми не можемо їх назвати загальними, бо залежно від сторони, вони мають свої особливості, залишаючись лише схожими (подібними) в загальних рисах і в способах їх застосування;

2) **характерологічні** (притаманні лише окремій стороні):

а) *заперечувально-захисні*;

б) *зустрічний позов*;

в) *забезпечувально-захисні* (оскарження забезпечення позову; зустрічне забезпечення; відшкодування збитків відповідача через забезпечення; захисний документ.

Однак варто вказати, що обрані спочатку відповідачем засоби захисту не є постійними, вибір відповідача може змінюватися, відповідно до змін позову, здійсненими позивачем, обставин, що стають відомими під час розгляду справи, а також правовими можливостями, закріпленими в ЦПК України щодо процедури та строків їх застосування.

Варто відзначити, що дослідження основних підходів до визначення сукупності засобів захисту, які можуть бути застосовані відповідачем, незважаючи на їх очевидну різноманітність, коло інструментів не досить широке і науковцями досить часто зводиться до двох видів засобів: зустрічного позову і заперечення, що на нашу думку не є виправданим і однозначно порушує рівноправність сторін в цивільному процесі.

Оскільки, як нами буде продемонстровано в наступних підрозділах нашого дослідження, використання будь-яких доступним відповідачеві засобів захисту, які можуть видаватись не досить ефективними чи

незастосовними, буде сприяти досягнення ним основної мети – припинення спору із позивачем.

Висновки до розділу 1

Дослідження генези захисту прав та інтересів відповідача у цивільному процесі дало підстави зробити такі висновки в межах першого розділу дисертації:

1. Процесуальні гарантії захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі доцільно визначити як юридичні можливості, закріплені в нормах цивільного процесуального законодавства, що включають в себе правові засоби реалізації його процесуальних прав, а також відповідні дії суду, що забезпечують реалізацію процесуальної форми.

Встановлення і застосування таких гарантій захисту сприяє досягненню основних цілей цивільного судочинства — своєчасному і правильному розгляду і вирішенню справи, що є загальною метою застосування процесуальних гарантій, однак крім того, вони націлені на захист цивільних процесуальних прав відповідача та гарантування його рівності із позивачем.

У сфері дії процесуальних гарантій соціально-економічної метою виступає сприяння в реалізації процесуальних прав відповідача: забезпечення їх належної реалізації або відновлення процесуального статусу відповідача в результаті вчинення процесуальної правопорушення.

2. Процесуальні гарантії захисту прав та інтересів відповідача наділені такими рисами: вони повинні бути встановлені в цивільному процесуальному законодавстві, як засоби, що забезпечують ефективно провадження по кожній справі; в таких нормах повинні бути прописані

види процесуальних дій, допустимих для досягнення сприятливих цілей, на які націлені відповідні процесуальні гарантії.

3. Процесуальні гарантії захисту прав та інтересів відповідача мають двоскладовий зміст: нормативну основу і процесуальні дії з реалізації правових приписів. В свою чергу нормативна основа досліджуваних гарантії складається з нормативно-правових засобів, встановлених цивільному процесуальному законодавстві.

Дії адресатів процесуальних норм щодо реалізації правових засобів, встановлених процесуальним законодавством, повинні бути включені в процесуальні гарантії, оскільки без активних дій таких суб'єктів процесуальних правовідносин неможливе досягнення підсумкової мети дії процесуальних гарантії — цілей і завдань цивільного судочинства. Переважна більшість процесуальних гарантії захисту прав та інтересів відповідача в результаті залежать від процесуальної активності суду.

Саме ці складові є системоутворюючими, оскільки закріпленість прав і свобод в ЦПК України вимагає їх дотримання всіма учасниками цивільного процесу. Наявність в цивільному процесуальному законодавстві положень, що встановлюють права відповідача є гарантією їх дотримання іншими учасниками.

4. Дослідження окремих процесуальних гарантії захисту прав та інтересів відповідача дало підстави зробити висновок, що незважаючи на рівність позивача та відповідача в цивільному процесі, вказані сторони не можуть мати однакові засоби захисту, оскільки їх інтереси в процесі носять протилежний (часто діаметрально протилежний) характер, різниться момент їх фактичного вступу в процес, роль в справі (напад/захист) тощо. Тому можна говорити лише про однакові за значенням засоби захисту та однакові можливості використання різних засобів захисту сторін. Відносно повний збіг прав сторін належить до їх так званих «загальних» прав, що ж стосується прав сторін, пов'язаних з розпорядженням матеріальною

стороною спору, то варто говорити не про рівноправність сторін, а про співвідносність їх прав.

Цивільним процесуальним законодавством також передбачено гарантії захисту прав та інтересів відповідача при зловживанні позивачем своїми правами, зокрема щодо безпідставності позовних вимог та пред'явлення позивачем однакових вимог до одного відповідача.

Авторкою встановлено відсутність в ЦПК України таких оціночних категорій як очевидність безпідставності, спір про право, достатність доказів, необґрунтованість позову. Такі поняття могли б деталізувати розуміння необґрунтованості позовів, в тому числі, в світлі механізму процесуальних гарантій захисту прав відповідача від позову, оскільки крім відзиву на позов і зустрінутого позову ЦПК України для відповідача більш не містить дієвих засобів захисту від необґрунтованих позовів, окрім компенсаторних механізмів з відшкодування завданої такими позовами шкоди.

Незважаючи на те, що ЦПК України встановлено право суду на повернення позовної заяви, що має ознаки повторності, на сьогодні невіршеними є питання пов'язані із розведенням у часі прийняття судових рішень за такими позовами, коли щодо одного із таких позовів на час вирішення питання про відкриття провадження у справі, іншим судом не постановлена ухвала про відкриття або відмову у відкритті провадження у справі, повернення позовної заяви або залишення позову без розгляду.

На сьогодні судді не мають достатніх ресурсів для перевірки не лише факту наявності декількох позовів до одного відповідача (відповідачів), але й ознайомлення із змістом цих позовів для встановлення їх ідентичності, оскільки вони не мають доступу безпосередньо до тексту позовної заяви в іншій справі. Така ситуація може бути змінена із запровадженням повноцінної роботи Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи.

У зв'язку із чим авторкою доводиться позиція про необхідність законодавчої регламентації права суду покласти на позивача (позивачів) судові витрати відповідача (відповідачів) повністю або частково у випадку залишення заяви позивача (позивачів) без розгляду у зв'язку із розглядом декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав.

5. Авторкою встановлено, що класифікації процесуальних гарантій в цивільному процесі носять досить умовний характер у зв'язку із тим, що їх реалізація багато в чому залежить власне від самого суду, оскільки процесуальні гарантії безпосередньо діями їх адресатів не реалізуються.

Однак виокремлення певного набору представлених законодавством відповідачеві гарантій захисту його прав та інтересів сприятиме більш комплексному розумінню змісту його прав, а також подальшому науковому осмисленню такої категорії як гарантії захисту прав та інтересів відповідача. У зв'язку із чим запропоновано залежно від змісту процесуальних дій позивача щодо звернення із позовними вимогами та наслідків таких дій:

1) *попередні* – процесуальні гарантії що працюють на етапі ініціювання процесу позивачем (наприклад, зустрічне забезпечення, покладення тягара судових витрат на ініціатора судочинства, перевірка відсутності тотожних позовів);

2) *підготовчі* (наприклад, процесуальні гарантії щодо строків і порядку подання відзиву на позов, подання зустрічного позову, доказів, та залучення третьої особи, тощо);

3) *визначальні* (як от, процесуальні гарантії щодо впливу на результат дослідження обставин справи судом шляхом звернення до суду із клопотаннями та заяви протягом усього судового розгляду, тощо).

Частиною із вказаних процесуальних гарантій наділений також і позивач (щодо укладення мирової угоди, оскарження процесуальних дій суду, тощо), однак в більшості випадків вони мають свої особливості із

застосування та правових наслідків для прав та обов'язків кожного із вказаних учасників.

6. Захист прав та інтересів відповідача в цивільному процесі доцільно розглядати, в тому числі, через призму цілеспрямованої діяльності відповідача в умовах правового конфлікту, який виникає і розвивається в межах позовного провадження. Реалізація права відповідача на захист має свою специфіку, яка обумовлюється процесуальної роллю особи, до якої пред'явлено матеріально-правову вимогу, що має бути вирішена юрисдикційними органами в межах цивільної справи.

Авторкою доводиться позиція про те, що для успішного захисту відповідача важливими також є ті дії, які він вчинив чи мав би вчинити до моменту звернення позивача із позовом. Такі дії будуть носити превентивний характер і спрямовуватимуться на забезпечення юридичної безпеки суб'єкта цивільного обороту (потенційного відповідача):

- ✎ належне з правової точки зору оформлення правовідносин;
- ✎ відповідальне виконання своїх зобов'язань, що виникають із цивільних правовідносин;
- ✎ збереження та формування комплексу доказових фактів, які зможе використати відповідач у випадку пред'явлення до нього позовних вимог;
- ✎ вирішення питання про забезпечення позасудових механізмів вирішення спорів.

Незважаючи на те, що такі дії не можуть бути повною мірою визнані складовою механізмів захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі, оскільки вони реалізуються до моменту звернення позивача до суду, однак вони можуть мінімізувати розмір та обсяг позовних вимог, повпливати на збір та якість доказів, представлених відповідачем при розгляді справи в суді, а отже можуть бути віднесені до передумов такого захисту.

Право відповідача на захист в цивільному процесі має особливості порівняно з правом позивача на такий захист, які, при цьому, не змінюють природи такого права як елемента єдиного права на судовий захист. основна відмінність полягає, перш за все, в тому, що відповідач може реалізувати своє право на захист тільки в умовах процесу, що виник з ініціативи позивача. Тобто, відповідне право відповідача є певним наслідком реалізації позивачем права на судовий захист, однак таке право не має ознак вторинності наділене арсеналом специфічних засобів реалізації порівняно з аналогічним правом позивача.

Відповідно метою захисту прав та інтересів відповідача може бути: повна або часткова відмова в задоволенні вимог позивача, зменшення розміру таких позовних вимог, заміна себе на іншого відповідача або ж залучення співвідповідача.

7. Засобами захисту прав та законних інтересів відповідача в цивільному процесі авторкою визначено надані цивільним процесуальним законодавством правові інструменти, які він може використовувати задля відмови в задоволенні позовних вимог в повному обсязі чи в частині та/або вибуття відповідача з процесу шляхом його заміни на іншого відповідача.

8. В результаті проведеного дослідження встановлено, що важливість дослідження видових характеристик засобів захисту відповідача в цивільному процесі пролягає не тільки в науковій площині, тому варто говорити не лише про їх перелік чи систематизацію, а розуміння через призму видових ознак, можливості та доцільності застосування тих чи інших засобів разом чи ізольовано. За результатами проведеного дослідження запропоновано таку класифікацію засобів захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі залежно від суб'єктно-предметного змісту:

1) *комунітрні*: а) спростування; б) мирова угода; в) залучення третьої особи.

2) *характерологічні*: а) заперечувально-захисні; б) зустрічний; в) забезпечувально-захисні (оскарження забезпечення позову; зустрічне забезпечення; відшкодування збитків відповідача через забезпечення; захисний документ.

РОЗДІЛ 2

ЗМІСТ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ КОМУНІТАРНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВІДПОВІДАЧА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

2.1 Спростування як засіб захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі

Спростування є одним із важливих засобів захисту відповідача в цивільному процесі, який він може застосовувати протягом усього розгляду справи, незважаючи на те, що такий засіб не отримав загального визнання серед науковців та практиків.

Відповідно до ч. 2 ст. 227 ЦПК України відповідач у вступному слові може викласти свої заперечення, у зв'язку із чим в рішеннях суду вказується на наявність чи відсутність заперечень з боку відповідача щодо предмета спору [229; 223; 222; 224]. Варто зазначити, що як у випадку, коли відповідач не спростовує позовні вимоги, так і у випадку, коли він повідомляє таке спростування, досить часто воно не підкріплюється жодними мотивованими поясненнями і може лише виражати особисте ставлення відповідача до заявленого позову. Огляд практики вирішення судами цивільних справ показує, що використання відповідачем такої позиції в процесі досить поширене [259; 205; 167; 271; 242]. По суті вказані приклади вираження реакції відповідача на пред'явлений позов тільки в формі незгоди з ним, без заявлення будь-яких додаткових доказів є звичними в судовій практиці. Це пояснюється, перш за все, тим, що спростування як реакція відповідача на пропоновані вимоги цілком природна для особи, яка не погоджується з ними. Разом із тим, важливо розуміти не стільки результативність таких спростувань, скільки ознаки, що можуть наділити спростування характеристиками засобі захисту відповідача від позову.

По суті запереченням проти заявлених позовних вимог є заперечення або спростування фактів, закладених в основу позову або правового висновку, якого дійшов позивач (відповідач заперечує проти фактичної або правової обґрунтованості позову). Беручи до уваги таку обставину, матеріально-правові заперечення можна класифікувати на: заперечення фактів і правових доводів і спростування.

До спростування фактів відповідач вдається у випадках, коли позивач не подає доказів підстави позову. Спростування правових доводів може стосуватися посилань позивача на нормативні правові акти, їх зміст, значення та застосування в конкретному випадку. Відповідач має право вказати на неправильне обґрунтування позивачем своїх вимог, обмежуючись при цьому спростуванням факту або правових доводів.

На думку М. А. Гурвича, якщо позивач не надає доказів підстави позову, то відповідач має право вказати на це, обмежуючись спростуванням відповідних фактів. Автор це називає спростуванням факту, обов'язок довести який лежить на позивачі [162, с. 118]. Спростування, як правило, обґрунтовується аргументами, що наводяться відповідачем, а також аналізом і спростуванням доказів, представлених позивачем. Крім того, на думку М.А. Гурвича, спростування фактів підстави позову може підтвердитися наведеними відповідачем доказовими фактами, які однак є несумісними з фактами основи позову, оскільки пояснення відповідача можуть мати відношення і до правильного обґрунтування позивачем своїх вимог, стосуватися посилань позивача на закони та інші постанови, їх зміст, значення та застосування у вказаному випадку [162, с. 118].

У науковій літературі зустрічається точка зору про те, що відрізнити спростування від інших засобів захисту без виокремлення його як самостійного, варто у зв'язку із тим, що спростування не може бути подано у формі клопотання, оскільки останнім за своєю правовою природою висловлюється прохання або вимога, а спростування позову вимогою або проханням бути не може [298, с. 9]. Не відкидаючи правильності цього

твердження, варто погодитись із точкою зору Н. М. Трашкової про те, що спосіб об'єктивування того чи іншого засобу захисту не є основоположним при визначенні їх сутності [288, с. 142]. Крім того, ми вважаємо, що спростування досить часто може призводити до того, що відповідачем може бути подано клопотання, яким не оскаржуються позовні вимоги прямо, але вказується на інші обставини. Так, до прикладу, поширеною є практика, коли відповідач не погоджується із розірванням шлюбу і звертається до суду із клопотанням про надання подружжю часу на примирення без надання обґрунтованих підстав для незадоволення позовних вимог [268; 240; 241; 259; 205; 255]. Зокрема, у одній із вказаних вище справ, відповідач лише спростовує позов про розірвання шлюбу і вказує, що при наданні часу на примирення зробить усе можливе, щоб відновити подружні відносини [268].

Вказане дає підстави припускати, що неподання клопотання поряд із невизнанням позовних вимог дозволяє ідентифікувати реакцію відповідача як спростування. Також варто вказати, що у науковій літературі фактично не зустрічаються посилання на те, що спростування як засіб захисту відповідача може стосуватись не тільки самих позовних вимог, але й пояснень та доказів, що надаються іншими учасниками процесу. Хоча на практиці можуть зустрічатись випадки, коли відповідач лише заперечує на факти, викладені іншими учасниками процесу, не погоджуючись з ними, але не спростовуючи їх. Можливість надання пояснень щодо фактичних обставин, викладених іншими учасниками процесу передбачена нормами ЦПК України (ч. 3 ст. 214, ч. 2 ст. 227 ЦПК України тощо).

В попередніх підрозділах нами вже зазначалась особливість терміну «спростування» у власному сенсі цього слова. У зв'язку із цим, вважаємо за потрібне вказати, що у юридичній літературі висловлювалися різні точки зору щодо доказового значення спростування та його важливості для вирішення справи по суті. Так, наприклад, А. О. Добровольський та С. А. Іванова вказували на відсутність при спростуванні посилань на факти і

докази, що обґрунтовують це заперечення [63, с. 116]. К.І. Малишев вказував, що у зв'язку із спростуванням у справі відсутній «новий шар» фактів і доказів [109, с. 265, 266]. На думку Г.Д. Васильєвої, спростування позову, яке не містить ні юридичних, ні фактичних доказів, є, як вказує автор, «голим» [28, с. 115-116].

На законодавчому рівні в окремих країнах передбачено обмеження таких спростувань. Так, в ЦПК Індії використовуються поняття «спростування» та «невизнання» фактів, які мають місце в позові і вони мають відмежування від заперечень проти позову на підставі своєї необґрунтованості та недоведеності. Правила цивільного судочинства Англії та Уельсу 1998 року відмінили можливість таких необґрунтованих спростувань і заперечуючи проти позову, відповідач зобов'язаний вказати причини, з яких він вважає позов необґрунтованим [72].

Разом із тим, необхідно погодитись з точкою зору Н. М. Трашкової про те, що основною причиною відсутності єдиної думки серед дослідників з цього питання, перш за все, є відмінність в розумінні змісту «обґрунтування» позиції, що заявляється учасником спору [288, с. 143]. З викладених вище точок зору можна зробити висновок, що обґрунтуванням незгоди відповідача з позовом називаються і докази, і юридичні факти, і доводи.

Варто зазначити, що власне і позиція Н.М. Таршкової є неоднозначною, оскільки з одного боку авторка не відкидає ідею існування спростування як засобу захисту відповідача, а з іншого вказує, що спростування не служить самостійним засобом захисту відповідача проти позову. Його необхідно відносити до первинної реакції відповідача, яка є протилежною визнанню позову і в подальшому може бути посилена доказами незгоди з позовом, перетворившись в заперечення проти позову або в зустрічний позов.

Варто зазначити, що вітчизняна наукова думка не виділяє взагалі такого засобу захисту як спростування, про що ми вказували в попередніх

підрозділах і що, швидше за все, пов'язано із проблемами тлумачення та перекладу юридичної термінології, в тому числі при перекладі наукової літератури з російської на українську мову.

Якщо розглядати усю сукупність наукових поглядів щодо спростування, то варто зазначити, що такі погляди доцільно поділити на три напрямки:

- 1) віднесення спростування до матеріально-правової складової заперечення проти позову;
- 2) заперечення доцільності виокремлення спростування як засобу захисту відповідача;
- 3) визначення спростування самостійним засобом захисту відповідача.

Розглянемо детальніше вказані групи поглядів.

1) У науковій літературі непоодикою є позиція, за якої спростування включається до складу матеріально-правових заперечень як їх різновид. Як зазначає Д.А. Хесин, також на сьогодні в науковій літературі спростування досить часто ототожнюється з матеріально-правовими запереченнями, що, як переконує автор, є невірним [298, с. 9]. Автор також вказує, що практика розгляду справ в порядку цивільного судочинства свідчить про існування такого засобу захисту відповідача проти вимог позивача – спростування позову [298, с. 9].

На думку М.Ю. Лебедева, якщо притримуватись позиції про те, що в широкому сенсі кожен засіб захисту відповідача проти позову можна вважати запереченням, то матеріально-правові заперечення можна логічно визнати спростуванням фактів і доводів позивача [103, с. 173].

Автором О.М. Чашиним відзначається, що поширеними є такі випадки матеріальних заперечень проти позову, як спростування факту порушення відповідачем прав та інтересів позивача, неподання позивачем, на якому лежить обов'язок доведення заявлених позовних вимог, доказів його позиції у справі [305, с. 192].

Як вказує І.М. П'ятилєтов в процесі аналізу матеріально-правових заперечень відповідача проти позову, відповідач захищає свої інтереси, ґрунтуючись на власних фактах, доведенні правової та фактичної необґрунтованості вимог позивача, а також запереченні позову в цілому або в його частині. Спростування, з його точки зору, може звестися до простого заперечення позову або фактів, наведених позивачем в його обґрунтування [138, с. 37].

Л. І. Анісімова поставила під сумнів практичну необхідність і теоретичну обґрунтованість виокремлення в особливу групу серед матеріально-правових заперечень «спростування» відповідача за тією ознакою, що воно не посиляється на юридичні факти, а лише вказує на умовний кордон між запереченням і спростуванням [8, с. 5].

На думку Г.Д. Васильєвої, спростуванням є заперечення відповідача, яким він оспорує позов, позбавлене підстав або містить посилення відповідача на юридичні факти, обов'язок доведення яких лежить на позивачі. Прикладом такого спростування автор називає спростування фату укладення договору позики [28, с. 57].

2) Серед наведених аргументів на користь недоцільності визначення спростування як окремого засобу захисту наводяться відсутність його легального визначення та недостатня ефективність. Так, одним із основних доказів такої позиції є те, що законодавець в нормах процесуальних кодексів не вживає поняття «спростування», на підставі чого, до прикладу, А.А. Камишев стверджує, що використовувати його можна тільки як теоретичну конструкцію, основний елемент в структурі заперечення [82, с. 4].

Як стверджує Н.М. Трашкова, відповідачу досить складно вирішити правовий конфлікт з бажаним для нього результатом, використовуючи тільки просте спростування, а також складно використовувати спростування для досягнення мети відповідача в цивільному процесі – вирішення правового конфлікту [288, с. 24].

Науковець С.М. Абрамов підтримує ідею невиокремлення спростування і заперечення як різних засобів захисту відповідача проти позову, вказуючи, що заперечення можуть зводитися лише до спростування фактів підстави позову, тобто відповідач може лише стверджувати, що такі фати не мали місця [2, с. 169].

На думку К.С. Юдельсона, захищаючись проти позову, відповідач може використовувати такі засоби захисту: заперечення, спростування та процесуальні відводи. Спростування, як вказує автор, полягає в тому, що відповідач не визнає фактів, які наводяться позивачем. При цьому позивач може і не спростовувати зазначені позивачем факти, оскільки обов'язок по їх доведенню лежить на позивачеві [315, с. 220].

Як зазначає Т.В. Сахнова, захисними засобами відповідача є лише заперечення і зустрічний позов. Однак, авторка зазначає, що заперечення не слід плутати із спростуванням. У матеріально-правовому заперечення завжди є підстава – новий юридичний факт, який не був би предметом судового розгляду, якби на нього не послався відповідач. Спростування не пов'язане з доведенням відповідачем нових матеріально-правових юридичних фактів. На її думку, спростування не позбавлене юридичного сенсу: воно демонструє позицію відповідача щодо заявленого позову [151, с. 332]. Крім того, спростовуючи юридичні фати, на які посиляється позивач, відповідач може вказувати на їх недостовірність, тим самим використовуючи право доказування, передбачене ЦПК України.

3) Низка авторів не погоджується з висловленими вище позиціями і визначає спростування окремим повноцінним засобом захисту відповідача. Так, до прикладу, М.А. Вікут вважає, що якщо в справі за позовом про стягнення боргу відповідач заявляє, що не брав гроші у позивача, то матеріально-правове заперечення відповідача є спростуванням, за якого відповідач не наводить жодних мотивів, тягар доведення позовної вимоги лягає на самого позивача. Також ми можемо погодитись із точкою зору авторки, яка виділяє і власне матеріально-правове – мотивоване

заперечення [45, с. 236]. Власне про таке мотивоване заперечення ми будемо говорити в наступних підрозділах нашого дослідження.

На думку О.В. Ісаєнкова та О.А. Демічева, спростування є можливістю відповідача невмотивовано не погоджуватися з твердженнями позивача і заявленими вимогами. У зв'язку з тим, що саме позивач зобов'язаний довести власні вимоги, можна зробити висновок, що такий засіб захисту доцільний для відповідача у випадках, коли у позивача немає доказів власних тверджень, недостатньо доказів і на користь позивача не встановлено будь-яких презумпцій [81, с. 211].

Як стверджує В.Н. Щеглов, здійснюючи захист проти позову, відповідач має право використовувати такі засоби, як: заперечення, спростування і зустрічний позов. Спростуванню притаманна неаргументованість повного або часткового невизнання позову. Спростовуючи позовну вимогу чи факти, закладені в його основу, він не зобов'язаний доводити свою позицію, а тягар доказування в такій ситуації лягає на позивача [313, с. 134].

Схожої точки зору притримуються Д.О. Грибков [55, с. 36] та О.В. Баулін [16, с. 99]. Обґрунтовуючи свою позицію, О.В. Баулін також зазначає, що відповідач несе певним чином тягар доказування. Зокрема, якщо відповідач не вчинить заходів для встановлення правоприпиняючих фактів, тобто таких, які свідчать про припинення права позивача, то може скластися ситуація, коли суд буде виходити з їх відсутності, що спричинить постановлення рішення про відмову в задоволенні позовних вимог [16, с. 99].

Як переконує А.М. Єлістратова, спростування позову є самостійним і досить ефективним засобом захисту відповідача проти позову. Авторка розрізняє спростування позову як засіб захисту, доступний тільки відповідачу, і спростування факту, яке може бути використане будь-яким учасником цивільного процесу. Спростування позову може бути простим, зводиться до неаргументованого, невмотивованого невизнання позову

відповідачем. Однак можливим, на думку авторки, є і мотивоване спростування, що полягає у вказівці суду на недоведеність позову [69, с. 52].

Підсумовуючи викладені вище позиції, висловимо свої аргументи на користь визнання спростування окремим засобом захисту відповідача. На нашу думку, не варто стверджувати, що спростування недоцільно визнавати окремим засобом захисту відповідача тільки на підставі того, що за допомогою лише такого засобу відповідач не може домогтися вирішення конфлікту з бажаним для нього результатом. Також не варто зупинятись на тому, що використання спростування не може слугувати відповідачу в досягненні його мети участі в цивільному процесі – вирішення правового конфлікту.

Варто зазначити, що по суті, зважаючи на презумпцію невинуватості, притаманну для цивільного процесу, для правильного вирішення справи фактично не потрібно поєднання недоведеності вимог позивача і доведеності заперечень відповідача або доведеності вимог позивача і недоведеність заперечень відповідача. Мова повинна йти лише про те, чи обґрунтованими є вимоги позивача. Це в умовах змагального процесу повинно втілюватись в обов'язку суду ретельно перевіряти аргументи позивача навіть за пасивної позиції відповідача у справі.

Як ми вже зазначали вище, відповідач має право вказати на неправильне обґрунтування позивачем своїх вимог, обмежуючись при цьому спростуванням факту або правових доводів. Звичайно зміст поняття «обґрунтування» позиції в цивільному процесі (в тому числі, і позиції відповідача щодо позову) є досить визначеними, в тому числі законодавчо. Уникнути розбіжностей з цього питання варто шляхом звернення до категорій доказування і доказів. Доказуванням охоплюється процесуальна діяльність як учасників цивільного процесу по обґрунтуванню заявленої позиції в спорі. Аналіз законодавчого та доктринальних визначень доказування і доказів дозволяє припустити таку послідовність діяльності

відповідача щодо обґрунтування своєї позиції у зв'язку із позовом: спочатку відповідач вказує в загальному на свою позицію; надалі відбувається спростування позовних вимог, або ж погодження з ними. Заява такої спільної позиції відповідача може як супроводжуватися обґрунтуванням, так і не мати його, в якості підстав виступають ті чи інші обставини, достовірність яких встановлюється на основі фактів, відомості про яких представлені в формі доказів, причому докази – є єдиною допустимою формою подання інформації в процесі розгляду спору судом [288, с. 144]. На підтвердження такої позиції варто навести ч. 1 ст. 81 ЦПК України, яка визначає, що кожна сторона повинна довести ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень. Звідси очевидним є висновок про первинність висловлення відповідачем незгоди з позовом, що може супроводжуватися поданням підстав, а може і не супроводжуватися. У першому випадку, подання таких підстав обов'язково повинні супроводжувати докази, що їх підтверджують. Зважаючи на викладене, варто говорити про те, що неподання доказів не варто розглядати як можливий критерій, що розмежовує спростування та інші засоби захисту відповідача (зокрема, заперечення), оскільки первісним є неподання підстав позиції незгоди з позовом, а неподання доказів є вже наслідком останнього. Вказівка на будь-яку підставу вираженої позиції незгоди з позовом виключає розсуд сторони стосовно питання подання доказів, оскільки починає діяти обов'язок доказування, що передбачений законодавством.

В цьому випадку, зважаючи на наявність терміну «заперечення» у вказаній вищій нормі ЦПК України, варто зробити застереження, що у цьому випадку терміни «вимога» і «заперечення» вживаються в значенні вираження антагоністичних позицій позивача і відповідача в процесі. Якщо вважати інакше, припускаючи, що йде мова саме про спростування як засіб захисту відповідача, передбачений нормами ЦПК України, то при

використанні інших засобів захисту відповідача (зокрема, зустрічного позову), обов'язок доказування у відповідача не виникає.

У науковій літературі зазначається, що спростовуючи позов, відповідач має право до закінчення розгляду справи по суті надати суду підкріплені доказами обставини, що обґрунтовують таке спростування. В такому випадку відбуватиметься перехід від спростування до іншого засобу захисту – заперечення або ж зустрічного позову [298, с. 10].

А.М. Єлістратова обґрунтовано ставить питання про те, якщо спростування здатне «трансформуватися» у заперечення (і навіть в зустрічний позов), то чи може заперечення чи зустрічний позов трансформуватися в спростування? [69, с. 62]. На практиці звичайно можуть виникати ситуації, коли відповідач не може довести підстави своїх заперечень. Тоді недоведене заперечення за своїм значенням і сутністю фактично наближається до спростування. Однак, але якщо в основу розмежування вказаних понять покласти саме ненаведення підстав для заперечення, то недоведеність підстав заперечення не може його перетворити на спростування, тоді заперечення залишається лише необґрунтованим запереченням проти позову. Також варто нагадати, що спростування може стосуватись не тільки безпосередньо позову, але й будь-яких юридичних фактів, наведених іншими учасниками цивільного процесу.

Спростування, на нашу думку, може слугувати джерелом додаткових обґрунтувань позивачем чи іншими учасниками процесу своїх доказів та пояснень, що в кінцевому рахунку може посприяти зміні результатів розгляду справи, або ж наданні тих доказів, щодо яких згодом буде застосовано інші засоби захисту відповідачем. Тим більше, за такою логікою, по суті не завжди і не кожен використаний відповідачем засіб захисту може призвести до вирішення спору. До прикладу, коли ми говоримо про відзив на позовну заяву, то подані у такому відзиві докази не

можуть гарантувати вирішення спору на користь відповідача чи наслідки їх врахування при розгляді справи по суті.

Тим більше не варто говорити про те, що встановлення в законодавстві можливості вирішення правового конфлікту в результаті застосування спростування, по суті, означало б виникнення правових наслідків на підставі безпідставних, бездоказових тверджень відповідача щодо змісту позовних вимог, що суперечило б засадам цивільного процесу щодо формування суджень про факти на основі доказів [288, с. 146]. Аналізуючи цивільне процесуальне законодавство, ми бачимо, що така можливість вже передбачена у ньому (ч. 1 ст. 41, ч. 2 ст. 182, ч. 3 ст. 214, ч. 2 ст. 227 ЦПК України тощо), однак із використанням загального терміну «заперечення».

Підсумовуючи, варто наголосити, що невірною є позиція, яка відкидає значення спростування в цивільному процесі. Спростування доцільно вважати специфічним способом захисту відповідача, що полягає у його первісній реакції, коли він не погоджується із заявленими позивачем вимогами або ж доказами, наданими іншими учасниками процесу. Надалі, така реакція може бути або посилена поданням підстав і доказів відповідачем, в такому випадку трансформувавшись або в заперечення, або в зустрічний позов; або в разі неподання підстав і доказів, – призвести до задоволення вимог позивача, якщо останнім буде надано відповідні підстави та докази.

Наведена вище судова практика свідчить про те, що використання спростування може носити не тільки «теоретичний», а й практичний характер, оскільки може мати наслідком подання доказів, клопотань тощо. Більш того, причини звернення до спростування можуть бути різними і полягати у недостатності знань про можливості захисту своїх прав та інтересів в суді, неможливості отримання доказів, непідготовленості до процесу. Наявність таких обставин спонукає відповідача щонайменше висловити свою позицію незгоди.

Підсумовуючи викладене, доцільно визначити спростування як *необґрунтовану доказами незгоду відповідача з визначеними у позовній заяві позивачем вимогами, доказами, поясненнями, наданими позивачем та/або іншими учасниками цивільного процесу.*

2.2 Особливості та зміст мирової угоди як засобу захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі

Незважаючи на змагальність цивільного судочинства, відповідач завжди знаходить в оборонній позиції і лише може захищатись від позову, зверненого до нього позивачем. Відповідач, незважаючи на презумпцію невинуватості, наділений обмеженим обсягом засобів захисту, що можуть бути лише відповіддю на дії позивача, що обумовлює необхідність такого законодавчого врегулювання вказаних правовідносин, щоб урівноважити права та інтереси позивача та відповідача в цивільному судочинстві.

Тривалий час мирова угода розглядалась лише як договірна чи процесуальна дія позивача та відповідача, спрямована на вирішення спору, що розглядається в судовому порядку.

У зв'язку із цим важливим є вироблення ефективних механізмів захисту відповідача в цивільному процесі. Однак, зважаючи на те, що ініціатором мирової угоди можуть бути обидві сторони процесу, та наслідки мирової угоди для сторін, варто її розглядати як ефективний засіб захисту відповідача проти позову.

Тому, на сьогодні в наукових колах обговорюваною є позиція про доцільність визначення мирової угоди одним із ефективних засобів захисту відповідача проти позову.

Мирова угода як правовий інститут має специфічну природу, що пов'язано з її специфічним характером, на який неодноразово вказували вчені як в межах цивільного права, так і в межах цивільного

процесуального права. Так, наукові позиції про досліджуваний правовий інститут мають декілька спрямувань. За першою позицією мирову угоду визнають договором, що має матеріально-правову (цивільну) природу; друга наукова позиція визначає мирову угоду як процесуальну дію; відповідно третя – вкладає в зміст мирової угоди комплексний матеріальний та процесуальний характер [32; 300, с. 138; 302, с. 304; 110].

За визначенням Р.Г. Петросяна, мирова угода є договором, який укладається сторонами поза або в суді, в силу якого вони визначають (оновлюють) свої права і обов'язки і на підставі цього усувають існуючий між ними спір [125, с. 97].

Цивільно-правову природу мирової угоди також підтверджують Р. Г. Арзуманян, Л. С. Лазарєв, І. М. П'ятилетов, О. М. Садіков, С. Н. Братусь, Л.М.Орлова, які вважають, що така угода підпорядковується загальним положенням про договори [14; 102, с. 18-19; 139, с. 15, 21; 90, с. 134, 144].

На думку Л. Фединяк, мировою є угода, що укладається сторонами та затверджується судом, за змістом якої позивач і відповідач шляхом взаємних уступок припиняють цивільно-правовий спір, що має місце. На думку автора, мирова угода є розпорядчим документом сторін як процесуального, так і матеріального права, оскільки, укладаючи мирову угоду, сторони розпоряджаються своїм процесуальним, а також суб'єктивним матеріальним правом і охоронюваним законом інтересом [291]. Ю.В. Білоусов вказує, що мировою угодою є укладена між сторонами та визнана судом домовленість (договір) про припинення спору між сторонами шляхом взаємних поступок, яка стосується їхніх прав, обов'язків та предмета позову [300, с. 138].

Слід погодитися із позицією О. Святогора, що існують відмінності між мировою угодою, укладеною до винесення рішення судом, та мировою угодою, що укладається в процесі виконавчого провадження [152, с. 79]. Ці відмінності лежать не лише в площині мети та змісту мирової угоди, а й

порядку укладення та затвердження. тому цілком можливим є затвердження різних видів мирових угод різними посадовими особами, зокрема суддею, державним виконавцем тощо. Зокрема, Е.В. Стара досліджує особливості дії інституту мирової угоди в рамках процедури неспроможності [153, с.9], а С. Коссак – мирову угоду в третейському розгляді, звертаючи увагу, що умови мирової угоди відображаються в рішенні третейського суду [95, с. 73]. Отже, як вважає Є. О. Ятченко, можливий поділ мирової угоди як правочину, відмінного від договору, на види [319].

На думку Р.Е. Гукасяна, важливе значення для інтересів відповідача має власне не сама мирова угода, а її затвердження ухвалою суду, оскільки по суті сам факт узгодження умов мирової угоди та розпорядження матеріальними правами за нею не мають жодного значення без постановлення ухвали про її затвердження. Тому автор переконаний, що через мирову угоду сторони розпоряджаються виключно своїми процесуальними правами [57, с. 45].

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своєму листі від 05 грудня 2011 р. вказував на необґрунтованість висновків суду про те, що «мирова угода, затверджена судом, не може вважатися зобов'язанням у цивільно-правовому розумінні, оскільки її укладення, затвердження і виконання регламентовано положеннями процесуального законодавства та Закону України «Про виконавче провадження» і до зобов'язання (мирової угоди) можуть бути застосовані «Правові наслідки його порушення» (ст. 611 ЦК України)» [104].

Іншої позиції притримується Касаційний господарський суд у складі Верховного суду. Ще у 2009 році Вищий господарський суд України в інформаційному листі від 09 квітня 2009 р. вказав, що «мирову угоду неможна розглядати як договір в цивільно-правовому розумінні і визнавати недійсною в позовному провадженні, оскільки порядок її укладення і

затвердження регламентований відповідними положеннями Господарського процесуального кодексу України» [131]. Аналогічна позиція викладена у Постанові Касаційного господарського суду у складі Верховного суду у справі № 908/1604/17 [276].

На нашу думку, така позиції та думка Р.Е. Гукасяна є дещо невиннованою, зважаючи на таке. Цивільне законодавство залишає за сторонами правовідносин можливість за допомогою укладення договорів брати на себе зобов'язання, на власний розсуд вносити зміни в існуючі зобов'язання або припиняти їх, замінювати наявні зобов'язання іншими зобов'язаннями, оновлювати їх і низку інших можливостей. Якщо спір про суб'єктивні права припиняється, що відбувається також у випадку, коли відповідач погоджується на примирення, по суті, приймаючи правомірність вимог позивача з деякими застереженнями, зникає також спірність таких суб'єктивних прав і правовідносин. Однак на відміну від визнання відповідачем позову, у випадку мирової угоди суд не постановляє рішення про задоволення вимог позивача, а здійснює фактичне оформлення цивільно-правового волевиявлення учасників спору в установленому судовому порядку шляхом укладення мирової угоди, за якої позивач може відмовитися від частини своїх матеріально-правових вимог, може зменшити розмір цих вимог, замінити свою вимогу іншими вимогами, а відповідач, в свою чергу, може визнати зменшені або змінені вимоги позивача, взяти на себе нові зобов'язання, за взаємною згодою сторін можуть уточнюватись окремі умови правовідносин або між ними може виникнути нове зобов'язання. Відповідно до змісту ст. 207 ЦПК України, за умови затвердження судом мирової угоди сторін провадження у справі припиняється, і сторони позбавляються права повторного звернення до суду з тотожним позовом.

Важливо в цьому аспекті також додати питання щодо форми мирової угоди. Ст. 207 ЦПК України не встановлює вимоги щодо її форми, вказуючи лише, що сторони повинні повідомити про неї суд, зробивши

спільну письмову заяву. Тобто, ймовірним є випадок, коли суд не ознайомлюється з повним текстом мирової угоди, оскільки можливими можуть будуть викладені у її змісті комерційні таємниці контрагентів або ж інші умови, що не мають відношення до спору, тому сторони не зобов'язані про них повідомляти суд.

По суті це вказує на те, що для закриття провадження у справі на підставі укладення мирової угоди достатньо повідомити суд про укладення мирової угоди шляхом подання спільної письмової заяви. Вказане, на наш погляд, підтверджує цивільно-правовий характер мирової угоди.

До викладеного вище варто також додати, що на відміну від відмови від позову, з укладенням мирової угоди спірне матеріальне правовідношення у всіх випадках припиняється та перетворюється в інше правовідношення або ж змінюється. Такий юридичний акт по суті повністю вкладається в межі цивільно-правових інститутів укладення, розірвання та зміни договорів, але з урахуванням особливості затвердження такого договору.

У зв'язку із цим варто зазначити, що мирова угода є результатом двостороннього або багатостороннього волевиявлення. Як процесуальна дія вона спрямована на вирішення спору, що перебуває в провадженні суду його учасниками, а не судом. У зв'язку з укладенням такої угоди сторони фактично відмовляються від перспективи вирішення судом справи по суті і результат вирішення спору у формі угоди сторін та рішення суду можуть істотно відрізнятися один від одного. Разом із тим, процесуальна складова мирової угоди має важливе значення, оскільки тільки її затвердження судом припиняє розгляд спору по суті і припиняє попередні спірні відносини. Тому, варто стверджувати, що мирова угода є тим процесуальним засобом, який дозволяє здійснювати в суді в межах розгляду справи такі дії, що мають матеріально-правове значення, з умовою, що вони одночасно повинні бути спрямовані на припинення

розгляду справи, на припинення провадження, порушеного у зв'язку з конкретним спором.

В продовження викладеної нами позиції про те, що мирова угода є засобом захисту відповідача від позову, варто навести позицію Г. В. Молевої про те, що при укладенні мирової угоди відповідач захищається від правових вимог позивача [113, с. 109]. Незважаючи на те, що таку позицію ми вважаємо вірною, існують також інші думки. Так, поширеною є позиція про те, що мирова угода виступає матеріально-правовим засобом захисту суб'єктивного права [306, с. 16]. На думку О. М. Кузбагарова, мирова угода виступає як матеріально-правовим, так і процесуально-правовим засобом захисту [99, с. 34].

У зв'язку із цим варто визначити особливі ознаки мирової угоди як процесуального засобу захисту відповідача від спору. Варто вказати, на те, що мирова угода має різні юридичні значення в тому контексті, що вона може слугувати засобом примирення сторін як в межах судового провадження, так і в межах позасудового врегулювання спорів. Тому, помилковою вважаємо позицію М. Ткаченко, яка мирову угоду розглядає виключно як позасудовий порядок вирішення спору із застереженням, що у судів немає обов'язку «досягати такого способу вирішення спору між сторонами, яким є мирова угода» [287]. На думку автора, «миркова угода є швидше винятком із загального правила, а не широкою практикою вирішення спорів у судах». Вказане не підтверджується судовою практикою. Так, за даними Єдиного державного реєстру судових рішень тільки Хмельницьким міськрайонним судом за 2018 рік було затверджено 33 мирових угоди. Так, звісно, суд не має обов'язку врегульовувати спір за допомогою мирової угоди, оскільки він лише затверджує або ж відмовляє в затвердженні мирової угоди, що запропонована сторонами. Але разом із тим, коли ми говоримо про те, що спір вже знаходить на розгляді в суді, примирення за ним можливе через мирову угоду тільки після такого затвердження. В іншому випадку, коли мова йде про позасудовий порядок

врегулювання спору і примирення сторін, то суд в такому випадку не бере жодної участі в такому процесі і зміст та наслідки таких мирових угод інші.

Отож, позасудова мирова угода – це угода, укладена поза судом і без звернення до суду. Це означає, що в разі відкриття провадження у справі про вирішення правового спору між сторонами, що уклали позасудову мирову угоду, і посилення в процесі розгляду тією чи іншою стороною на цю угоду суд розглядає позасудову мирову угоду як одну з обставин справи.

Судовою ж мировою угодою є договір, укладений сторонами в процесі розгляду справи, про умови завершення судочинства без постановлення судового рішення. Судова мирова угода підпорядковується загальним правилам цивільного права про договори і затверджується судом. Слід зазначити, що затвердження судом мирової угоди тягне за собою такі правові наслідки:

- 1) повторне звернення до суду із спором між тими ж сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав не допускається;
- 2) примусове виконання мирової угоди.

В цьому випадку також важливо говорити про те, що ЦПК України по суті наділяє ухвалу про затвердження мирової угоди ознаками та наслідками виконавчого документу і повинна містити у тексті резолютивної частини не тільки вказівку про затвердження мирової угоди, а й інші передбачені законодавством ознаки та відомості (щодо умов, розміру і строків виконання зобов'язань сторін тощо). В ухвалі Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2018 року у справі №910/12230/16 вказується, що «у випадках невиконання зобов'язаною стороною умов мирової угоди, укладеної в процесі виконання судового рішення і затвердженої господарським судом, заінтересована сторона може звернутися до державного виконавця із заявою про примусове виконання ухвали, якою затверджено цю угоду» [277].

Визнаючи мирову угоду засобом захисту, частина авторів розглядала питання про те, чи йде мова про захист позивача, відповідача або ж обох. Адже мирова угода є результатом досягнення компромісу обох учасників спору, тому можна припустити, що вона слугує на захист інтересів в тому числі і позивача. Як зазначає С.В. Лазарєв, в процесуальному плані при укладенні мирової угоди відбувається взаємна відмова від процесуального права на винесення судового рішення, яке мають як позивач, так і відповідач [102, с. 12-13].

Як зауважила М.А. Плюхіна, значення мирової угоди як процесуально-забезпечувального заходу полягає також і в тому, що при її укладанні права осіб, що беруть участь у справі, виявляються захищеними подвійно (учасники мирової угоди отримують не тільки судовий захист суб'єктивних прав, при цьому досягається і певна економія їх коштів, часу тощо) [128, с. 20].

Г.В. Молева вказує, що мирова угода є, перш за все, дієвим засобом захисту прав і інтересів відповідача [113, с. 6]. Таким чином, питання полягає в тому, чому укладення мирової угоди може бути включено, перш за все, в систему захисних заходів саме відповідача. Очевидно, справа не тільки в тому, що ініціаторами укладання мирових угод в більшості випадків, як свідчить судова практика, виступають відповідачі [267; 196; 183; 219; 250; 243; 173].

На думку С.Г. Зайцевої, нерідко відповідач пропонує позивачеві укласти мирову угоду на не вигідних умовах, і позивач змушений на це погодитися. У зв'язку з цим вона розглядала неявку позивача в судові засідання для затвердження такої «вимушеної» мирової угоди як один з прийомів захисту проти іншої сторони [74].

На переконання Г. Риндзюньського, в першу чергу, для відповідача важливим є питання можливості та доцільності оспорювати вимоги, викладені в позовній заяві, та у випадку, коли таке оспорення не принесе бажаного результату, для відповідача важливо мінімізувати негативні

наслідки за результатами задоволення позовних вимог, і таким способом мінімізації може стати саме мирова угода, що завжди дає завжди певні переваги, зважаючи на те, що вона поєднана з компромісом обох сторін процесу [148, с. 53]. На думку М.М. Зубовича, якщо юрист приходить до висновку, що шанси на виграш справи близькі до нуля, він повинен повідомити про це довірителя, рекомендувавши укладення мирової угоди [78, с. 107]. У зв'язку з цим показовим є твердження О.В. Бауліна, згідно з яким «мирова угода ... є результатом доказової діяльності, змагання сторін [16, с. 35].

Обґрунтовуючи значення мирової угоди для відповідача, О.В. Пілехіна вказує, що в основі мирової угоди лежить відмова від вимог, визнання вимог або новація [126, с. 13]. Л.А. Грось, в свою чергу, вказує, що в матеріальному праві мирова угода сторін може означати новацію, залік зустрічної однорідної вимог, відступне або відступлення права вимоги до третьої особи [56, с. 11, 40]. О.Є. Бондарєва, звертаючи увагу на характеристику мирової угоди як новації, вказує, що використання поняття новації щодо мирової угоди можливе тільки в тому значенні, що після узгодження та затвердження мирової угоди права та обов'язки сторін відрізняються від тих, які були заявлені позивачем при зверненні до суду із позовом [22, с. 24].

Мирова угода має важливе значення для реалізації принципу диспозитивності цивільного процесу. На нашу думку, сама суть мирової угоди, що полягає у зваженій позиції обох сторін і їх взаємних поступок, що є її важливою ознакою, обумовлює можливість віднесення мирової угоди до засобів захисту відповідача проти позову. Однак низка дослідників не вважають взаємні поступки обов'язковим елементом поняття мирової угоди і ця точка зору набула певної популярності [57, с. 134, 144-145; 100, с. 80-81; 156, с. 26; 144, с. 9].

Як зазначає Є.Р. Русинова, ознака наявності взаємних поступок не є необхідною з таких мотивів:

а) без поступок мирова угода не втрачає свого призначення бути засобом врегулювання спору між сторонами;

б) така ознака не відрізняє мирову угоду від відмови від позову або визнання позову, оскільки відрізняються вказані дії від мирової угоди однобічністю волевиявлення і відсутністю узгоджувального механізму;

в) при визнанні поступок обов'язковою ознакою мирової угоди зменшується можливість автономного вирішення спору сторонами на підставі точного застосування закону до спірної ситуації без будь-яких поступок.

Ознака ж зміни при укладенні мирової угоди існуючих правовідносин на нові або зміна змісту існуючих також не є обов'язковими в мировій угоді [144, с. 9].

Варто не погодитись з такою точкою зору, зважаючи на те, що відмова від позову або ж його визнання не передбачають взаємних поступок, оскільки є реальною односторонньою дією позивача або ж відповідача, для того, щоб суд міг затвердити мирову угоду, потрібне волевиявлення обох сторін. Сутність досягнення змісту мирової угоди полягає саме у здійсненні взаємних дій, що передбачають певні поступки, інші ж погляди можуть ґрунтуватись тільки на тому, яким саме чином пояснюється зміст поняття поступок. Так, в літературі іноді відносять визнання фактів до взаємної поступки в мировій угоді [69, с. 163]. Як вважає Д.Л. Давиденко, поступки сторін не зводяться до простого компромісу [60, с. 24]. На думку О.С. Чернікова, мирова угода є домовленістю сторін про припинення спору на основі взаємних поступок. Взаємні поступки обов'язково повинні фігурувати в мировій угоді, оскільки при її укладанні позивач відмовляється від окремих своїх вимог (або змінює їх), а відповідач, в свою чергу, визнає вимоги позивача повністю або частково [306, с. 11].

С.В. Лазарев також зазначає, що мирова угода є способом врегулювання спору на узгоджених сторонами умовах шляхом взаємних

поступок, вона є договором, який укладається на основі взаємних поступок [102, с. 12-13]. За відсутності ж таких немає самої мирової угоди, а є відмова від позову або визнання позову. На думку С.В. Лазарева, взаємні поступки є визначальною ознакою мирової угоди. Їх суть полягає в тому, що сторони, розпоряджаються своїми матеріальними правами, в процесуальному плані взаємно відмовляються від вимог повністю або в частині або видозмінюють їх [102, с. 14]. При цьому варто говорити, що в поняття поступки варто вкладати будь-яку видозміну вимог: їх зменшення, збільшення, заміну іншими, прийняття додаткових обов'язків, зміни способу задоволення своїх вимог, зменшення вимог, видову зміну вимог.

На думку П.Я. Трубнікова, мирова угода сторін є укладеною сторонами під час провадження справи і затверджена судом угодою, в силу якої позивач і відповідач через взаємні поступки припиняють судовий спір між ними і заново визначають свої цивільні права і обов'язки [289, с. 78]. При цьому відповідач звільняється від зобов'язання, яке, на думку позивача, він повинен був виконати, і бере на себе нове зобов'язання. Позивач також відмовляється від свого права, оспорюваного відповідачем, і замінює його новою вимогою. Кожна сторона робить це добровільно на основі взаємних поступок.

Вказані поступки не завжди можуть носити рівнозначний характер, однак вони так чи інакше залишають відхиленням від першопочаткових вимог позивача. Як зауважив Д.Л. Давиденко, абсолютно очевидно є поступка з боку позивача, зважаючи на те, що в більшості випадків він зобов'язаний видозмінювати сутність своїх вимог [60, с. 21]. Однак варто не погодитись із вказаним автором в тому, що поступка ж з боку відповідача найбільш проблематична, оскільки він зобов'язаний виконати своє зобов'язання в тому вигляді і в ті терміни, які передбачені законом або договором [60, с. 21]. Важливою метою для відповідача під час укладення мирової угоди, на нашу думку, є можливість зменшення матеріальних та інших наслідків за результатами спору. Також для відповідача в окремих

випадках, важливим може бути спосіб виконання зобов'язання, і заміну одного способу на інший також може бути певною поступкою з боку відповідача.

Р.Є. Гукасян вважав, що «змістом поступки може бути тільки відмова від процесуальних прав», і докладно розкривав сутність таких процесуальних поступок сторін. У зв'язку з цим досить дивно подальше його твердження, що взаємні поступки (в процесуальному розумінні) не є ознакою, що характеризує суть мирових угод, з визначення яких зазначений ознака повинен бути виключений [57, с. 34].

Досить обґрунтованою видається позиція О.Є. Бондарєвої, згідно з якою важливість змісту поступок завжди простежується в процесуальному аспекті, оскільки в результаті укладення мирової угоди кожна зі сторін звільняється від необхідності здійснення захисної діяльності в процесі: позивач від доказування підстав вимог в тій частині, щодо якої досягнуто згоди, відповідач від обґрунтування заперечень в цій же частині» [22, с. 21].

Про двосторонність поступок свідчитиме і той факт, що відповідач в мировій угоді погоджується на нові вимоги позивача в повному обсязі, оскільки в такому випадку обидва учасника процесу змінюють свої першопочаткові позиції щодо обсягу прав та обов'язків.

Варто погодитись з позицією А.М. Єлістратової, що поступка в матеріально-правовому сенсі з боку відповідача не завжди можлива, зважаючи на те, що відповідач змушений буде визнати можливо необґрунтовані вимоги позивача в якості компенсації за відмову останнього від вимог, що необґрунтованими в позові.

У той же час матеріально-правова поступка не виключена при пред'явленні зустрічного позову. Тоді сторони цілком можуть врегулювати свої взаємні вимоги за допомогою взаємних матеріальних поступок. Втім, і при розгляді зустрічного позову можливе укладення мирової угоди тільки за первісним або тільки за зустрічним позовом [69, с. 167].

По суті поступка відповідача в процесуальному сенсі при мировій угоді полягає у відмові від усіх своїх інших засобів захисту взагалі, за що відповідач отримує поступку з боку позивача. А поступка позивача в цій ситуації говорить про те, що позивач шляхом укладення мирової угоди позбавляється права звертатись до суду з тотожними позовними вимогами.

Мирова угода сама по собі є засобом захисту відповідача, зважаючи на те, що останній позбавляється фактично інших засобів захисту проти позову (заперечення, зустрічного позову). Зрозуміло, це стосується тієї частини спору, яка врегульована мировою угодою. Тоді як законом не забороняється щодо одного і того ж спірного питання різних засобів захисту, наприклад, і мотивоване заперечення, і зустрічний позов. Разом із тим, у мировій угоді сторони можуть передбачити неможливість використання одного із засобів захисту відповідача щодо тієї частини позову, яка залишається не врегульованою нею.

Взаємність здійснюваних сторонами поступок визначається за оцінкою самих сторін в момент укладення мирової угоди. При цьому сторони не зобов'язані здійснювати на користь один одного неодмінно еквівалентні (співмірні) поступки [149]. Розмір цих поступок і їх рівноцінність цілком і повністю залежать від розсуду сторін.

Разом з тим, як зазначає М.А. Рожкова, еквівалентність, узгоджена сторонами, не повинна переходити в повну невідповідність, оскільки в цьому випадку здатна навести на підозри в мотивах укладення мирової угоди: удавана угода, введення однієї зі сторін угоди в оману або її обман іншою стороною тощо. У зв'язку з чим мова може піти про недійсність мирової угоди в межах ЦК України.

Таким чином, особливість мирової угоди як засобу захисту відповідача проти позову обумовлюється й тим, що при її укладенні повинен бути знайдений справедливий баланс між первинними позиціями сторін та умовами мирової угоди.

По суті, якщо за результатами мирової угоди розмір відповідальності відповідача зменшується, функція захисту виконана. Якщо ж початкова вимога мировою угодою замінена іншою (новація), то виконання функції захисту від початкової вимоги також має місце, оскільки первісна вимога відкидається самим позивачем і замінюється новою, що є більш вигідною відповідачу.

При цьому, як зазначає Д.Д. Луспеник, умови мирової мають бути сформульовані так, щоб у майбутньому в сторін із цього приводу не виникало розбіжностей, щоб вони були спроможні виконати умови мирової угоди, а також, щоб вона не суперечила закону та не порушувала законні інтереси інших осіб [129, с. 310]. За наявності зазначених недоліків мирової угоди суд має винести ухвалу про відмову в затвердженні мирової угоди із зазначенням причин такої відмови [184; 214; 190; 203; 216; 204]. Після усунення причин відмови мирова угода у зміненому вигляді може бути подана на повторний розгляд суду.

Таким чином, аналізуючи мирову угоду важливо виявляти не тільки традиційне проведення певних паралелей між процесуальним і матеріальним правом, але і всередині процесуального права, тобто з якими процесуальними інститутами має справу інститут мирової угоди в цивільному процесі.

Підсумовуючи, варто зазначити, що мирова угода є процесуальним засобом захисту відповідача і наділена низкою спеціальних ознак, що відрізняє її від інших засобів захисту відповідача в цивільному процесі:

- 1) наявністю гарантій захисту інтересів відповідача;
- 2) справедливим балансом між первинними позиціями сторін та умовами мирової угоди;
- 3) відповідність вимогам процесуальній формі;
- 4) неможливість односторонньої зміни умов угоди;
- 5) можливість примусового виконання ухвали про затвердження мирової угоди;

б) неможливість повторного пред'явлення тотожного позову до відповідача.

На підставі викладеного можна зробити такий висновок щодо мирової угоди як засобу захисту інтересів відповідача. Мирова угода – є спеціальним засобом захисту відповідача від позову, що виключає можливість застосування інших засобів захисту щодо предмету спору, укладена в добровільному порядку шляхом взаємних поступок з метою вирішення спору, який виник між сторонами, затверджується судом.

2.3 Залучення третьої особи як засіб захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі

Використання усіх можливих засобів захисту відповідача від позову сприяє максимальному захисту його порушених чи оспорюваних прав та інтересів. На нашу думку, не варто оцінювати засоби захисту за їх дієвістю для досягнення кінцевої мети відповідача в судовому розгляді, оскільки кожен з них так чи інакше сприяє оспоренню, невизнанню чи спростуванню заявлених позивачем вимог, а максимально ефективне їх поєднання надасть відповідачеві найбільші гарантії досягнення результату вирішення справи на його користь.

Серед засобів захисту відповідача досить рідко (що, на нашу думку, є не виправданим) згадується залучення третьої особи без самостійних вимог. Фактично сучасна доктрина цивільного процесу, за винятком окремих досліджень [69, с. 132-148], не згадує його як ефективний та застосовуваний, хоча такі дослідження неодноразово проводились [31, с. 229; 293, с. 184; 314, с. 253; 148, с. 7], а також залучення відповідачем третіх осіб є поширеною судовою практикою [212; 215; 217; 269; 166; 186; 253; 234].

В аспекті нашого дослідження особливої актуальності набуває питання, наскільки залучення третіх осіб без самостійних вимог може бути корисним для відповідача в аспекті захисту.

В науковій літературі таку категорію учасників цивільного процесу поділяють на тих, які охороняють свої матеріально-правові інтереси і охороняють публічний інтерес [73, с. 241; 145, с. 26].

Як вказував С.А. Андрєєв, такі особи в цілому визначаються за моделлю конфліктного матеріального правовідношення і взаємопов'язаних з ним правових відносин [7, с. 41].

В цьому аспекті варто зазначити, що законодавством таких суб'єктів віднесено до осіб, які беруть участь у справі, а тому за ними визнається наявність інтересу в результаті процесу.

При цьому обсяг їх прав обмежений щодо обсягу прав сторін, зазначених осіб, які заявляють незалежні вимоги, органів публічної влади, місцевого самоврядування, які виступають в процесі з метою охорони публічного інтересу. Участь таких осіб для відповідача в аспекті захисту може бути важливою з декількох причин. В першу чергу, ми маємо говорити про те, що навіть присутність таких осіб може за рахунок авторитету державної влади вплинути так чи інакше на результати розгляду справи. Також такі особи досить часто мають можливість отримувати або ж безпосередньо володіють такою інформацією, що може вплинути на відмову в задоволенні позовних вимог. А також, як ми вже говорили раніше, до них відповідачем може бути звернута вимога регресу залежно від предмету спору.

Разом із тим низка науковців стверджує, що у третіх осіб без самостійних вимог не може бути матеріально-правового інтересу як такого, бо досліджувані в результаті спору майнові відносини не закріплюють і не підтверджують ті чи інші права таких осіб і не закріплюють їх. Зокрема В.В. Ярков вказує, що такі треті особи не виступають учасниками спірного матеріального правовідношення [318, с. 195].

За словами М.В. Горелова, головний інтерес таких осіб в існуючому спорі полягає в забезпеченні в передбачуваному майбутньому процесі своїх прав і інтересів щодо позивача або відповідача [41].

В цьому випадку логічним є питання чи якийсь інший інтерес, що заміняє матеріально-правовий і чи такий інтерес якимось перетинається з інтересом відповідача?

Можна припустити, що у таких осіб є інтерес на визначення певного причинно-наслідкового зв'язку, який сприятиме позитивному вирішенню їх власного матеріального інтересу. У нормативній площині такий інтерес проявляється в тому, що судовий акт за первісним позовом має преюдиційну силу. Як зазначає С.М. Медведєв, судовий акт в частині закріплення фактів і правових відносин преюдиційний для тих суб'єктів, які брали участь у справі при його постановленні [112, с. 88]. Також, на нашу думку, для відповідача встановлення такого зв'язку може сприяти зменшенню присудженого за первісним позовом, відмові в задоволенні позовних вимог або ж у встановленні можливості звернення з регресними вимогами до третьої особи.

Більш того, необхідно визнати за такими особами наявність процесуального інтересу, що взаємопов'язано, в першу чергу, з їх заінтересованістю в конкретному, більш вигідному для них результаті вирішення справи.

Варто також підкреслити, що процесуально-правове становище третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог, на стороні відповідача, є дуже схожим із правовим становищем співвідповідача [69, с. 137; 19, с. 6; 143, с. 35; 154, с. 39; 307, с. 125; 106]. Як зазначає І.М. Ільїнська, суди часто змішують залучення третьої особи без самостійних вимог до справи на стороні відповідача суди із залученням такої особи як співвідповідача, а також із заміною неналежного відповідача належним [79, с. 48-49].

Ми переконані, що доцільність захисту відповідача шляхом залучення третьої особи варто обґрунтувати також самостійним характером

захисту третьої особи без самостійних вимог у процесі. Задоволення позову до відповідача зовсім не безумовно може означати задоволення його регресного позову до третьої особи. Зокрема, В.Н. Щеглов зазначав, що задоволення позову до відповідача, на стороні якого брала участь третя особа, не є однозначною ознакою задоволення регресного позову, оскільки при встановленні обставин справи за регресним позовом можуть бути виявлені такі, що або оспорюватимуть докази за основним, або ж можуть означати збільшення чи зменшення обсягу задоволених вимог за ним [313, с. 83].

Так само і залучення відповідачем третьої особи і звернення до неї регресних вимог не означає автоматичного звільнення відповідача від відповідальності та її перенесення на третю особу. У задоволенні позовних вимог за початковим позовом може бути відмовлено і з інших підстав і тоді регресні вимоги втрачають свій зміст.

Звісно, варто припускати, що в частині випадків участь третьої особи в процесі допомагає відповідачу звільнитися від відповідальності, але існуватиме завжди і та частина випадків, коли буде задоволено позов до відповідача, але третя особа буде звільнена від відповідальності за регресними вимогами.

У зв'язку із викладеним, вважаємо за доцільне виділити два види інтересу, зважаючи на характер та зміст позовних вимог, у зв'язку із яким відповідач залучає третіх осіб без самостійних вимог:

1) *матеріально-правовий інтерес*, що може виникнути як на стадії розгляду існуючого позову, так і потенційно в майбутньому за результатами його розгляду. Характер такого інтересу однаковий в обох випадках, але, незалежно від того, що він виникає під час розгляду первісного позову, його конкретна охорона відбуватиметься в різних процесах;

2) *публічний інтерес*, що по суті може захищатись третіми особами в майбутньому процесі, але його визначення в справі з розгляду первісного

позову може вплинути на права та інтереси відповідача. Такий інтерес за свою суттю для відповідача є публічним, зважаючи на суб'єкта (третю особу), але в тому числі може носити матеріально-правовий характер.

Вказане вище дозволяє сформулювати висновок про те, що інтерес відповідача та третьої особи без самостійних вимог, яку він залучає, здебільшого має ідентичну природу.

Зважаючи на тему нашого дослідження, ми будемо говорити тільки про випадки, коли третя особа залучається з ініціативи відповідача. Коли таке клопотання відповідача буде задоволене, для відповідача стає можливим варіант, коли така третя особа в процесі розгляду справи може бути згодом визнана співвідповідачем, що може вплинути на обсяги та зміст позовних вимог щодо первісного відповідача. Суд в такому випадку повинен одночасно вирішити декілька питань щодо втрати третьою особою свого процесуального статусу (наприклад, в результаті пред'явлення до нього позову), про вступ такої особи в процес як відповідача, перерозподіл обсягу заявлених позовних вимог між первісним відповідачем і співвідповідачем, якщо позовні вимоги стосуються обох.

Втрата процесуального статусу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог, є в такому випадку вторинної щодо набуття статусу відповідача [147, с. 110]. Така втрата відбувається тому, що особа не може одночасно поєднувати процесуальні статуси сторони і третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог.

По суті, зміна процесуального статусу третьої особи на процесуальний статус відповідача, має відбуватися при одночасному виконанні таких вимог. В першу чергу, у третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог, має виникнути підстава для набуття іншого процесуального статусу. Якщо позивач заявить до третьої особи матеріально-правові вимоги, то з'являться підстави для набуття нею процесуального статусу співвідповідача у справі. Якщо третя особа, яка не заявляє самостійних вимог, заявить матеріально-правові вимоги до сторони

(сторін), то з'являться підстави для набуття нею процесуального статусу співпозивача або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги. В останнього випадку мова може йти в тому числі про регресні вимоги, про що ми будемо говорити далі в межах цього підрозділу.

Варто відзначити також, що при дотриманні такою особою, яка подає позовну заяву, умов для її прийняття судом, останній зобов'язаний його прийняти [80, с. 18].

Також набуття третьою особою нового процесуального статусу повинно бути закріплено відповідними процесуальними діями (пред'явлення позову третьою особою до сторони або стороною до третьої особи).

Для зміни процесуального статусу третьої особи на процесуальний статус іншої особи, що бере участь у справі, не потрібно виникнення підстав для втрати попереднього процесуального статусу. Сторона має більший обсяг процесуальних прав, ніж третя особа, яка не заявляє самостійних вимог. Тому перехід з третіх осіб в сторони не обмежує можливості щодо захисту прав і законних інтересів цієї особи.

Важливо відзначити, що зміст інтересу третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог, не впливає на можливість зміни нею свого процесуального статусу, оскільки статус третьої особи втрачається.

Можливість участі третьої особи без самостійних вимог у ході судового розгляду на стороні відповідача, обумовлюється суб'єктивними межами судового рішення. Очевидно, що однією з основних причин участі в процесі третьої особи, без самостійних вимог, вважається ймовірне право регресу [146, с. 47; 52, с. 136]. Також, можливими причинами вступу в процес таких осіб, можуть бути й інші юридичні інтереси, що передбачені нормами ЦК України (субсидіарна відповідальність, вилучення товару у покупця, тощо).

Прикладом може слугувати ситуація, коли в момент звернення до суду з позовом про стягнення аліментів на дітей буде встановлено, що з

відповідача вже стягуються аліменти на дітей від іншого шлюбу, то ті особи, які вже отримують аліменти, зобов'язані бути залучені до участі в справі в ролі третьої особи на стороні відповідача.

Ще одним прикладом може слугувати випадок, коли замовник і субпідрядник, зважаючи на те, що вони не мають права пред'являти один одному будь-які вимоги, які пов'язані з порушенням договорів, оскільки між собою вони не пов'язані договірними умовами, а відносини мають лише з підрядником. Тобто, у випадках порушення зобов'язань, що випливають з договору підряду, в судовому розгляді братимуть участь тільки замовник і як позивач та відповідач відповідно. У свою чергу субпідрядники, можуть брати участь в цьому спорі як третіх осіб без самостійних вимог на стороні генерального підрядника [1, с. 22].

Участь третіх осіб, які не заявляють самостійних вимог щодо предмета спору, можлива також і у справах, що стосуються сімейних правовідносин. Так, у справі про оскарження батьківських прав батьків третьою особою, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору, може залучатись особа, що, на думку однієї із сторін, може бути визнана батьком або матір'ю дитини.

Варто однак додати, що, на нашу думку, виправдано залучення третьої особи визнавати засобом захисту відповідача і в тому випадку, коли така третя особа без самостійних вимог залучається на сторону позивача. До прикладу, за позовами щодо відступлення права вимоги та позовами нових кредиторів до боржників, можливе залучення первісного кредитора на стороні позивача як третьої особи. З одного боку, участь такої особи буде сприяти захисту прав позивача, однак, на нашу думку, така особа також може надати суду всі необхідні докази щодо обставин відступлення права вимоги щодо обсягу такого відступлення, наслідків, особливо що стосується такого відступлення в частині. У тому випадку, якщо відповідач доведе, що воно відбувалось з порушенням вимог чинного законодавства, або ж що розмір відступлення, вказаний в позовних вимогах, не відповідає

тому обсягу (що стосується як вартості самих об'єктів права власності, а також інших майнових прав), то суд буде мати підстави відхилити заявлені вимоги позивача до відповідача, і позивач буде мати право пред'явити регресний позов до третьої особи, що є первісним кредитором.

Розгляд питання доцільності визначення залучення третіх осіб без самотійних вимог як засобу захисту відповідачів досить часто супроводжується вирішенням питань про доцільність і можливість вирішення в межах одного позовного провадження спору між позивачем і відповідачем і пред'явлених відповідачем вимог до третьої особи в межах регресного позову.

В теорії цивільного процесу багато було як противників, так і прихильників можливості об'єднання регресного і основного позовів. До прихильників можна віднести, наприклад, Л.В. Туманова, М.А. Вікут, М.Б. Зейдера, А.М. Єлістратову, Т.М. Яблочкова, В.Л. Ісаченко, П.П. Короновського; до противників – В.Н. Щеглов, А.К. Кац, К.С. Юдельсон, А.Ф. Клейнман, К.П. Победоносцев тощо.

Важливою в досліджуваному аспекті також видається позиція Д.М. Чечота, який розрізняв регресні позови за відношенням до позовів і відношенням до зобов'язань, вказуючи, що існують вимоги, які з матеріально-правової точки зору носять регресний характер, але з процесуальної точки зору не мають регресного характеру [307, с. 111].

Так, В. Н. Щеглов свого часу відзначав, що обґрунтування неприпустимості одночасного розгляду первісного і регресного позовів полягає у тому, що відповідач втрачає інтерес до процесу з огляду на те, що в такому випадку він буде вже знати позицію суду з цього питання [313, с. 84-85]. Однак варто зазначити, що таке об'єднання хоча й не стимулює його контрагентів до належного виконання ними своїх обов'язків, однак, це може звільнити відповідача від пред'явлення позову, судових витрат і від тягара доказування в межах окремого процесу.

Більшість противників об'єднання основного і регресного позовів в своїх міркуваннях посилаються на наслідки такого об'єднання – сповільнення та ускладнення процесу [163, с. 80]. Зокрема, авторка А.К. Кац пояснювала це різними правовими підставами первісного позову і заперечення, а також регресного позову і заперечення проти нього [163, с. 81].

В свою чергу, К.С. Юдельсон вказував, що третя особа в основному процесі не підготовлена для захисту проти регресного позову, а також до моменту постановлення рішення по суті позовних вимог невідома доля прямого позову, що по суті обмежую або ж навіть порушує права третіх осіб [315, с. 84].

На думку А.Ф. Клейнмана, для позивача важливим є суб'єкт, з якого будуть стягуватись вимоги за позовом, відповідно третя особа не повинна виконувати судові рішення за позовом, в якому позивач обрав собі іншого відповідача. Також автор пояснював, що за таких умов важко встановити процесуальні позиції учасників такого об'єданого провадження, подвійність ролей (мається на увазі роль відповідача) не може бути корисна ні суду, ні учасникам провадження. Автор наголошує, що в першу чергу, потрібно вирішити початковий спір, відповідно, коли вимога позивача задоволена або відхилена, тоді настає час для пред'явлення позову в порядку регресу, якщо сторона, яка програла процес, буде мати бажання звертатись з такими вимогами [87, с. 39].

На користь доцільності одночасного розгляду основних та регресних вимог також неодноразово висловлювались науковці. Так, до прикладу, Л.В. Туманова відзначала таку можливість у випадку, коли це не перешкоджає правильному і швидкому вирішенню справи [290, с. 8]. Авторка відзначала, що ще в дореволюційному цивільному процесі вказувалась можливість заміни відповідача третьою особою, визнавався можливим одночасний розгляд основного і регресного позовів,

допускалась можливість вибуття відповідача і його заміна третьою особою, а також укладення мирової угоди за участю третьої особи [290, с. 8].

Автором Н. Б. Зейдером висловлювалась позиція про те, що наукові позиції про недоцільність об'єднання досліджуваних позовних та регресних вимог в одне провадження є необґрунтованими, оскільки, на думку автора, спільний розгляд в одному процесі обох вимог і винесення по ним одного рішення прискорює процес і допомагає суду в одному провадженні вирішити всі спірні відносини для таких учасників. Тому, вважав автор, говорити про те, що жоден спір в такому випадку не досягне своєї цілі не варто говорити, бо такі вимоги вирішуються спільно [77].

Як вказував автор, при такому об'єднанні можливим є випадок, коли вирішується позов позивача до відповідача і відповідача до позивача. В такому випадку постановляються два рішення, оскільки це самостійні позови (вимоги), можливе виникнення двох різних виконавчих проваджень. В цих випадках процес може поєднуватись як два паралельних процеси: процес за позовом позивача до відповідача, на стороні одного з яких виступає третя особа; процесу за регресним позовом сторони до третьої особи, яка в цьому процесі є вже власне відповідачем [77].

З позицією Н.Б. Зейдера погоджується А.М. Єлістратова, яка вказує, що доцільно досить чітко розмежовувати два варіанти вирішення в одному процесі основних і регресних вимог. Перший варіант стосується пропозицій Н.Б. Зейдера щодо постановлення двох окремих рішень при паралельному розгляді справ і відповідно відкриття двох позовних проваджень. Другий варіант, на думку авторки, може полягати у захисті відповідача за прямим позовом шляхом пред'явлення вимоги позивача до третьої особи. При цьому відповідач по суті заперечує проти позову на користь третьої особи і відповідно самостійної вимоги відповідача до третьої особи не виникає. В процесі залишається (з процесуальної, але не з матеріально-правової точки зору) одна позовна вимога, постановляється

одне рішення на користь позивача і проти третьої особи, але не відповідача і відповідно виникає одне виконавче провадження [69, с. 135].

На підтримку такої позиції також висловлювався М.К. Воробйов, який зазначав, що не варто вважати, що суд спочатку розглядає один позов, а потім інший (регресний), бо незважаючи на розрив у часі та зміну учасників такого спору, вони обидва мають спільні відносини і є залежними один від одного, а тому розглядаються в нерозривному зв'язку [37, с. 13].

На увагу також заслуговує позиція М.А. Вікут, яка, досліджуючи наслідки такого об'єднання та можливість ускладнення і затягування процесу, вказувала, що непоодинокими є випадки, коли при розгляді основного спору майбутній регресний позов по суті є вирішеним і ускладнює роботу суду тим, що в майбутньому для суду доведеться його вирішувати в окремому провадженні [34, с. 93].

Як вказує авторка, вирішення основного позову одночасно з регресним більше відповідає завданням, які стоять перед судом, і повинно бути передбачено законодавством, однак така ситуація можлива із таким застереженням, що позитивне вирішення цього питання в принципі не позбавляє суди права в тому чи іншому конкретному випадку не допускати спільного їх вирішення, якщо воно значно ускладнить процес [34, с. 94].

Варто звісно зазначити, що в окремих випадках спільний розгляд вказаних позовів може ускладнити судовий розгляд, але саме у зв'язку із цим суд має можливість відмовити у задоволенні клопотання про це.

Заради справедливості варто відзначити, що однозначно матимуть місце випадки, коли розгляд основного позову буде затягуватись саме через розгляд регресних вимог, однак це варте того, що відповідач, і без того перебуваючи в оборонній позиції від основного позову, потім буде змушений ще раз вертатись до суду, бо спільний розгляд однозначно в загальному буде швидшим та економічно доцільнішим.

Також, на нашу думку, на практиці можуть виникати випадки, коли з метою якнайшвидшого вирішення всього комплексу правовідносин судом до розгляду можуть бути залучені можливі відповідачі (відповідач) за регресним позовом як співвідповідачі (співвідповідач) і в такому випадку присуджене на користь позивача буде стягуватись безпосередньо з них (нього).

Варто зазначити, що в будь-якому випадку, незалежно від того, яку поведінку обере відповідач чи суд щодо об'єднання вимог за основним і регресним позовом, дії відповідача по залученню третьої особи варто визнавати особливим і важливим засобом захисту відповідача. Однак в цій ситуації варто розуміти, що той законодавчий фундамент, який закладено в визначення правового статусу третьої особи без самотійних вимог, є досить хитким і такі учасники потребують належних механізмів захисту. Однак поєднання в межах одного провадження основних та регресних вимог захищатиме інтереси не тільки відповідача, але й такої особи, коли вона зможе активно (в межах встановлених законом) брати участь у розгляді вимог за основним позовом, демонструючи матеріально-правовий та/чи публічний інтерес, тим самим зберігаючи право уникнути ролі відповідача в майбутньому позові. Таке об'єднання могло б також стимулювати діяльність відповідачів по залученню третіх осіб, так і діяльність з їх захисту, а також захист власне самих третіх осіб.

У зв'язку із викладеним, на нашу думку, доцільно було б передбачити в ЦПК України норму, яка б визначала право суду на розгляд в межах одного провадження первісний позов до відповідача і регресний позов відповідача до третьої особи без самотійних вимог, а також за потреби позову такої третьої особи до однієї зі сторін. В результаті такого розгляду в межах судового рішення суд би визначав долю основних та регресних позовних вимог.

Звичайно, в такому випадку важко буде уникнути ускладнення процесу розгляду справи. Але справедливості заради варто відзначити, що

будь-яка діяльність відповідача із захисту від позовних вимог, окрім визнання позову, може ускладнити такий процес. Вказане стосується і відзиву, і зустрічного позову. Але тут необхідно говорити про те, що відповідач має право будь-якими засобами захисту захиститись від позову, оскільки позивачем він може бути поданий без достатніх правових підстав, або ж з метою зловживання своїми правами.

Звернення з регресними вимогами може відбуватись також через викладені заперечення у відзиві, де відповідач буде відводити позовні вимоги або їх частину до третьої особи.

В межах розгляду питання про залучення третіх осіб без самотійних вимог на сторону відповідача, в науці цивільного процесу поставало питання про можливість участі таких осіб в мировій угоді, яка може бути укладена між позивачем та відповідачем. Однак прямої норми, яка б передбачала таке право третіх осіб законодавство не має, оскільки треті особи хоча і є учасниками процесу, однак вони обмежені в обсязі їх прав порівняно з позивачем та відповідачем, які можуть змінювати предмет чи підставу позову, визнавати позовні вимоги, укласти мирову угоду. Тому, навіть у випадку, коли такі вимоги будуть озвучені в межах судового розгляду третьою особою, вони не будуть сприйматись судом, а у випадку, коли такі дії будуть оформленні у вигляді клопотання чи іншого документу, то судом буде відмовлено у їх задоволенні.

Так, до прикладу, О.В. Бобровник обґрунтовував, що при укладенні мирової угоди між сторонами, необхідно заслуховувати думку третьої особи у зв'язку із тим, що така мирова угода може впливати на її права та обов'язки в майбутньому. Крім того автором вказується, що третя особа без самотійних вимог на боці відповідача має підписувати таку угоду [19, с. 4-5].

Таку ж позицію відстоював Р.Є. Гукасян, який вказував, що досить часто вирішення спору сторонами залежить від волевиявлення третьої особи, яка не заявляє самотійних вимог, але має матеріальну

зацікавленість у результаті справи. Так, відповідач, укладаючи мирову угоду, заінтересований в тому, щоб третя особа, яка бере участь у справі на його стороні, взяла на себе обов'язок відшкодувати йому виплачені суми. Тому, на думку автора, відсутність у третіх осіб права брати участь в укладенні мирової угоди може заважати її укладенню між сторонами [57, с. 156].

В свою чергу, Л.В. Туманова поєднувала визнання можливості об'єднання основного і регресного позову в одне провадження із можливістю укладати мирову угоду третьою особою. Відсутність такого права, на думку авторки, перешкоджає продуктивній роботі суду, веде до затягування остаточного вирішення спірного правового питання, що суперечить як інтересам суспільства, так і заінтересованих осіб [290, с. 18].

А.М. Єлістратова вказує, що така можливість, надана третім особам, зможе збалансувати їх права порівняно із сторонами, оскільки саме відповідач прагне залучити третю особу в процес, однак таке бажання, незважаючи на наявність в себе матеріально-правового чи іншого інтересу, може мати сама третя особа. Також авторка вказує, що в разі прийняття таких пропозицій були б краще захищені як законні інтереси самої третьої особи, так і в окремих випадках власне і позивача. Наприклад, при укладенні мирової угоди частина суми позову могла б бути отримана з первісного відповідача, а інша – з третьої особи [69, с. 142].

Однак, на нашу думку, робити третю особу учасницею мирової угоди є досить передчасним і необґрунтованим рішенням. В першу чергу, це пов'язано із тим, у зміст мирової угоди можуть бути включені й інші позовні вимоги ніж ті, з приводу яких таку третю особу було залучено до справи. А як ми вказували у розділі другому нашого дослідження, у змісті мирової угоди можуть міститись і такі відомості, що становлять комерційну таємницю. А говорити в такому випадку про можливість укладення різних мирових угод для різних позовних вимог досить спірно, це ще більше, ніж власне участь такої третьої особи, можливість розгляду

основних і регресних вимог в одному провадженні, буде ускладнювати процес розгляду справи по суті. Також необхідно пам'ятати, що матеріально-правовий інтерес в результаті розгляду справу та зміст позовних вимог все ж мають різну природу і мирова угода, що укладається сторонами, націлена на вирішення спору і задоволення в частині таких вимог, а змісту лише заінтересованості, яку має третя особа, для цього недостатньо. Тому ми не виключаємо важливість участі третьої особи в укладенні такої угоди, але лише в тій частині, що стосується її матеріально-правового інтересу і лише в межах висловленої позиції для суду, коли останній буде таку мирову угоду затверджувати. В свою чергу, заперечення третьої особи щодо укладення мирової угоди могли б бути враховані судом при постановленні відповідного рішення, і якщо обґрунтування такого заперечення третьої особи було б достатньо, суд міг би відмовити в затвердженні такої угоди в частині або повному обсязі або ж рекомендував би сторонам переглянути її зміст.

Варто також звернути увагу, що важливість досліджуваного засобу захисту відповідача пояснюється ще й тим, що відповідач може досягнути мети свого захисту через заміну неналежної сторони (відповідача) або ж залучення такої третьої особи без самостійних вимог як співвідповідача. Принагідно варто зазначити, що інститут заміни неналежної сторони є проявом здійснення принципу процесуальної економії, оскільки дозволяє без численних формальностей і додаткових судових витрат, не перериваючи спору, що вже виник, надати допомогу сторонам у виправленні помилки, допущеної при визначенні суб'єктного складу справи, що знаходить на розгляді в суді.

Гарантована цивільним процесуальним законом можливість заміни неналежного відповідача має важливу роль, тому що забезпечує законність постановленого судом рішення і впливає на його законність і обґрунтованість.

Слід визнати, що ситуації, коли процесуальний статус осіб, які беруть участь у справі, з суб'єктивних причин змінюється або припиняється, різноманітні. Механізм зміни або припинення процесуального статусу осіб, що беруть участь у справі, здійснюється як за стандартними підставами (наприклад, заміна неналежного відповідача), так і за підставами, які прямо не передбачені в цивільному процесуальному законодавстві.

Серед таких «нестандартних» ситуацій А. В. Юдін виділяє: переведення співпозивача в статус третіх осіб і навпаки; виключення співвідповідача з числа осіб, що беруть участь у справі, або набуття ним статусу третьої особи без самостійних вимог; залучення третьої особи без самостійних вимог на стороні відповідача як співвідповідача; виключення з числа осіб, що беруть участь у справі, третьої особи, помилково залученої судом [316].

Також у судовій практиці мають місце випадки, коли неналежним відповідачем виступає особа, яка має брати участь у справі як третя особа на стороні відповідача. У подібних випадках немає ніякої необхідності рішення про притягнення такої особи для участі в справі як третьої особи на стороні відповідача. Однак слід зазначити, що залучення неналежного відповідача в процес як третьої особи можливе лише після його вибуття з процесу як відповідача. При цьому згода позивача на залучення до процесу вибулого неналежного відповідача як третьої особи не вимагається.

Непоодинокими в правозастосовчій практиці є справи, в яких має місце множинність на одній стороні (позивача або відповідача), що ускладнює можливість дотримуватися однієї правової позиції.

Так, наприклад, співпозивачі з тих чи інших причин можуть не підтримувати позовних вимог до співвідповідачів, однак прийняте по справі рішення буде впливати на обсяг та зміст прав та обов'язків останнього. В такому випадку співвідповідач по суті стає третьою особою, що не заявляє самостійних вимог на предмет спору на стороні відповідача. Така ситуація може виникнути в самому процесі, коли при розгляді справи

виявляться обставини, що свідчать про відсутність заінтересованості співвідповідача у справі, але рішення, так чи інакше, торкнеться його правового статусу. Чинне процесуальне законодавство не встановлює механізм перетворення співвідповідача в третю особу, яка не заявляє самостійних вимог на предмет спору на стороні відповідача, тому такі ситуації можуть вирішуватись на розсуд суду різними способами.

Одним із варіантів вирішення такої ситуації може послужити відмова позивача (співпозивача) від позову щодо співвідповідача (співвідповідачів), що спричинить за собою припинення провадження у справі в частині вимог, заявлених до цього співвідповідача, який згодом може бути притягнутий судом як третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмету спору.

Іншим способом може бути постановлення судом за клопотанням позивача ухвали про перетворення процесуального статусу співвідповідача в третю особу, яка не заявляє самостійних вимог, що мотивується відсутністю підтримання позивачем (співпозивачем) своїх вимог до цього учаснику процесу.

Вказане ще раз підтверджує важливість дослідження питань участі третіх осіб без позовних вимог як засобів захисту прав та інтересів відповідач в цивільному процесі.

Підсумовуючи, констатуємо важливу роль третьої особи без самостійних вимог у формуванні ефективних засобів захисту прав та інтересів відповідача. Водночас для дієвості цього засобу захисту потребують змін положення ЦПК, зокрема в частині регламентації механізму заміни неналежного відповідача та запровадження можливості об'єднання позовних та регресних вимог в одному судовому провадженні.

Висновки до розділу 2

Дослідження особливостей подібних засобів захисту прав та інтересів відповідача (спростування, мирова угода) у цивільному процесі дало підстави зробити такі висновки в межах другого розділу дисертації:

1. Спростування доцільно вважати специфічним засобом захисту відповідача, що полягає у його первісній реакції, коли він не погоджується із заявленими позивачем вимогами або ж доказами, наданими іншими учасниками процесу.

Спростування визначено як необґрунтована доказами незгода відповідача з визначеними у позовній заяві позивачем вимогами, доказами, поясненнями, наданими позивачем та/або іншими учасниками цивільного процесу.

2. В результаті проведеного дослідження виокремлено три групи наукових поглядів щодо самостійного досліджуваного засобу захисту відповідача:

1) віднесення спростування до матеріально-правової складової заперечення проти позову (Д.А. Хесин, М.Ю. Лебедев, І.М. П'ятилетов, Г.Д. Васильєва, тощо);

2) заперечення доцільності виокремлення спростування як засобу захисту відповідача (А.А. Камишев, Н.М. Трашкова, С.М. Абрамов, Т.В. Сахнова, тощо);

3) визначення спростування самостійним засобом захисту прав та інтересів відповідача (М. А. Вікут, О. В. Ісаєнкова, О. А. Демічева, А. М. Єлістратова, В. Н. Щеглов, тощо).

Обґрунтовуючи самостійність та значення спростування як засобу захисту прав та інтересів відповідача, авторкою доведено необґрунтованість наукових позицій, що відкидають значення спростування тільки на підставі того, що за допомогою лише такого засобу відповідач не може домогтися вирішення спору з бажаним для нього

результатом, зважаючи на те, що використання будь-якого із можливих засобів захисту прав та інтересів відповідача не будуть гарантувати йому досягнення мети такого використання.

Як у випадку, коли відповідач не спростовує позовні вимоги, так і у випадку, коли він повідомляє таке спростування, досить часто воно не підкріплюється жодними мотивованими поясненнями і може лише виражати особисте ставлення відповідача до заявленого позову. Огляд практики вирішення судами цивільних справ показує, що використання відповідачем такої позиції в процесі є досить поширеним.

До спростування фактів відповідач вдається у випадках, коли позивач не подає доказів підстави позову. Спростування як засіб захисту відповідача може стосуватись не тільки самих позовних вимог, але й пояснень та доказів, що надаються іншими учасниками процесу.

Спростування досить часто може призводити до того, що відповідачем може бути подано клопотання, яким не оскаржуються позовні вимоги прямо, але вказується на інші обставини.

Відповідач має право вказати на неправильне обґрунтування позивачем своїх вимог, обмежуючись при цьому спростуванням факту або правових доводів. Неподання доказів не варто розглядати як можливий критерій, що розмежовує спростування та інші засоби захисту відповідача (зокрема, відзив на позов), оскільки первісним є неподання підстав позиції незгоди з позовом, а неподання доказів є вже наслідком останнього.

Відповідно спростування може слугувати джерелом додаткових обґрунтувань позивачем чи іншими учасниками процесу своїх доказів та пояснень, що в кінцевому рахунку може посприяти зміні результатів розгляду справи, або ж наданні тих доказів, щодо яких згодом буде застосовано інші засоби захисту відповідачем.

3. Мирова угода як правовий інститут має специфічну природу, що пов'язано з її специфічним подвійним характером в межах цивільного та цивільного процесуального права.

Мирова угода визначена як комунітарний (притаманний обом сторонам) засіб захисту прав та інтересів відповідача від позову, що виключає можливість застосування інших засобів захисту щодо предмету спору, укладена в добровільному порядку шляхом взаємних поступок з метою вирішення спору, який виник між сторонами, затверджується судом.

4. Укладення мирової угоди передбачає від позивача та відповідача матеріально-правових та процесуальних поступок. При чому матеріально-правові поступки будуть мати місце навіть за умови подання зустрічного позову. Однак поступки відповідача в процесуальному сенсі при мировій угоді будуть полягати у відмові від інших засобів захисту, крім тієї частини позовних вимог, які не будуть охоплені мировою угодою. Навіть якщо за результатами укладення мирової угоди обсяг позовних вимог до відповідача зменшується або ж змінюється іншою позовною вимогою, функція захисту для відповідача виконана.

5. За результатами проведеного дослідження виокремлено такі спеціальні ознаки мирової угоди як засобу захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі: наявністю гарантій захисту інтересів відповідача; справедливим балансом між первинними позиціями сторін та умовами мирової угоди; відповідність вимогам процесуальній формі; неможливість односторонньої зміни умов угоди; можливість примусового виконання ухвали про затвердження мирової угоди; неможливість повторного пред'явлення тотожного позову до відповідача.

6. Важливість залучення третьої особи як засобу захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі в межах дослідження пояснюється можливістю потенційної зміни процесуального статусу третьої особи на процесуальний статус відповідача, для чого у третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог, має виникнути підстава для набуття іншого процесуального статусу. Якщо позивач заявить до третьої особи матеріально-правові вимоги, то з'являться підстави для набуття нею процесуального статусу співвідповідача у справі. Якщо третя особа, яка не

заявляє самостійних вимог, заявить матеріально-правові вимоги до сторони (сторін), то з'являться підстави для набуття нею процесуального статусу співпозивача або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги. В останнього випадку мова може йти в тому числі про регресні вимоги.

Доцільність захисту відповідача шляхом залучення третьої особи пояснюється також самостійним характером захисту третьої особи без самостійних вимог у процесі.

Задоволення позову до відповідача не може безумовно означати для нього задоволення його регресних вимог до третьої особи, так само як і залучення відповідачем третьої особи і звернення до неї регресних вимог не означатиме звільнення відповідача від відповідальності та її перенесення на третю особу. У задоволенні позовних вимог за початковим позовом може бути відмовлено і з інших підстав і тоді регресні вимоги втрачають свій зміст.

Інтерес відповідача та третьої особи без самостійних вимог, яку він залучає, у результатах вирішення первісного позову здебільшого має ідентичну природу і може носити матеріально-правовий або ж публічний характер.

У роботі обґрунтовано доцільність регламентації права суду на розгляд в межах одного провадження первісного позову до відповідача і регресного позову відповідача до третьої особи без самостійних вимог, а також за потреби позову такої третьої особи до однієї зі сторін. В результаті такого розгляду в межах одного судового рішення судом би визначалась доля основних та регресних позовних вимог.

Авторкою не підтримується позиція про можливість участі третіх осіб без самостійних вимог в мировій угоді, яка може бути укладена між позивачем та відповідачем, при чому не виключаючи можливості участі третьої особи в укладенні такої угоди, але лише в тій частині, що стосується її матеріально-правового інтересу і лише в межах висловленої позиції для суду, коли останній буде таку мирову угоду затверджувати. В

свою чергу, заперечення третьої особи щодо укладення мирової угоди могли б бути враховані судом при постановленні відповідного рішення, і якщо обґрунтування такого заперечення третьої особи було б достатньо, суд міг би відмовити в затвердженні такої угоди.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ХАРАКТЕРОЛОГІЧНИХ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВІДПОВІДАЧА В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

3.1 Заперечувально-захисні засоби захисту відповідача

Коли відповідач обирає найефективніший засіб захисту, виникає питання: в яких випадках цілі захисту проти первісного позову можуть бути досягнуті шляхом відзиву на позов, а в яких необхідно пред'явити зустрічний позов, звернутись із визнанням позову в частині або ж використати інші засоби захисту.

Перш, ніж перейти до розгляду відзиву на позов (заперечення) як засобу захисту відповідача в цивільному процесі, необхідно зробити застереження, що семантичне значення терміну «заперечення» не відображає його специфіку.

Дійсно, якщо звернутися до мовної категорії «заперечення», то її значення визначається як аргумент, думка проти чого-небудь; висловлення незгоди з чим-небудь; заперечуюча дія, а також слова, докази, висловлені суб'єктом [159, с. 250].

Низка вчених вважають, що по суті будь-який засіб захисту відповідача є запереченням [31, с. 230; 114, с. 199; 54, с. 282; 161]. К.І. Малишев, здійснюючи розгляд питань захисту в цивільному процесі, використовував поняття заперечення як антоніму до слова «вимога», тим самим характеризуючи протилежні функції учасників цивільного процесу [109, с. 265]. Така позицію заслуговує на увагу, але із врахуванням окремих зауважень. Найбільш використовуваним засобом захисту відповідача насправді досить часто виступає саме заперечення проти позову, оскільки таким чином відповідач висловлює незгоду з вимогами позивача. Але, в окремих випадках відповідачу не вигідно обирати такий засіб захисту, коли ми говоримо про можливість укладення мирової угоди, або ж коли мета

висловлених у будь-якій формі заперечень проти позову має на меті не пряму конфронтацію із позивачем, але спрямована на подальше злагодження правового спору в тому числі через укладення мирової угоди.

Тому, на нашу думку, називати запереченнями будь-який засіб захисту відповідача не є коректним і таким, що буде відповідати дійсності, оскільки метою таких засобів може бути не протистояння з позивачем, а припинення конфлікту.

Особливість заперечення варто відобразити через призму його відмежування з іншими засобами захисту, що варто робити через відмежування із спростуванням, а потім із зустрічним позовом. Щодо відмежування із спростуванням, ми про це вже вказували в попередніх підрозділах. Істотними є відмінності із зустрічним позовом, зважаючи на особливості, які притаманні останньому із вказаних засобів. Серед іншого, використання відповідачем зустрічного позову не тільки має на меті відхилення вимог позивача, а й заявлення самостійних вимог через визнання власного оспорюваного права або законного інтересу. Таку відмінність досить легко простежити і вона дає очевидні підстави розмежувати вказані засоби захисту. Також на підставі специфіки порівнюваного об'єкта можливе встановлення відмінностей між запереченнями і діями відповідача щодо захисту при перевірці судових постанов і при укладенні мирових угод.

Можливо також стверджувати, що заперечення проти позову належить до засобів активного захисту, зважаючи на те, що прояв відповідачем ініціативи є очевидним, також самостійністю характеризуються всі дії, які відповідач вживатиме в межах цих заперечень, специфіка взаємодії із позивачем.

Одним із критеріїв їх розмежування вказується самостійний характер вимоги, вираженої в зустрічному позові [10, с. 20]. Однак, посилаючись на таку ознаку, варто розуміти, що в окремих випадках відповідач може оформити свою вимогу як зустрічний позов, але він також може

використовувати форму заперечення проти позову на власний розсуд. Щоб відобразити самотійність досліджуваних засобів, варто зацентувати увагу на тому, що доля зустрічного позову не залежить від долі первісного.

Також досліджувані засоби захисту відмежовують через їх правові підстави [10, с. 75-77]. Тобто, якщо вимога відповідача має іншу правову підставу, ніж вимога, заявлена в первісному позові, вона може бути оформлена тільки у вигляді зустрічного позову. До заперечення ж відповідач вдається тоді, коли правова підстава є спільною з первісним позовом і він лише хоче вказати на її необґрунтованість. Хоча такий критерій важко буде віднайти і довести на практиці, оскільки він не узгоджується з особливостями доказування. Так, до прикладу, позивач звернувся з позовом до суду про дострокове розірвання договору у зв'язку із істотним порушенням умов договору (ч.2 ст. 651 ЦК України). Відповідач, може посилається на одну і ту саму правову підставу, звертаючись із запереченням проти позову і обґрунтовуючи, що вчинене ним невиконання не є істотним, або ж звернутись із зустрічним позовом про розірвання договору з тих самих підстав.

Зважаючи на наукові розвідки у сфері логіки [281, с. 345-346], заперечуючи вимоги позивача, відповідач може використати один із трьох способів.

- 1) критика аргументів, висунутих на користь тих чи інших обставин, викладених у позові, тобто в доказуванні, що ці аргументи помилкові;
- 2) доказування, що з наведених на підтвердження висунутих обставин аргументів не випливає істинність цих обставин;
- 3) самотійне доказуванні нових обставин, що можуть продемонструвати протилежне судження ніж те, що висловлене в позові.

Варто зауважити, що власне використання останнього способу передбачає, як правило, доказування правостворюючих фактів, що підтверджують наявність обставин, яких не було в предметі доказування за первісною вимогою. Іншими словами, відповідач, захищаючись від позову

шляхом вказівки на належне йому право, не сумісне зі спірним, фактично заявляє про інші правовідносини, ніж ті, які знаходяться на розгляді, і тим самим ставить його на обговорення. Правова підстава такого заперечення завжди відмінно від правової підстави позову.

Тому, ми підтримуємо позицію, що найбільш значимим критерієм розмежування заперечення і зустрічного позову є наслідки, виникнення яких може заявлена в тій чи іншій формі вимога [9, с. 25].

Якщо відповідач захищає свої інтереси за допомогою заперечень, то результатом може бути лише незадоволення первісного позову або ж припинення провадження у справі, що залежить від процесуального або матеріального характеру «дефектів» позову. В такому випадку мета заперечення проти позову буде досягнута, але відповідач за таких обставин лише захиститься від вимоги, не отримавши жодного бенефіту від позивача за безпідставний позов.

Коли ж мова йде про зустрічний позов, то наслідком його задоволення (незважаючи на обсяг) стане присудження з позивача на користь відповідача (за первісним позовом) і в такому випадку відповідач досягне подвійної мети не тільки спростувавши первісний позов, але й отримавши певні блага (в т.ч. але не виключно відшкодування) від позивача, при цьому і перша і друга мета будуть спрямовані за захист прав та інтересів відповідача.

Поняття заперечень відповідача проти позову було дано Л.І. Анісімовою як вимога відповідача про відхилення судом позову внаслідок відсутності умов для виникнення процесуального відношення між судом і сторонами або відсутності умов для виникнення і розвитку самого спірного матеріального правовідношення, з якого позивач виводить свої позовні вимоги» [9, с. 25].

На думку О.О. Голубцової, заперечення є аргументованим (заснованим на фактах) відхиленням або матеріально-правових вимог позивача, або спростування можливості здійснення судової процедури

щодо відповідача [40, с. 612]. М.А. Гурвич запереченнями проти позову називає пояснення відповідача, що можуть сприяти його захисту [58, с. 76]. Авторка О.В. Закаленко визначає заперечення проти позову як відхилення позову з посиланнями на певні обставини і з пред'явленням відповідних доказів [75, с. 499].

За процесуальною формою, зважаючи на зміст ЦПК України заперечення проти позову варто розділити на *відзив на позов* і власне *заперечення*, що подається на відповідь позивача на відзив або ж заперечення щодо доказів, пояснень, наданих іншими учасниками процесу. Тобто, заперечення проти позову в цивільному процесі можуть бути викладені і в процесуальній формі відзиву, і в процесуальній формі заперечення. Пояснити таку класифікацію варто не тільки через різницю процесуальних форм, але й через визначення тієї найближчої мети, яку переслідує відповідач, застосовуючи ту чи іншу форму заперечення, так само, коли він обирає для себе ефективний засіб захисту. Якщо у відзиву на позов та заперечення, що надається на відповідь на відзив, по суті є одна мета, що спрямована на спростування інформації, викладеної позивачем, пояснення причин такого спростування і як результат – можливість впливу на думку судді, що спричинить відмову в задоволенні позову або ж припиненні провадження у справі, то заперечення проти пояснень та доказів, які надаються іншими учасниками процесу, не мають такої прямої мети (хоча вона може виникати побіжно).

Традиційно заперечення проти позову поділяються на матеріально-правові та процесуальні [64, с. 14; 101, с. 525; 97, с. 110], однак щодо їх змісту та доцільності виокремлення на сьогодні серед науковців ведуться дискусії [69, с. 79-84].

Матеріально правові заперечення реалізуються через заперечення власне позовних вимог і наслідком їх задоволення стає відмова в задоволенні позову. В свою чергу, заперечення процесуального характеру

мають на меті спростувати саме існування процесу, тобто, його виникнення, існування та продовження.

На думку Н.М. Трашкової, такий критерій має лише додатковий характер і є результатом властивостей самого спору, переданого на розгляду суду, що завжди має подвійний характер, оскільки заснований на нормах матеріального права, що, як вказує позивач, демонструють порушення чи оспорювання його законних прав та інтересів, а також на нормах процесуального права, що передбачають можливість вирішити цей конфлікт через застосування спеціальної процедури – звернення за захистом до суду і власне заперечення відповідачем наявності умов для виникнення діяльності суду щодо вирішення такого спору через цивільну процесуальну форму є підставою для виокремлення процесуальних заперечень [288, с. 95].

Свого часу С. М. Абрамов визначав тільки матеріально-правові заперечення, визначаючи процесуальні через поняття відводів [2, с. 168], але зазначав, що такі відводи не варто поєднувати чи порівнювати з відводами судді чи прокурора, які за своєю природою не є засобами захисту відповідача від позову [2, с. 333]. Але, як зазначає А.М. Єлістратова, навіть коли відповідач вказує на окремі обставини матеріально-правового характеру (до прикладу, строк позовної давності, зловживання позивачем своїм правом, неналежність відповідача), вони не можуть бути визнані виключно матеріально-правовими запереченнями у власному розумінні, оскільки відповідачем в такому випадку не доводяться нові обставини або ж такі ці обставини враховуються судом в процесуальному сенсі і мають відповідні наслідки, що не впливають на вирішення спору по суті, але можуть повпливати на припинення вирішення спору в судовому порядку [69, с. 84].

Також існує позиція про те, що процесуальні заперечення не носять для відповідача захисного характеру, зважаючи на те, що вони не можуть вирішити спір по суті, адже відповідач буде прагнути, щоб спір

припинився на його користь, коли судом буде визнано безпідставність позовних вимог або ж у нього виникло зустрічне право звернутись за захистом своїх порушених чи оспорюваних прав [136, с.385; 116, с. 13]. На нашу думку, така позиція є дещо перебільшеною. Це можна пояснити такими міркуваннями. Не завжди відповідачу важливо, щоб спір був вирішений як такий, для нього достатнім є закриття провадження у справі або ж залишення заяви без розгляду, щоб ускладнити або ж унеможливити повторне подання позову проти нього. Це ймовірно в тих випадках, коли відповідач усвідомлює відсутність або ж недостатність доказів, які він може викласти у відзиві на позов, щоб у суду були підстави відмовити позивачеві в задоволенні позову.

Також ми не можемо в повному обсязі погодитись із думкою Н. М. Трашкової про те, що призупинення або відкладення судового розгляду в системі захисту відповідача від позову як самостійні цілі відповідача є недоцільним, бо вони не можуть в повному обсязі задовольнити «кінцевий» інтерес відповідача в процесі – завершення спору [288, с. 89]. На нашу думку, стверджувати, що будь-який засіб захисту, що доступний відповідачеві, може самостійно задовольнити такий «кінцевий» інтерес, не досить вірно, бо використовуючи матеріально-правові чи процесуальні заперечення, або ж інший засіб захисту, відповідач може передбачати, а не бути переконаним у кінцевому результаті його використання, оскільки в цьому випадку важливою є роль суду, що постановляє те чи інше рішення. А також, зважаючи на обставини, про які ми говорили вище, що стосуються недостатності у відповідача доказів для матеріально-правовим заперечень, то, незважаючи на його бажання отримати судові рішення, де буде встановлено необґрунтованість вимог позивача (його кінцева мета), він зможе використати лише процесуальні заперечення (за їх наявності) або ж використати інший засіб захисту, що йому доступний.

Звертаючи свою увагу на матеріально-правові заперечення, А. М. Єлістратова вказує, що їх визначенню та змісту в науковій літературі не приділено достатньої уваги [69, с. 105]. Авторка вказує, що матеріально-правові заперечення у власному розумінні є по суті тим, що вимагає доведення саме з боку відповідача. Такі обставини зазвичай мають значення при виконанні первісного обов'язку доведення з боку позивача, тобто, позов ним обґрунтований настільки, що при відсутності або необґрунтованості, недоведеності матеріально-правових заперечень відповідача, він підлягатиме задоволенню. Саме в такому випадку у відповідача виникає велика необхідність звернення до суду саме з матеріально-правовими запереченнями [69, с. 105]. До прикладу, якщо позивачем подано позов про дострокове розірвання договору оренди землі у зв'язку з істотним порушення його умов з боку відповідача, в тому числі із вказівкою на її використання не за цільовим призначенням, то відповідачу необхідно довести відсутність або недостовірність доказів щодо такого використання. Це продемонстровано в рішенні Могилів-Подільського міськрайонного суду Вінницької області, де відповідач посиляється на те, що необроблення земельної ділянки не є її нецільовим використанням і не може слугувати підставою для дострокового розірвання договору. В результаті чого судом було відмовлено в задоволенні позову у зв'язку із тим, що в договорі не встановлено строків, у які відповідач зобов'язаний приступити до використання земельної ділянки і немає вказівки на те, що невикористання є її нецільовим використанням [169].

Вказані вище особливості матеріально-правових та процесуальних заперечень проти позову демонструють доцільність їх виокремлення як важливих складових у досягненні кінцевого результату відповідача – припинення спору. Однак, залежно від ситуації та обставин справи, вони можуть бути використані окремо і будуть мати різні наслідки, в тому числі процесуально-правового характеру. Однак розмежування заперечень на матеріальні і процесуальні є не абсолютним, воно носить умовний

характер. Тому важливим критерієм їх розмежування є не підстави для таких заперечень, а самі процесуальні наслідки, до яких призведе прийняття цих заперечень судом і саме такі наслідки визначаються законодавцем.

Визначаючи особливості заперечення проти позову, варто також звернути увагу на наукові погляди щодо доцільності запровадження обов'язкового подання відзиву на позовну заяву відповідачем. Вчені і практики наголошують, що вчасний обмін документами у справі значно впливає на правильність і своєчасність вирішення справи, а також може позначитись на ході всього процесу [12, с. 89], а також сприяє максимально повному з'ясуванню обставин справи та уникненню зловживання з боку суду [17, с. 96]. Також на уникненні таких зловживань вказують науковці, які зазначають, що сторони в процесі досить часто віддають перевагу не втручатись в хід судового розгляду, залишаючи всі обов'язки на суд. А судді, в свою чергу, остерігаючись скасування їх рішень, виявляють досить жорстку наполегливість у витребуванні доказів та пояснень у сторін, тим самим порушуючи права та законні інтереси іншої сторони [140, с. 97.]. Х.А. Джавадов, погоджуючись з такими твердженнями, констатує, що відсутність реакції відповідача на позовну заяву спотворює дію принципу змагальності, оскільки фактично в справі бере участь лише одна сторона [61, с. 150]. Автор визначає реалізацію змагальності через діяльність обох сторін перед незалежним судом. Разом із тим важко погодитись із позицією автора про те, що за фактичної відсутності будь-якої процесуальної діяльності з боку відповідача по запереченню на позов актуалізуються проблеми встановлення меж залежності та об'єктивності судового рішення від активності сторін [61, с. 150]. Якщо зважати на норми ЦПК України (ст. ст. 178, 191, 360, 395), що стосуються права відповідача на відзив (а не обов'язку (ч. 1 ст. 43)), наслідків, що пов'язані із вчинення чи невчинення процесуальних дій (ч. 4. ст. 12), гарантованої принципом диспозитивності здатності розпоряджатись своїми правами щодо предмета

спору на власний розсуд (ч. 3. ст. 13), то відповідач як учасник процесу має право самостійно обирати застосовувати чи ні той чи інший засіб захисту, вчиняти ті чи інші дії, якщо це передбачено як його права, а не обов'язок. І твердження про те, що тільки у випадку, коли відповідач вчиняє дії щодо відзиву на позовну заяву, може бути досягнуто змагальності, нам видається перебільшенням, оскільки відповідач наділений іншими засобами захисту, а також він може обрати для себе власне саме таку поведінку для досягнення очікуваного результату у справі, вважаючи, до прикладу, що наданих позивачем доказів не буде достатньо суду для задоволення позову або ж задоволення його не в повному обсязі.

Відзначимо однак, що в цивільному процесуальному законодавстві зарубіжних країн існують різні підходи до встановлення обов'язку подання відповідачем письмових заперечень проти позову. Так, до прикладу, ст. 150 ЦПК РФ [51] передбачає право відповідача надати у встановлений судом строк докази на обґрунтування своїх заперечень. Право на заперечення проти позову також передбачено в цивільному процесуальному законодавстві Білорусі (ст. 252 ЦПК Білорусі) [49]. Також як право відповідача регламентується подання відзиву на позов і в національному законодавстві, також у ч.8. ст. 178 та ч. 2 ст. 191 ЦПК України продубльовано норми щодо наслідків неподання відзиву.

Законодавством окремих країн (ст. 201 ЦПК Грузії [47], ст. 147 ЦПК Латвії [46]) встановлена відповідальність за надання відповідачем у встановлений судом строк письмової відповіді на позов. Разом з тим, відповідно до положень ЦПК Латвії неподання таких заперечень відповідачем не перешкоджає призначенню справи до розгляду. За ЦПК Литви невиконання відповідачем процесуальних обов'язків (до яких належить, в тому числі, відзив на позов) може мати наслідком накладення на нього штрафу, а в окремих випадках – відмову в прийнятті додаткових доказів, постановлення заочного рішення [48]. ЦПК Молдови передбачає обов'язковість подання відзиву на позов (ст.ст. 185, 186) [50] і вказує, що у

разі неподання відзиву у встановлений судовою інстанцією строку відповідач позбавляється права представляти докази, якщо законом не передбачено інше, а справа розглядається на підставі долучених до справи матеріалів [20, с. 326].

Цивільне процесуальне законодавство Англії та Уельсу передбачає норму, за якою, якщо відповідач не надасть письмових заперечень, за клопотанням позивача може бути ухвалене заочне рішення (ч. 15.3 Правил цивільного судочинства) [98, с. 10].

На нашу думку, теза про те, що неподання відзиву по суті може позбавити відповідача можливості заперечити проти позову є не досить вірною. Ч. 4 ст. 279 ЦПК України визначає можливість вчинити такі дії за наявності обґрунтованих підстав пропущення строку.

Однак варто в цій ситуації не забувати і про реальні гарантії судового захисту порушених чи оспорюваних прав позивача, з якими він звертається в позовній заяві, а також з його правом підготувати відповідь на відзив відповідача на позов.

Варто підтримати однак позицію окремих авторів про те, що «у разі використання досліджуваного засобу захисту, відповідач своїми діями може сприяти ефективнішому судовому розгляду, сприяти встановленню судом характеру спірних правовідносин, визначення закону який їх регулює, фактів які необхідно встановити і які лежать в основі вимог і заперечень, коло осіб, що мають брати участь в процесі» [97, с. 111].

Важливість поданого письмового відзиву підкреслюється в Огляді практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист гідності, честі та ділової репутації [117, с. 39], де вказується, що та інформація, яка зазначається у позові, інших заявах, адресованих суду, у процесуальних документах (запереченнях на позов, апеляційних чи інших скаргах тощо), може стати підставою для захисту гідності, честі чи ділової репутації, крім тих випадків, коли така інформація визначалась як підстава позову і стосувалася предмета цього позову, виступала доказом у справі,

або ж була предметом апеляційного чи іншого перегляду в порядку, встановленому процесуальним законом. В Огляді така теза демонструється на прикладі справи, яка була предметом перегляду, поданої позивачем, що є суддею, щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, спростування недостовірної інформації й відшкодування моральної шкоди. За результатами перегляду Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду залишив постанову апеляційного суду без змін [208].

На нашу думку, з метою вирішення завдань своєчасного розгляду і вирішення судами цивільних справ, з'ясування судом реальних позицій відповідача за позовом, належного здійснення права позивача та відповідача на захист їх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів варто звернути увагу на таку позицію. Вважаємо, що ЦПК України слід доповнити нормами про право суду з найскладніших категорій справ, а також у справах, що пов'язані із значним обсягом розрахунків та доказів, зобов'язати відповідача у встановлений судом строк подати письмовий відгук на позов, в якому відповідач повинен вказати за наявності заперечення проти позову, а також докази, які обґрунтовують такі заперечення відповідача проти позову.

Можна припустити, що встановлення такого обов'язку відповідача, певним чином обмежить дію принципу диспозитивності. Однак, ми переконані, що такі обмеження не будуть істотними, зважаючи на досягнення основної мети судового розгляду та у зв'язку з необхідністю реалізації інших принципів цивільного процесу – законності, з'ясування судом усіх обставин справи, процесуальної економії тощо. Крім того, доцільно стверджувати, що таким письмовим відзивом на позов відповідач зможе не тільки уточнити свою позицію для суду щодо предмету позову, але й в певній мірі запропонувати суду свій варіант вирішення справи. Вказане сприятиме ефективнішій реалізації належного відповідачу права на судовий захист проти позову та підвищить шанси відповідача на відмову в задоволенні вимог позивача.

В досліджуваному аспекті важливо також розуміти, що строки, які здебільшого встановлюються судом (не менше 15 днів за ч. 7 ст. 178 ЦПК України), як показує практика [165; 209; 211; 244; 279; 210] саме 15 днів дають судді на підготовку відзиву, не враховуючи обставини справа). Таке обмеження строку з одного боку сприяє економії час та ефективності судового розгляду, унеможливлює зловживання із затягуванням строків розгляду справи, однак воно також значно ускладнює позицію відповідача. В такій ситуації позивач і відповідач не є в рівних умовах, оскільки позивач для звернення до суду обмежений тільки строком позовної давності і має достатньо часу підготувати та обґрунтувати свої вимоги, зібрати усі необхідні докази, то відповідач має лише 15 днів з моменту отримання ухвали про відкриття провадження. І за такий строк немає можливості підготувати усі необхідні докази, які, за вимогою ЦПК України, мають бути передані до суду і позивача разом із відзивом. До прикладу, запит на інформацію відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації» [132] та «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» становить 5 днів і може бути продовжений до 20 днів, в результаті чого відповідач чи його представник об'єктивно позбавлені можливості додати до відзиву витребувані документи або ж в повному обсязі оцінити зміст та сутність позовних вимог, додати всі необхідні докази на підтвердження своїх заперечень, вирішити питання про доцільність подання зустрічного позову, якщо відповідач не має документів, які підтверджували б його заперечення. Тому, на нашу думку, судді повинні обґрунтовувати обраний ними строк, наданий відповідачу на відзив в ухвалі.

ЦПК України, як ми вже зазначали пов'язує момент, з якого відповідач наділений правом подати до суду відзив, з моментом отримання ним ухвали про відкриття провадження у справі, але залишились відкритими питання щодо моменту його припинення та особливостей обрахунку такого строку у випадку здійснення позивачем права на зміну позовних вимог.

Щодо припинення, то з одного боку, логічно припустити, що таке право припиняється з моменту закінчення строку, визначеного в ухвалі про відкриття провадження у справі за умови, якщо такий строк не був пропущений з поважних причин. Але кодексом не передбачено можливості поновлення такого права у випадку, коли позивач вносить зміни до своїх первісних вимог і змінює підставу або ж предмет позову, змінює обсяг позовних вимог в сторону збільшення або ж зменшення, що він може зробити до закінчення підготовчого засідання (ч. 3 ст. 49 ЦПК України). Також виникає питання чи таке право буде у відповідача, якщо він не подав відзив на позов за первісними вимогами?

В цій ситуації варто говорити про певне обмеження прав відповідача у здійсненні свого права на захист і подання заперечень проти позову, усіх необхідних доказів до закінчення підготовчого засідання, якщо виникатиме така потреба. У п. 3 ч. 2 ст. 197 ЦПК говориться про те, що у підготовчому засіданні суд «заслуховує уточнення позовних вимог та заперечень проти них та розглядає відповідні заяви», а п.12 тієї ж частини вказується, що суд також «встановлює строки для подання відповіді на відзив та заперечення».

У зв'язку із викладеним, вважаємо за доцільне викласти п.12 ч. 2 ст. 197 ЦПК в такій редакції: *«встановлює строки для подання відповіді на відзив, заперечення, відзиву на уточнені позовні вимоги»*, а також доповнити п. 5 ч. 5 ст. 198 ЦПК такого змісту: *«надання відповідачу строку на підготовку відзиву на уточнені, змінені позовні вимоги»*. Також пропонуємо доповнити цю статтю ч. 5¹ такого змісту: *«Відзив на уточнені, змінені позовні вимоги подається в строк, встановлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів з отримання відповідачем ухвали про продовження строку проведення підготовчого судового засідання»*.

Також слід зазначити, що серед заперечувально-захисних засобів захисту безпідставно, на наш погляд, наукові погляди не виділяють такого засобу, як *визнання позову в частині*. Звісно, коли відповідач визнає позов в

повному обсязі, це важко визнати його засобом захисту, оскільки поряд з програшом справи на відповідача ще й лягає тягар судових витрат. Однак, коли позов визнається в частині, відповідач певним чином орієнтується на зменшення негативних наслідків за результатами того, коли позов буде задоволено в повному обсязі, хоча і не позбавляється судового розгляду повністю і може лише розраховувати на те, що судом буде відмовлено в задоволенні позову в тій частині, яка ним залишиться невизнаною. Крім того, коли відповідач йде на таке часткове визнання, це може стати приводом для обох сторін спору до застосування іншого засобу захисту – мирової угоди.

Незважаючи на те, що питання визнання позову в частині, на перший погляд, не має проблем у правозастосуванні, все ж, на нашу думку, потребує дослідження аспект, пов'язаний із наслідком часткового визнання для визнання фактів, встановленням того, що саме визнає відповідач та особливостей дослідження власне доказів в межах тієї частини позовних вимог, яка не визнається відповідачем.

Не зупиняючись на відмежуванні змісту таких категорій як «визнання позову» та «визнання фактів», вкажемо лише, що цілком очевидно, що мова йде про різні права відповідача. Він має право погодитися з тим, як позивач викладає обставини справи (тобто, визнати фактичну сторону позову), але це аж ніяк не означає, що він визнає позов в сенсі статті 206 ЦПК України, оскільки в межах тих самих обставин відповідач може дотримуватися власної юридичної кваліфікації фактів і наполягати на застосуванні не того закону, на який посилається позивач, а іншого, відповідно продовження судового спору про права цілком можливе і при відсутності спору про факт. По суті мова має йти про те, що у відзиві на позов відповідач, визнаючи позовні вимоги в частині, також має вказати на ті фактичні обставини справи, які він визнає. Тому виникає логічне запитання, чи може відповідач у відзиві зазначити перелік визнаних позовних вимог та фактичних обставин справи, що він визнає та не визнає з

тим, щоб такі фактичні обставини в майбутньому не могли бути використані позивачем для доведення своєї позиції у справі.

На нашу думку, відповідь на це питання має як теоретичну, так і практичну цінність, адже мова йде про те, що відповідач в односторонньому порядку готовий розпорядитися своїм матеріальним правом шляхом застосування певного процесуального права на визнання позову в частині.

Звичайно, позивач може наполягати на досягненні не тільки матеріально-правового результату, а й на встановлення певних юридичних фактів. Однак у кожній конкретній справі позивачу не гарантовано ймовірність того, що він знайде достатньо доказів для того, щоб ці факти були встановлені.

Отже, що відбувається у випадку, коли відповідач готовий прийняти на себе матеріально-правові зобов'язання відповідно до вимог позивача, але не готовий визнати достовірними ті обставини, які лежать в основі позову. З одного боку, тут мова має йти про укладення мирової угоди, в якій було би встановлено перелік фактів та вимог, по яких сторони досягають згоди, але коли сторони не мають бажання до її укладення, у суду немає повноважень примусити їх до цього.

У відповідача по суті можуть бути досить обґрунтовані мотиви не визнавати частину фактичних обставин, зважаючи на зміст ч. 4 ст. 82 ЦПК України. Тому, на нашу думку, суд має бути наділений достатнім обсягом прав, щоб встановити, при постановленні ухвали про визнання позову в частині чи відмові в такому визнанні, не тільки обсяг вимог, що визнається, а й розуміння обох сторін щодо змісту фактичних обставин справи, які мають бути визнані паралельно або ж не визнаються відповідачем. У зв'язку із чим вважаємо, що в разі визнання позову в частині і прийнятті його судом, в описово-мотивувальній частині рішення за невизнаною частиною позовних вимог не можуть фігурувати ніякі обставини, які були заперечені відповідачем. По суті це ніяк не буде порушувати інтереси

позивача. У разі якщо позивач заінтересований у встановленні обставин, наприклад, для використання їх в іншому судочинстві, і він має в своєму розпорядженні достатні докази для цього, він може встановити їх і в майбутньому. Однак очевидним залишається факт того, що при опрацюванні умов, на яких можливе визнання позову в частині, суду слід враховувати розумний баланс інтересів позивача і відповідача. Припустимо, в законі буде чітко сформульовано норму про те, що відповідач має право визнавати позов в частині із застереженням, що він не визнає фактичні обставини, на яких той заснований. В цьому випадку можна заперечити, що це порушує інтереси позивача в тому випадку, якщо він наполягає на встановленні цих обставин. Наприклад, позивач може мати на увазі, що ці ж обставини він має намір використовувати як вже встановлені на підставі ч. 4 ст. 82 ЦПК України, однак на той момент, коли відповідач заявить про визнання позовних вимог, докази, наявні в справі, не обов'язково будуть на стороні позивача, якщо б справа розглядалась за первісними позовними вимогами.

Тому, зважаючи на те, що визнати позов в частині відповідач має право до моменту постановлення рішення у справі, вважаємо за необхідне покласти обов'язок на відповідача звертатись із відповідним клопотанням до суду лише у письмовій формі, що пояснюється складністю вірного встановлення обсягу такого визнання.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що подання відзиву відповідачем є певним протиставленням заявленим у позові вимогам. Заперечуючи проти позову, відповідач може посилатись на незаконність позовних вимог, їх повну або часткову необґрунтованість, а також доводити відсутність у позивача права на звернення до суду.

Надання обґрунтованого судом строку для подання відзиву дає можливість відповідачу ознайомитися з предметом та підставами заявленого позову, тими доказами, якими оперує позивач, а також

обставинами, які обґрунтовують його вимоги. Тому важливо, щоб строк на відзив був достатнім та обґрунтованим.

3.2 Зустрічний позов як процесуальний засіб захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі

Позов визнається одним із найдієвіших засобів судового захисту суб'єктивних прав та законних інтересів особи. Він належить до категорії фундаментальних категорій науки цивільного процесу. На сьогодні правозастосовча практика свідчить про уявлення про недоцільність застосування зустрічного позову, що, здебільшого, проявляється в намірі відхилити заявлені клопотання з мотивів небажання ускладнювати процес, в тому числі через передбачені законом строки розгляду справ.

Здійснення права на пред'явлення зустрічного позову є одним із процесуальних засобів захисту інтересів відповідача. Хоча відповідне спеціальне право отримало своє закріплене у ЦПК України, юридична природа цього права ще й досі по-різному оцінюється процесуалістами.

Всі юридично значимі факти, що входять до предмету доказування, утворюють фактичний склад доказів у справі. Такий фактичний склад формується, в тому числі, зважаючи на підставу як первісного, так і зустрічного позовів, за умови його пред'явлення. Разом із тим звернення із зустрічним позовом є правом відповідача, його волевиявленням і пов'язано із використанням ним наданої законом можливості захисту належних йому суб'єктивних прав та інтересів. В цьому аспекті зустрічні позовні вимоги за своєю природою не відрізняються від первісних позовних вимог позивача.

В цьому випадку має місце розпорядження як процесуальними правами на звернення до суду за захистом, так і розпорядження матеріальними правами, які пов'язані з бажанням підтвердити наявні в нього права або ж можливість їх здійснювати в примусовому порядку.

Тому зустрічний позов є дещо більше, ніж лише засіб захисту відповідача від вимог позивача, зустрічний позов – це і власне самостійна вимога про захист належного відповідачу суб'єктивного права.

Однак практична реалізація цього найважливішого процесуального засобу, що дозволяє не тільки захиститися від первісного позову, а й задовольнити власні вимоги до позивача, досить часто є достатньо проблематичною, зважаючи на особливості правового регулювання цього інституту. Варто також зазначити, що дослідження зустрічного позову має багато як теоретичних, так і практичних аспектів і може бути предметом окремого дисертаційного дослідження, тому основною нашою метою ми визначили доведення ефективності та доцільності виділення такого характерологічного засобу захисту відповідача, а також виокремлення лише окремих проблемних аспектів його реалізації.

Багато авторів розмежовують зустрічні позови на такі, що служать захисту від первісного позову і такі, що не здатні виконати функцію захисту. Як зазначає Г.Л. Осокіна, засобом захисту проти пред'явленого позову, безумовно, виступає зустрічний позов у випадках, коли його задоволення повністю або частково виключає задоволення первісного позову [118, с. 35]. На думку В.П. Чапурського, будучи самостійною вимогою відповідача до позивача, зустрічний позов може мати на меті здійснення взаємних розрахунків, але може служити і засобом захисту проти первісного позову [43, с. 177].

К.С. Юдельсон стверджував, що зустрічні позови можуть бути засобом захисту проти первісної вимоги, але можуть також мати інший характер, у зв'язку із чим автор виділяє зустрічні позови, які є засобом захисту проти первісного позову та зустрічні позови, пов'язані зі справою спільністю правовідносин, здійсненням заліку зустрічних вимог [315, с. 223-224].

На думку Д.О. Фурсова, в зустрічному позові не можна не бачити процесуального засобу захисту, він не вимагає повної паралізації,

заперечення, поглинання основного позову. Будь-яке зарахування вимог по суті буде засобом захисту. На думку автора, вірною варто визнати позицію Н.І. Клейна, що у зустрічному позові завжди визнавав роль та значення засобу судового захисту [296, с. 372].

На думку І.М. П'ятилетова, сутність зустрічного позову для відповідача завжди полягає в захисті від позовних вимог позивача шляхом пред'явлення до нього своїх самостійних вимог. Навіть в тому випадку, якщо зустрічна вимога пов'язана з початковою близькістю підстав, то вона все одно має призначення засобу захисту прав і інтересів відповідача проти первісного позову [138, с. 51-52].

Н.М. Трашкова вважає, що метою кожного зустрічного позову є захист відповідача проти первісного позову. На її думку, виокремлення зустрічних позовів, заявлених не з метою захисту проти первісного позову, не зовсім правильно, оскільки не надавати значення первісному позову як підставі для пред'явлення зустрічного позову не можна [288, с.98].

На думку Г.Д. Васильєвої, якщо для матеріально-правового заперечення характерною є спрямованість на спростування вимог позивача по суті, то для зустрічного позову вона не є обов'язковою. Зустрічний позов виступає засобом захисту відповідача проти позову тільки тоді, якщо він спрямований на підриг підстави первісної вимоги [28, с. 71].

В свою чергу, С.С. Бичкова, визнаючи наведені погляди щодо юридичної природи зустрічного позову раціональними, вказує, що зустрічний позов є самостійною вимогою відповідача, що пред'являється ним до позивача у порядку і строки, які встановлюються законом, з метою їх спільного розгляду з первісним позовом у межах одного і того самого провадження у цивільній справі [18, с. 42].

На наш погляд, доцільно погодитися з думкою, що вважати зустрічний позов, спрямованим на зарахування початкової вимоги, позовом, який служить для захисту від початкової вимоги, або позовом, що не прямо, але побічно пред'явлений з метою захисту проти первісного

позову, навряд чи можна. На нашу думку, засобом захисту проти початкового позову може бути визнаний тільки зустрічний позов, що виключає повністю або в частині задоволення первісного позову, така зустрічна вимога, яка спрямована до виключення задоволення первісного позову повністю або в частині.

Зустрічні вимоги, які повністю або частково виключають задоволення первісного позову, дозволяють відповідачу за первісним позовом, використовуючи, наприклад, позов про визнання, спростувати правові підстави первісного позову. Такі зустрічні позови досить часто зустрічаються в практиці. Прикладом зустрічного позову, що повністю або частково виключає задоволення первісного позову, може служити той випадок, коли відповідач за позовом про стягнення аліментів на утримання дитини, звертається суду із зустрічною вимогою про виключення його з актового запису про народження дитини [260], вимога про стягнення аліментів тягне за собою зустрічну вимогу про розірвання шлюбу [237], або ж випадок, коли при стягненні заборгованості за договором поруки, відповідач вимагає визнати поруку припиненою [227]. При задоволенні такої вимоги відповідача могла б бути спростована підстава первісного позову. Застосування зустрічних позовів, що виключають повністю або частково задоволення первісного позову, не повинно викликати будь-яких труднощів або ускладнень в процесі судового розгляду. Наявність ознак взаємозв'язку позовів в кожному конкретному випадку повинен вказувати, що зустрічний позов в тій чи іншій мірі виключає первісний позов. За наявності взаємного зв'язку між позовами такий зустрічний позов повинен бути прийнятий і розглянутий спільно з первісним. Проте, навіть такий зустрічний позов приймається досить нечасто, що відбувається, в тому числі, через поведінку самої особи, яка подала зустрічну вимогу, через необґрунтованість вимог, через недоцільність спільного розгляду вимог, зважаючи на економію часу [197; 263; 185; 233; 206; 273; 168; 235; 254].

Досить часто на практиці зустрічаються випадки зустрічних вимог, що не пов'язані із повним або частковим спростуванням позовних вимог, а містять посилення на те, що вони випливають із одного правовідношення, в підставах вимог лежать ідентичні юридичні факти. Зв'язок між зустрічною і початковою вимогами також може обумовлюватися тим, що вони випливають з одного і того ж правовідношення і можуть стосуватись, до прикладу, поділу майна подружжя [179], стягнення аліментів [218], стягнення грошових коштів [194]. Однак, навіть спільне правовідношення, як вбачає відповідач за первісним позовом, для суду не становить такого і тому суди відмовлять в прийнятті таких зустрічних позовів. Так, до прикладу, первісний позов було подано щодо розірвання шлюбу, зустрічним позовом вимагалось поділу спільного майна подружжя та усунення перешкод у здійсненні права користування майном. На думку суду, такі вимоги не взаємопов'язані з первісним позовом про розірвання шлюбу, бо за змістом розірвання шлюбу стосується немайнових прав сторін, а зустрічні позовні вимоги стосуються вимог матеріальних [193].

У зв'язку із викладеним, варто говорити про те, що сутність зв'язку між початковим і зустрічним позовами може полягати в однорідності заявлених вимог і правовідносин, в пов'язаності зустрічних вимог з початковими загальними підставами та/або поданими доказами. Зустрічний позов необов'язково повинен виключати повністю або частково задоволення первісного позову, а вимоги відповідача за зустрічним позовом необов'язково повинні враховувати вимоги позивача за первісним позовом. У зв'язку з цим одночасне задоволення судами первісних і зустрічних позовів, як і одночасна відмова в задоволенні первісних і зустрічних позовів, є нормальним явищем у судовій практиці [237; 260].

Ускладнення в поданні зустрічного позову можуть бути пов'язані із множинністю на стороні відповідача за первісним позовом. По суті кожному із відповідачів належить право на пред'явлення зустрічного позову. В свою чергу, якщо на є декілька співпозивачів, то відповідач має

право пред'явити зустрічних позов до будь-кого з них. Однак, якщо такі питання не викликають ускладнень, то залучення інших осіб, що не є учасниками за первісним позовом, викликають певні застереження. Детальніше про залучення третіх осіб як засіб захисту відповідача, буде йти мова в наступних підрозділах дисертації.

Важливість досліджуваного засобу захисту зумовлюється в тому числі тим, що порівняно з запереченнями чи спростуванням, за умови подання зустрічного позову, регулятивна частина рішення суду повинна містити висновки щодо задоволення або ж відмови в задоволенні таких вимог.

Для зустрічного позову як засобу захисту, характерною є ознака, що полягає в тому, що при задоволенні зустрічного позову повинен бути відхилений первісний позов. У свою чергу, тільки при відхиленні зустрічного позову може бути задоволений первісний позов.

Звертаючись до міжнародного регулювання та визначення правової природи зустрічного позову, варто відзначити, що, ратифікуючи Конвенцію про захист прав людини і основних свобод, держави беруть на себе подвійне зобов'язання: по-перше, вони повинні перешкоджати будь-яким порушенням прав і свобод, що захищаються Конвенцією; по-друге, вони повинні забезпечити сумісність їх внутрішнього законодавства з Конвенцією, для чого в деяких випадках необхідно внести в законодавство і правозастосовчу практику певні зміни.

Відповідно до змісту ст. 6 Конвенції на державах-учасниках лежить обов'язок по створенню і забезпеченню функціонування інститутів, необхідних для належного здійснення правосуддя, а також по прийняттю і реалізації законів, якими гарантується об'єктивний та справедливий судовий розгляд. Необхідно відзначити, що контрольні органи Ради Європи розглядають гарантоване цією нормою Конвенції право на доступ до правосуддя та справедливий розгляд як одну з основних ознак будь-якого

демократичного суспільства і на цій підставі гранично широко тлумачать викладені у зазначеній статті правила.

Вплив міжнародних норм і існуючих європейських правових стандартів можна простежити і в ЦПК, в тому числі і щодо унормування зустрічного позову як процесуальної дії і процесуального інституту, що найбільш яскраво виражено в принципах змагальності, диспозитивності, законності, гласності, справедливого правосуддя та інших.

У міжнародному праві не існує як такої дефініції зустрічного позову. Присутні, в тому числі і в модельних законах, лише приписи про порядок порушення такого позову, регламентуються підстави для нього і суб'єкти, які мають на це право. З міжнародної судової практики можна виділити чотири загальноприйнятих елементи як позову взагалі, так і зустрічного: матеріальний об'єкт позову (*subject-matter*), необхідний засіб судового захисту (*relief claimed*), сторони (*parties*) і підстави позову (*cause of action*). При цьому визначення цих елементів відсутнє [66, с. 223].

Тому, ймовірно є припущення впливу міжнародних правових стандартів на інститут зустрічного позову не з точки зору букви, а лише духу, тобто про їхнє втілення в цій процедурі, її можливості для досягнення цілей цих стандартів.

Крім того, незважаючи на те, що відносно національного права говорити про існування прецеденту в класичному розумінні неможливо, сучасна судова практика все частіше набуває його рис, роблячи істотний вплив на подальше вирішення справ. В юридичній науці вже неодноразово піднімалося питання про надання судового акту значення джерела права. І інститут зустрічного позову в даному випадку не є винятком, тому що тоді, як видається, будуть поступово відпадати, і пом'якшуватися істотні обмеження і умови використання цього інституту і більш яскраво проявлятися його ефективність.

Слід зауважити, що, принцип зустрічності, якщо його можна так назвати, в західних державах пронизує весь процес: зустрічна заява,

зустрічний позов, зустрічна апеляцію, зустрічна перевірка (в порядку нагляду), що видається більш демократичним і, хоча і ускладнює і затягує процес, але дозволяє в підсумку реалізувати основоположні процесуальні принципи, встановити істину і правильно врахувати інтереси сторін, в тому числі використання ними всіх можливостей свого захисту.

Незважаючи на прагнення до реалізації принципу процесуальної економії, не варто нехтувати основними засадами рівноправності, змагальності, диспозитивності, що фактично виключає можливість надання одній із сторін процесу пільг та переваг. Іншими словами, слід прагнути до того, щоб домагатися найкращих, максимальних результатів в судовому процесі з мінімальними витратами процесуальних сил і засобів. Саме цій меті може і повинен сприяти інститут зустрічного позову, який і є одним із способів реалізації цих принципів.

Звертаючись до зарубіжного законодавства, варто зазначити, що зустрічний позов розглядається як самостійна вимога відповідача до позивача, яка пред'являється для спільного розгляду з первісним позовом. Умови та порядок пред'явлення такої вимоги різняться (до прикладу, в Австрії зустрічним позовом називається заперечення відповідача про взаємне зарахування вимог, яке розглядається судом тільки після визнання первісного позову, в Угорщині пред'явлення зустрічного позову допускається не пізніше закінчення першого засідання у справі) [44, с. 129].

Типовою для англо-американського процесу є вимога про зарахування як самостійний засіб захисту відповідача проти позову, що відрізняється від зустрічного позову своєю метою (зарахування здатне погасити стягнення, але через зарахування відповідач не отримає жодного присудження) [137, с. 233].

Цивільне процесуальне законодавство зарубіжних країн також часто допускає об'єктивне об'єднання позовів, коли поєднуються декілька позовних вимог між тими самими учасниками в межах одного провадження. Таке об'єднання може бути ініційоване як позивачем, так і

відповідачем через зустрічний позов, а також за судовим рішенням. Умовами допустимості такого об'єднання є судова підвідомчість і підсудність, відсутність в законі обмежень по об'єднанню. Так, до прикладу, за законодавством Індії до керуючого спадковим майном, що захищає інтереси спадкоємців, не може бути пред'явлено зустрічний позов, що впливає з його особистих зобов'язань [44, с. 130].

Крім вказаного вище об'єднання в окремих країнах (Німеччина, США) допускається також об'єднання, суд ставиться перед вибором задоволення однієї з запропонованих вимог (наприклад, про зміну умови договору купівлі-продажу або про зменшення купівельної ціни) [44, с. 130].

Природа зустрічного позову має особливий серед інших засобів захисту відповідача характер, об'єднуючи в собі ознаки як засобу захисту відповідача (пред'являючи зустрічний позов, він, перш за все, домагається відхилення вимог позивача), так і ознаки самостійного позову (вимоги, заявлені відповідачем шляхом пред'явлення зустрічного позову, носять наступальний характер). На відміну від інших засобів захисту відповідача, зустрічний позов виходить за межі звичайної захисної реакції і доповнюється заявленням самостійної вимоги відповідача до позивача.

Безумовно, відповідач може пред'явити свої вимоги до позивача окремо, в самостійному порядку, але для цього потрібно буде звертатись до суду за місцем знаходження відповідача та самостійно вирішувати спір. Такі обставини, на нашу думку, не будуть слугувати оперативному і остаточному встановленню змісту матеріально-правових відносин між сторонами. Важливою є також та обставина, що інститут зустрічного позову шляхом одночасного розгляду первісних і зустрічних вимог дозволяє більш повно врахувати правовідносини сторін.

Таким чином, інститут зустрічного позову відповідає принципу рівності сторін у цивільному процесі. Крім того, значення спільного розгляду первісного і зустрічного позовів полягає в тому, щоб виключити

ймовірність постановлення судом суперечливого рішення в тому випадку, якщо б був пред'явлений і розглянутий самотійний позов відповідача.

Відповідач, який заявляє зустрічний позов, по суті, набуває крім статусу сторони, яка не є ініціатором первісного правового конфлікту, також статус сторони, що ініціює інший правовий конфлікт. Видається правильним говорити саме про набуття подвійного статусу відповідача як учасника правового конфлікту, але не про трансформацію його статусу з відповідача у позивача. Пояснюється це тим, що необхідність у відповіді за первісним позовом зберігається незалежно від факту пред'явлення зустрічного позову, а пред'явлення такого позову є по суті заходом вимушеного характеру, викликаним виключно необхідністю захисту його інтересів у зв'язку з пред'явленням позивачем первісного позову.

Варто зазначити, що в правовій літературі висловлювалися й інші точки зору, відповідно до яких пряма залежність між заявленням зустрічного позову і фактом участі відповідача в процесі, ініційованому позивачем за первісним позовом, зовсім не обов'язкова.

Говорячи про зловживання правами з боку відповідача, коли останній подає зустрічний позов, окремі автори зазначають, що неврегульованим є питання наслідків необґрунтованості та безпідставності зустрічної позовної заяви [295; 123].

Другий аспект полягає в тому, що подається зустрічна позовна заява, яка очевидно є необґрунтованою та безпідставною. Варто зазначити, що зловживання процесуальним правом з боку відповідача шляхом спроби пред'явити зустрічний позов, можна вважати захистом прав та інтересів останнього, який, однак, не заснований на фактичних та/або законних підставах, що обмежує чи порушує права позивача, з метою, не пов'язаною з вирішення справи, що розглядається. Іншими словами, в такій ситуації варто говорити про захист відповідача неналежними засобами, оскільки відповідач не переслідує або не має законного інтересу.

Зловживання відповідачем правом на зустрічний позов (так і зловживання з боку позивача шляхом пред'явлення необґрунтованих безпідставних позовів) – це використання такого права в межах, передбачених законом, але всупереч його цільового призначення з порушенням принципів добросовісності, розумності і завдає іншим особам шкоду. Однак в такому випадку, до недобросовісного відповідача можливе застосування таких самих заходів впливу з боку суду, як і до позивача, про що ми говорили в першому розділі нашого дослідження.

Статтями 193-194 ЦПК України визначено вимоги до форми та змісту зустрічного позову, де серед іншого вказуються критерії його прийнятності (вимоги за зустрічним позовом виникають з одних правовідносин з первісним або коли задоволення зустрічного позову виключатиме задоволення первісного позову в повному обсязі або ж частково. Фактично визначати обґрунтованість вимог суддя на стадії прийняття зустрічного позову не може і буде це робити в ході судового розгляду разом із первісним позовом, тому говорити про доцільність закріплення вимоги про його обґрунтованість ми не можемо, крім тих обмежень, що стосуються первісного позову і говорять про необхідність подачі доказів, що обґрунтовуватимуть позовні вимоги. Рівність вимог до позову і зустрічного позову, на нашу думку, демонструє рівність прав учасників позовного провадження. І лише в резолютивній частині рішення по завершенню судового розгляду суддя може встановити обґрунтованість вимог за ними для всіх учасників.

Однак на практиці можуть виникати випадки, коли судом було об'єднано вимоги за первісним та зустрічним позовами в одне провадження, але вони в результаті розгляду справи по суті визнаються такими, що не відповідають умовам ст. 193 ЦПК України для прийнятності зустрічного позову. Так, до прикладу, розгляд справ щодо договірних відносин (стягнення заборгованості і припинення договору) можуть мати різний результат. Так, в провадженні Київського районного суду м. Одеси

була справа за позовом Публічного акціонерного товариства «Комерційний банк «НАДРА» до ОСОБА_1 та ОСОБА_2 про стягнення заборгованості. За цим позовом було подано зустрічну позовну заяву про припинення договору поруки [227]. В результаті розгляду вказаної справи було задоволено зустрічний позов з тим міркувань, що позивачем було пропущено строк звернення до поручителя за договором поруки.

Але питання можуть виникнути з обґрунтованістю об'єднання первісних і зустрічних вимог в тому випадку, коли, до прикладу, первісними позовними вимогами передбачено відшкодування шкоди, завданої невиконанням договору оренди житла, що була допущена з 20 січня до 20 грудня 2018 року. Зустрічні позовні вимоги вимагатимуть розірвання договору з 20 травня, обґрунтовуючи це тим, що було вчинено істотне невиконання договору оренди з боку орендодавця. З першого погляду можна вважати пов'язаними вказані вимоги, оскільки позивач за зустрічним позовом просить розірвати договір в межах строку стягнення заборгованості за первісними вимогами і припинення договору відповідно може зменшити розмір невиконаного обов'язку орендаря.

Зважаючи на те, що суд не може досліджувати обґрунтованість зустрічних вимог, такі обставини будуть враховані вже в межах судового розгляду і судом буде встановлено, що відповідно до ч. 3 ст. 653 ЦПК України договір вважається розірваним з моменту вступу в силу судового рішення.

Фактично розгляд зустрічних позовних вимог по суті виявить, що вони не пов'язані з первісними, бо не носять характеру зустрічності. В такому випадку важливими є дії суду.

На нашу думку, в такому випадку без внесення відповідних змін в цивільне процесуальне законодавства, суд може в рішенні не задовольнити вимоги за зустрічним позовом і відповідач за первісним позовом буде мати право подати окремий позов в новому позовному провадженні. Однак тут

варто нагадати, що за подання зустрічного позову відповідач сплачує такі самі судові витрати як і за позовом.

Однак вказане питання з метою захисту прав та законних інтересів відповідача варто вирішити *законодавчо і передбачити право суду на залишення зустрічної позовної заяви без розгляду, якщо остання не пов'язана із первісною і не відповідає вимогам ч. 2 ст. 193 ЦПК України*. Це дозволить відповідачеві звернутись до позивача із тими самими позовними вимогами в межах іншого провадження, а також, зважаючи на обставини справи, може призвести до перерозподілу судових витрат.

Досліджуючи зустрічний позов, як засіб захисту відповідача проти позову, варто розуміти, як ми вже вказували вище, що його застосування тягне за собою матеріальні витрати на судові витрати, що покладаються на відповідача. На нашу думку, важливість розподілу судових витрат, в тому числі, відіграє додатковий аргумент для звернення відповідача із зустрічним позовом, оскільки останній може розуміти тягар доведення тих чи інших фактів в межах окремого провадження.

У зв'язку із цим, важливо, щоб за результатами розгляду справи по суті і задоволення вимог відповідача за зустрічним позовом, було проведено пропорційний та розумний розподіл судових витрат.

Частиною 6 ст. 6 Закону України «Про судовий збір» [134] передбачаються загальні підстави справляння судового збору за подання зустрічних позовних заяв. ЦПК України у Главі 8 не передбачає особливостей розподілу судових витрат, коли у справі є зустрічні позовні вимоги. Досить часто в судових рішеннях не враховуються особливості розподілу судових витрат, зважаючи на наявність зустрічного позову і сторонам доводиться звертатись до суду за таким розподілом або ж суд з власної ініціативи постановляє додаткове рішення [174; 189; 264; 191; 266; 265]. Верховний суд України в межах справи №3-164Гс17 визначив особливості розподілу судових витрат за умови наявності зустрічних позовних вимог [195]. Зокрема, ВСУ встановлено, що як і позовна заява,

зустрічна позовна заява є самостійним, окремим об'єктом справляння судового збору. У випадку апеляційного оскарження судового рішення, яке було ухвалено за результатами розгляду первісного та зустрічного позовів, судовий збір повинен сплачуватись, враховуючи результати розгляду обох позовів, коли ж оскаржується судове рішення лише в частині одного з позовів, судовий збір повинен сплачуватись, зважаючи на розмір ставки, яка підлягала сплаті при поданні такого позову. По суті в такому випадку захищаються інтереси як позивача, так і відповідача. Окрім цього також необхідно враховувати категорії осіб, що звільняються від сплати судового збору і відповідно це має враховуватись при розподілі судових витрат. Така позиція врахована, зокрема в Постанові Верховного Суду України від 27 вересня 2017 року по справі №6-1467цс17 щодо переліку осіб, які звільняються від оплати судових витрат [245]. Також Верховним Судом вказується, що однак Суд не зобов'язаний присуджувати стороні, на користь якої постановлено рішення, всі її витрати на адвоката [275].

Зважаючи на викладене, вважаємо, що з метою захисту прав та законних інтересів відповідача, економії часу, пропорційності розподілу судових витрат, потребують уточнення норми статті 141 ЦПК України. Зокрема, видається логічним, викласти ч. 1 вказаної статті в такій редакції: *«1. Судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог, в тому числі за зустрічним позовом»*; а також доповнити ч. 2¹ такого змісту: *«Інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи в частині зустрічного позову покладаються на учасників за правилами, визначеними ч. 2 цієї статті»*.

Підсумовуючи, варто зазначити, що основні підходи до визначення поняття зустрічного позову можна умовно розділити на дві групи: які відбивають специфіку зустрічного позову як засобу захисту відповідача; які відображають подвійну природу зустрічного позову.

Слід зазначити, що в рамках чинного цивільного процесуального законодавства дискусійність у визначенні природи зустрічного позову як і

раніше актуальна, а її дослідження становить найбільший дослідницький інтерес за умови одночасного огляду динаміки розвитку законодавчого регулювання.

Звісно ж, що виділення зустрічних позовів, заявлених не з метою захисту проти первісного позову, про які ми зазначали вище, не є цілком виправданими. З одного боку, зустрічний позов має всі ознаки позову самостійного, і міг би бути заявлений відповідачем в межах окремого звернення до суду для ініціювання процесу, незалежно від факту пред'явлення первісного позову. Однак, з іншого боку, та обставина, що відповідач заявляє позов саме в ході провадження, що вже має місце, в якому вимоги пред'явлені до нього, не можна визнати не обумовленим необхідністю здійснення захисту проти первісного позову. Більш того, чинне законодавство прямо вказує на наявність такого взаємозв'язку: відповідно до ст. 193 ЦПК, зустрічний позов може бути прийнятий тільки в тому випадку, якщо його задоволення повністю або в частині виключає задоволення первісного позову. Саме залучення відповідача в процес як відповідної сторони спонукає його до пред'явлення зустрічного позову. Тому варто, що зустрічний позов є засобом захисту проти позову, а не просто позов відповідача до позивача.

Зустрічний позов з своєю суттю є не лише засобом захисту відповідача проти первісного позову, але й одночасно процесуальним засобом задоволення вимог відповідача до позивача. У зв'язку із цим зустрічним позов є самостійним важливим способом і засобом захисту інтересів відповідача, відповідно можливість подання зустрічного позову є однієї із процесуальних гарантій прав відповідача в цивільному процесі.

3.3 Забезпечувально-захисні заходи захисту відповідача в цивільному процесі

Забезпечення позову в цивільному процесі передбачає можливість прийняття судом у встановлених законом випадках заходів, спрямованих на виконання майнових чи інших вимог позивача до відповідача і по суті визнається способом захисту майнових прав позивача.

У деяких випадках забезпечення позову, прийняте в інтересах позивача, може заподіяти необґрунтований шкоду інтересам відповідача. У зв'язку із чим виникає необхідність детальної регламентації способі та засобів захисту прав та інтересів відповідача від необґрунтованих майнових втрат.

Тому захистом прав та інтересів відповідача при вжитті заходів щодо забезпечення позову необхідно визнавати комплекс врегульованих цивільним процесуальним законом заходів, спрямованих на охорону прав і законних інтересів особи, щодо якої приймаються такі заходи.

Кожна сторона судового процесу повинна мати достатню можливість представляти свою позицію у справі справу в умовах, які не будуть ставити її в суттєво несприятливіше становище по відношенню до протилежної сторони, тобто в умовах, в яких жодна зі сторін не має явної переваги. По суті на вказаному ґрунтується принцип рівності сторін в цивільному процесі.

Варто вказати, що судова палата у цивільних справах ВСУ в Постанові від 25 травня 2016 р. щодо перегляду рішення Апеляційного суду м. Києва та ухвали Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (справа №6-605цс16 про визнання договору купівлі-продажу квартири недійсним та визнання права власності на квартиру), вказала, що забезпечення позову за своєю природою є обмеженням суб'єктивних прав, свобод та інтересів відповідача або пов'язаних з ним інших осіб в інтересах забезпечення реалізації в

майбутньому актів правосуддя і задоволених вимог позивача (заявника) [248].

Тому відповідач у випадку, коли до нього звертається необґрунтована вимога про забезпечення позову, може виявитися в настільки несприятливому порівняно з позивачем стані, що буде змушений відмовитися від продовження судового розгляду, навіть якщо переконаний, що позов за результатами розгляду не буде задоволений.

Таким чином, позивачу і відповідачу повинні бути створені рівні можливості для реалізації права на судовий захист, зокрема, при застосуванні в інтересах позивача заходів щодо забезпечення позову, відповідачу повинна бути гарантована можливість захисту його прав від безпідставного або ж необґрунтованого забезпечення.

Не зупиняючись на констатації порядку та процедури забезпечення позову, зауважимо лише, що ЦПК України в межах Глави 10 Розділу 1 регламентує певний обсяг заходів, спрямованих на захист прав відповідача.

Частиною 1 ст. 150 ЦПК України передбачено види способів забезпечення позову із зазначення, що вказаний у нормі перелік не є вичерпним і можуть бути застосовані інші способи забезпечення позову.

Тут варто зазначити, що кожен раз, коли так чи інакше в нормі права виникає необхідність визначення певного переліку, виникає питання про доцільність його існування в вичерпному чи невичерпному характері. Оскільки процесуальне законодавство з позиції дуалізму права відноситься до сфери публічного права, то це означає, що суд керується лише нормами, що знайшли відображення в законі. У аналізованій ситуації суд наділяється правом вживати інших заходів, необхідних для забезпечення ефективного захисту або поновлення порушених чи оспорюваних прав та інтересів, якщо такий захист або поновлення не забезпечуються заходами, зазначеними у пунктах 1-9 ч. 1 ст. 150 ЦПК України. Якими можуть бути такі способи забезпечення і чи будуть такі способи так чи інакше впливати на порушення прав та інтересів відповідача?

По суті, суд повинен вирішити питання, спираючись на відповідний юридичний прийом, іменований і в доктрині процесуального права, і законодавцем, аналогією. Застосування аналогії обумовлюється низкою правил, одне з яких говорить, що текстуально норму для використання за аналогією потрібно шукати в тій самій галузі права і тільки при її відсутності там переходити до пошуку в інших галузях.

Аналіз ЦПК України не дає змоги визначити такі «інші» заходи забезпечення позову. Полегшити пошук процесуальної норми за межами ЦПК України, яку суд має право застосувати в порядку аналогії, можуть такі висновки, отримані в процесі тлумачення поняття «інші заходи» щодо забезпечення позову. По-перше, оскільки поняття належить до розряду родових, то законодавець повинен закріплювати окремі види подібних заходів; по-друге, воно є оціночним, що по суті відображає тенденції нормотворчості пострадянського періоду, конкретним змістом його повинен наповнити саме суд, при цьому він спирається на мету, яку законодавець покладає на подібний процесуальний захід: гарантувати позивачу можливість отримати задоволення його вимоги від відповідача в разі визнання цієї вимоги судом. Зрозуміло, суд застосовує забезпечувальний захід в ситуації небезпеки, що незабезпечення позову може позбавити позивача можливості отримати задоволення, тобто суд не тільки вирішує справу по суті, але й здійснює дії, спрямовані на реальне виконання свого рішення в майбутньому.

В цьому контексті варто також зазначити, що заходи захисту відповідача, передбачені при забезпеченні позову, можуть бути застосовані до моменту прийняття позовної заяви до розгляду, що по суті буде визначати особливий момент, коли особа стає відповідачем, на відміну від інших засобів, таких як спростування, мирова угода, зустрічний позов та відзив на позовну заяву.

Одним із забезпечувально-захисних засобів захисту відповідача виступає передбачена можливість *оскарження ухвали про забезпечення*

позову. Незважаючи на те, що такими діями відповідач може так чи інакше може сприяти зняттю заходів забезпечення за умови позитивного рішення суду, однак процес оскарження такої ухвали не зупиняє процесу забезпечення до моменту задоволення скарги про скасування ухвали про забезпечення позову чи зміни одного виду забезпечення на інший.

У випадку, коли оскаржується ухвала в межах позовного провадження, то до апеляційного суду направляються копії матеріалів (копії позовної заяви і заяви про забезпечення позову, оригінал ухвали, ухвала про відкриття провадження тощо), необхідних для розгляду скарги.

У випадку, коли ухвала про забезпечення позову передуює поданню позовної заяви, у випадку оскарження ухвали про забезпечення позову необхідно направити до суду апеляційної інстанції відповідні матеріали (копії позовної заяви і заяви про забезпечення позову, оригінал оскаржуваної постанови, копії документів про звернення її до виконання тощо), після чого вживаються заходи до подальшого розгляду справи про суті заявлених вимог.

Обґрунтуванням підстав для скасування заходів по забезпеченню позову, зважаючи на матеріали судової практики, можуть слугувати такі: необґрунтованість реальної загрози невиконання рішення суду першої інстанції [170]; факти неодноразового звернення позивачем до суду із «штучними» позовами з метою накладення арешту на майно відповідача [187]; не подання до суду позовної заяви у встановленим законом строк [228]; досягнення домовленості між сторонами про вирішення спору в позасудовому порядку [181]; обрано неналежний спосіб забезпечення позову [188]; неспівмірність вартості забезпечення позову і позовних вимог [172] тощо.

Однак вказані підстави мають бути обґрунтовані та вмотивовані відповідачем у скарзі та таку ухвалу. Необґрунтованість таких підстав може слугувати підставою для відмови судом скасувати ухвалу суду про забезпечення позову [231; 192; 251; 252].

Відповідачеві варто також брати до уваги той факт, що суд першої інстанції, що розглядає спір, може лише скасувати заходи забезпечення, а не ухвалу, що може бути оскаржена лише в апеляційному порядку [198]. Також відповідно до вимог ст.158_ЦПК України суд може скасувати заходи забезпечення позову з власної ініціативи [177], коли позивачем не виконано умови як щодо подання позову (якщо заява про забезпечення була подана до подання позовної заяви), так і щодо виконання умов зустрічного забезпечення, якщо це було встановлено у відповідній ухвалі.

ЦПК України у ч. 9 ст. 158 передбачає, що разом із постановленням судового рішення про залишення позову без розгляду, закриття провадження у справі або у випадку ухвалення рішення щодо повної відмови у задоволенні позову суд у відповідному судовому рішенні зазначає про скасування заходів забезпечення позову [272]. Однак вказаною нормою (ст. 158 ЦПК України) встановлюються також випадки, коли забезпечувальні заходи продовжують діяти після постановлення судового рішення і потребують звернення відповідача до суду, або ж коли у відповідному судовому рішенні судом не вирішуються питання про долю забезпечувальних заходів [176; 175; 180; 226; 213; 278; 178]. Зрозуміло, що забезпечувальні заходи спрямовані на захист інтересів позивача, але їх залишення після вирішення справи по суті і виконання вимог задоволеного позову, обмежує майнові права та інтереси відповідача, крім випадків, коли збереження такого забезпечення залежить від виконання судового рішення і задоволення вимог позивача.

Цивільним процесуальним законодавством України передбачено й інші способи захисту прав особи, проти якого було направлено заяву про вжиття заходів щодо забезпечення позову.

У зв'язку із цим важливо вказати, що одним із нововведень у ЦПК України, які були внесені Законом України від 3 жовтня 2017 року, стало виокремлення та детальна регламентація інституту *зустрічного забезпечення*.

Запровадження вказаного інституту покликане, в тому числі, запобігати зловживанням позивача своїми процесуальними правами [96, с. 115]. Чинна редакція ЦПК України розглядає зустрічне забезпечення як механізм захисту прав відповідача від можливих збитків, завданих забезпеченням позову [312, с. 172]. Зустрічне забезпечення позову варто визнавати процесуальним засобом захисту відповідача, що має по суті ідентичні ознаки із самим забезпеченням позову, і також повинен відповідати принципам змагальності, рівності і пропорційності цивільного судочинства, що також мають місце у разі застосування зустрічного забезпечення. Отож, зустрічне забезпечення варто розглядати як механізм створення певного балансу та рівноваги між правами та інтересами позивача та відповідача при розгляді справи. Хоча не можна сказати, що зустрічне забезпечення є новим інститутом для національного процесуального законодавства, адже попередня редакція ЦПК України в ч. 4 ст. 153 містила норму, з якої випливав обов'язок суду вимагати від позивача забезпечити свою вимогу заставою, достатньою для того, щоб запобігти зловживанню забезпеченням позову.

Також зустрічне забезпечення відоме і міжнародним правопорядком. До прикладу, в доповіді Асоціації міжнародного права «Про забезпечувальні заходи в міжнародному цивільному процесі» зазначається, що суд повинен бути наділений такими повноваженнями, що сприятимуть вимозі від позивача гарантій відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову відповідачу чи третій стороні. По суті зустрічне забезпечення є певною гарантією збереження «status-quo» між сторонами до ухвалення остаточного рішення суду за суттю справи [107].

З теоретичної точки зору зустрічне забезпечення автори поділяють на два види: зустрічне забезпечення в інтересах відповідача [12, с. 243-244] (інші автори його називають первинним [141]) та зустрічне забезпечення в інтересах позивача [12, с. 243-244] (інші автори його називають вторинним [141; 135; 6; 38]).

На думку М.О.Рожкової, два види зустрічного забезпечення відрізняються тим, що наслідком застосування первинного зустрічного забезпечення є створення умов для забезпечення заявлених вимог судом, а наслідком застосування вторинного зустрічного забезпечення – створення умов для відмови судом в забезпеченні заявлених вимог [141].

Варто наголосити, що редакція ЦПК України 2004 року передбачала обидві форми забезпечення. Відповідно ч. 4 ст. 153 ЦПК України передбачала первинне зустрічне забезпечення, коли суду було надано право вимагати від позивача забезпечити його вимогу заставою, співрозмірною заявленим ним забезпеченням позову, що вносились на депозитний рахунок суду, а вторинне зустрічне забезпечення було врегульовано ч. 2 ст. 154, де за умови забезпечення позову про стягнення грошових коштів відповідач міг звернутись до суду із клопотанням про заміну допущеного виду забезпечення шляхом внесення внести на депозитний рахунок суду суми, зазначеної в позовній заяві. Редакція ЦПК України 2017 року має дещо змінене правове регулювання.

Частиною 4 ст. 156 ЦПК України визначає серед засобів заміни одного виду забезпечення позову іншим, право відповідача (іншої особи) звернутись до суду із клопотанням про забезпечення позову шляхом внесення на депозитний рахунок суду грошових коштів. Така потреба, до прикладу, може виникати тоді, коли відповідач, що хоче уникнути арешту рахунків або накладення заборон на відчуження майна, звертається до суду, щоб внести необхідну суму на депозит суду і тим самим захистити інші види свого майна і належного здійснення прав щодо нього. коштів у розмірі вимог позивача або надання гарантії банку на таку суму.

В свою чергу, безпосередньо зустрічним забезпеченням в ЦПК України в межах ст. 154 визначається право суду вимагати від особи, яка звернулася із заявою про забезпечення позову, забезпечити відшкодування збитків відповідача, що можуть бути йому спричинені забезпеченням позову.

Варто розуміти, що надання первинного зустрічного забезпечення жодним чином не звільняє позивача від необхідності доказування підстав для застосування заходів забезпечення. Відповідно це стимулює особу, яка звертається до суду із клопотанням про застосування заходів забезпечення, і суд, в свою чергу, також може вимагати зустрічного забезпечення, досить ретельно ставитись до обрання засобу забезпечення та його розміру. Тому, з одного боку зустрічне забезпечення стимулює до зменшення ймовірності зловживання своїми правами з боку позивача, а з іншого є ефективним засобом захисту інтересів відповідача. Вказане демонструє подвійність функціонального навантаження зустрічного забезпечення (здійснення захисту та стимулювання належної поведінки).

В науковій літературі зустрічається теза про те, що вторинне зустрічне забезпечення спрямоване на захист інтересів позивача, а не відповідача [292, с. 124; 294, с. 119]. Таку думку можна назвати вважати недостатньо обґрунтованою, зважаючи на те, що норми ЦПК України, розміщуючи таке зустрічне забезпечення в змісті статті про заміну способів забезпечення позову, визнають таке зустрічне забезпечення певним альтернативним варіантом і гарантією уникнути спричинення їй збитків, що можуть мати місце у зв'язку із заявленими позивачем заходами забезпечення позову. Вказане можна продемонструвати на прикладі з судової практики. Так, КЦС ВС у справі № 785/1018/18 [274] підтвердила обґрунтованість застосування апеляційним судом зустрічного забезпечення у вигляді поруки, оскільки компанія з поважних причин не мала можливості внести належну суму грошових коштів на депозитний рахунок суду (а апеляційного суду був відсутній рахунок у іноземній валюті).

Також окремої уваги заслуговує точка зору М.В. Фетюхіна і Т.Б. Юсупова, які вказували, що вторинне зустрічне забезпечення варто розглядати як заміну забезпечувальних заходів. Таку тезу М.В. Фетюхін пояснює тим, що законодавством передбачений невичерпний перелік забезпечувальних заходів, внаслідок чого суд має право відразу ж

зобов'язати відповідну сторону внести на депозитний рахунок грошову суму, про стягнення якої вимагає заявник і яка буде йому перерахована в разі задоволення заявлених вимог [292, с. 102-103]. Такий висновок автора, на нашу думку, варто критикувати з таких міркувань. Із змісту ст. 156 ЦПК України можна зробити висновок, що заміна забезпечення може бути здійснена за клопотанням будь-якого учасника провадження (крім ч. 4 ст. 156 ЦПК України). Вказаною статтею передбачається лише обмежений перелік засобів забезпечення, що можуть бути замінені відповідачем – лише заходи забезпечення позову про стягнення грошової суми. Тому можна припустити, що якщо предметом заявлених вимог буде не стягнення грошової суми, а, наприклад, обов'язки виконання певних дій, отримання речі чи іншого об'єкта цивільних прав в натурі, то в цьому випадку суд вже не має права проводити таку заміну забезпечувальних заходів в силу вимог конкретної норми.

Варто продемонструвати приклади законодавчого регулювання вторинного зустрічного забезпечення на прикладі російського арбітражного законодавства, де містять норми в межах ст. 94 (частини 1, 2) відповідного кодексу про два види зустрічного забезпечення, а також норми статті 95 Арбітражного процесуального кодексу РФ, що визначають особливості заміни одного забезпечувального засобу іншим.

По суті, національне законодавство прирівнює вторинне зустрічне забезпечення до заміни засобів забезпечення позову, що на нашу, думку, видається не досить логічним, зважаючи на те, що таким чином відповідач обмежується у виборі засобів зустрічного забезпечення, а як ми вже зазначали, таке вторинне зустрічне забезпечення має основною метою захистити інтереси безсумнівно саме відповідача і є важливим механізмом реалізації усіх гарантованих йому прав в межах цивільного процесу. У зв'язку із викладеним пропонуємо такі зміни в ЦПК України: *пункт 4 статті 156 ЦПК України* викласти в такій редакції: «У разі вжиття судом заходів забезпечення позову про стягнення грошової суми відповідач

(інша особа) може за своєю ініціативою звернутись до суду із зустрічним забезпеченням позову шляхом внесення на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вимог позивача або надання гарантії банку на таку суму».

З тексту ЦПК України можна зробити висновок про те, що суд має право, а не обов'язок по вжиттю заходів зустрічного забезпечення, проте ЦПК України містить кілька винятків. Наприклад, суд зобов'язаний застосувати зустрічне забезпечення позову, якщо суду надані докази того, що майновий стан позивача або його дії щодо відчуження майна чи інші дії можуть ускладнити або зробити неможливим виконання рішення суду про відшкодування збитків відповідача [124]. На вказаному акцентує також свою увагу Верховний Суд в результаті перегляду справи № 753/2380/18-ц у постанові від 10 квітня 2019 року (касаційне провадження № 61-38399св18) [130], який вказує, що вжиття заходів зустрічного забезпечення у розумінні ч. 3 ст. 154 ЦПК України є не диспозитивним правом суду, а його обов'язком.

Варто відзначити, що аналіз судової практики дозволяє визначити такі підстави застосування судом заходів зустрічного забезпечення: протиправність порушення суб'єктивних цивільних прав особи, яка звернулась із клопотанням про надання зустрічного забезпечення, наявність збитків і їх розмір, причинний зв'язок між порушенням суб'єктивних цивільних прав і збитками, вина заподіювача шкоди [199; 258; 256; 257; 201; 232].

Зважаючи на те, що зустрічне забезпечення нерозривно пов'язано із самими забезпеченням позову, то важливим вважаємо зосередити свою увагу на особливостях забезпечення позову і відповідно можливості зустрічного забезпечення до подання позовної заяви.

Попередня редакція ЦПК України ч. 4 ст. 151 ЦПК України передбачала забезпечення позову до його подання лише щодо вимог, що стосуються запобігання порушенню права інтелектуальної власності. В

свою чергу, частина 2 ст. 149 нової редакції ЦПК України передбачає можливість забезпечення будь-якого позову до його подання. Однак варто розуміти, що в такому випадку у відповідача виникатиме право на звернення до суду про зустрічне забезпечення і більш ефективну підготовку до судового розгляду, що зумовлено додатковим часом. Хоча таке право прямо не передбачено нормами ЦПК України, однак воно впливає із норм, що вказують на те, що зустрічне забезпечення може бути застосоване лише після запровадження заходів забезпечення позову.

Правила про попереднє забезпечення відомі практиці зарубіжних країн, тому в цьому випадку досягається уніфікація процесуальних норм з міжнародними нормами. Наприклад, у Франції (*saisie*), в Німеччині (*Arrest*), в Італії (*sequestro*) – за допомогою арешту, в Англії (*Mareva injunction*) – заборона Примари, за назвою однієї зі сторін справи, в якій цей захід вперше було застосовано [121, с. 34] тощо. Назва справи походить від назви судна, що фігурувало у справі полягало в забороні відповідачу вчиняти певні дії зі своїми активами [93, с. 21]. Європейський суд з прав людини також визнає попередні забезпечувальні заходи елементом реалізації права на суд (рішення англійського суду у справі *Lock plc v. Beswick* (1989 г.) [107]).

Попередніми забезпечувальними заходами називають застосовувані судом за заявою особи заходи, спрямовані на забезпечення майнових інтересів заявника до подання позову [13, с. 115].

В загальному попередні забезпечувальні заходи, як і попередні зустрічні забезпечувальні заходи ідентичні традиційним, що зумовлено їх метою, предметом забезпечення (зустрічного забезпечення), ознак. Важливо також відзначити мету, з якою застосовують попередні зустрічні забезпечувальні заходи. Відповідно важливою метою таких заходів є: захист майнових прав та інтересів потенційного відповідача; попередження спричинення йому збитків; забезпечення балансу інтересів учасників цивільного процесу.

Особливістю досліджуваних заходів є *момент їх застосування*. Так, за загальним правилом, попередні заходи забезпечення можуть бути застосовані до подання основної вимоги. Саме неочікуваність застосування попередніх заходів для особи, щодо якої вони спрямовані, на думку В.В. Яркова, забезпечує їх головний результат, що полягає в ефективному захисті прав учасників цивільного правовідносин порівняно з традиційними заходами [89, с. 238]. На думку М.О. Рожкової, попередні заходи забезпечення наділені такою особливістю, на як їх невідкладність [141]. Зважаючи на вказані особливості, варто вказати, що такими наділені також і попередні зустрічні забезпечувальні заходи. Ці особливості полягають у тому, що такі заходи спрямовуються на запобігання порушенню чи обмеженню прав потенційного відповідача ще до відкриття провадження у справі, бо він може не лише оскаржити такі заходи, але й дати підстави своїми поясненнями та доказами як для суду, так і для позивача, або ж не подавати такий позов, або ж не задовольнити його. Відповідно попередні забезпечувальні заходи повинні бути також обґрунтовані і розумні, мати зв'язок з предметом заявленої в майбутньому вимоги, бути пропорційними цим вимогам, забезпечувати фактичну реалізацію цілей забезпечувальних заходів, сприяти збереженню існуючого стану відносин між сторонами, не спричинити порушення публічних інтересів і інтересів третіх осіб.

На нашу думку, все ж таки звернення із зустрічним забезпеченням повинно бути обов'язковим при вжитті таких заходів, оскільки суд до звернення із позовними вимогами не має можливості з певністю встановити наявність підстав для застосування забезпечувальних заходів. У зв'язку із обмежувальним характером таких заходів при їх впровадженні порушуються права і законні інтереси відповідної сторони, що часто може бути наслідком судової помилки або зловживання заявником своїми процесуальними правами, і в результаті це може завдати істотної шкоди учасникам цивільного процесу, і, в першу чергу, потенційному

відповідачеві. Тому в такому випадку, вважаємо, що звернення із зустрічним забезпеченням виступатиме гарантією захисту відповідної сторони, а також засобом забезпечення балансу прав і законних інтересів учасників процесу. Відповідно вказані особливості мають бути відображені в нормах ЦПК України, що враховуватимуть можливість залучення потенційного відповідача до розгляду цього питання, надання йому відповідного часу для скасування таких заходів або ж звернення із зустрічним забезпеченням.

В цьому контексті також виникає питання про можливість зустрічного забезпечення при розгляді скарги судом касаційної інстанції.

Статтею 365 ЦПК України (ч. 7) передбачено повноваження апеляційної інстанції вирішити питання про вжиття заходів забезпечення позову. Відповідно ми можемо презюмувати можливість звернення про вжиття заходів зустрічного забезпечення.

Але ЦПК України чітко не регламентує це питання, що на практиці призводить до негативного вирішення питання щодо забезпечення позову в порядку касаційного оскарження, попри наявність такого права у скаржника. Враховуючи матеріали практики, якщо скаржник звертається із відповідною заявою, суд відмовляє в її задоволенні, мотивуючи це відсутністю відповідних повноважень [246; 247]. Відповідно, якщо в суд надходить заява позивача з такою вимогою, вона повертається. При чому, суддями стверджується, що ці дії проводяться відповідно до Постанови Верховного Суду від 22.12.2006 року, яка регламентує практику застосування судами дій щодо забезпечення позову за заявою позивача. Виникає логічне питання логіки неврегулювання питання застосування забезпечувальних заходів в касаційному порядку. Нам видається, що коли сторони звертають із скаргами у відповідний суд, вони до цього досить багато часу, сил та майнових ресурсів використовують для вирішення справи на їх користь. Тому законодавче врегулювання вказаних питань, так

само як і можливості зустрічного забезпечення, гарантуватиме додатковий захист майновим правам та інтересам учасників провадження.

Ще одним способом захисту інтересів відповідача при вжитті заходів із забезпечення позову є *відшкодування збитків відповідача, спричинених забезпеченням позову*, що передбачено ст. 159 ЦПК України.

Торкаючись характеристики цього права відповідача, важливо відзначити, що воно носить умовний характер, тобто може бути здійснене не у всіх випадках, а тільки при настанні таких умов: а) позивачу в задоволенні позову буде відмовлено повністю або частково; б) рішення, яким позивачу в позові відмовлено, вступило в законну силу; в) збитки відповідачу буде заподіяно саме заходами забезпечення позову.

Спроба з'ясувати правову природу відшкодування позивачем або іншою особою збитків відповідача, завданих заходами забезпечення позову, привела деяких процесуалістів до висновку, що в такому випадку настає зобов'язання з заподіяння шкоди [304, с.12].

Однак, ми переконані, що така позиція, що розглядає покладання відшкодування збитків відповідача на позивача чи іншу особу як зобов'язання з заподіяння шкоди, недостатньо обґрунтована. Це пояснюється тим, що незалежно від того, хто з осіб, які беруть участь у справі, заявив клопотання про вжиття заходів щодо забезпечення позову, рішення може прийняти тільки суд. Отже, не діями позивача, а діями суду вживаються заходи щодо забезпечення позову. Очевидним є і те, що збитки відповідача в такій ситуації завжди є результатом поведінки суду, але не осіб, які беруть участь у справі.

Позивачі, що звертаються до суду з клопотанням про забезпечення позову, діють правомірно, вони реалізують своє суб'єктивне право, а тому, на нашу думку, дещо невірною є позиція, за якою до позивача застосовуватиметься санкція у вигляді відшкодування збитків відповідачу, коли позивач лише ініціював перед судом питання про забезпечення свої вимог.

У процесуальній літературі висловлювалася думка, що позивач, вимагаючи забезпечення позову, повинен знати, що він відповідає за обґрунтованість цих заходів [5, с. 70]. Така позиція підтверджується нормою ч. 1 ст. 151 ЦПК України, де вказується, що у заяві про забезпечення позову має бути вказано предмет позову, а також обґрунтування необхідності застосування забезпечення позову. Тому відшкодування збитків відповідача не може розцінюватися як відповідальність за необґрунтоване клопотання перед судом, а лише є заходом захисту прав відповідача.

Позивач, відчуваючи необхідність у забезпеченні позову, буде щоразу думати про ті збитки, які можуть виникнути у відповідача у зв'язку з задоволенням його права. З огляду на що, в цьому випадку ми зустрічаємося з правовим регулюванням ситуації, коли відбувається зіткнення інтересів відповідача та позивача.

Законодавством країн можуть бути передбачені інші способи захисту відповідача від забезпечення позову. Так, судовій практиці Німеччини відомий такий спосіб захисту прав відповідача, що дозволяє йому ще до пред'явлення заяви про вжиття заходів забезпечення позову подати до суду так званий «захисний документ» (Schutzschrift) [320, s. 787]. Для подачі захисного документа досить припущення відповідача, що позивач може вимагати застосування такого заходу.

В такому захисному документі міститься клопотання потенційного відповідача про відмову в прийнятті заходів забезпечення позову або про розгляд судом заяви про вжиття таких заходів неодмінно в судовому засіданні.

Слід зазначити, що можливість подачі захисного документа не передбачена в законодавстві Німеччини, така традиція склалась лише в судовій практиці, починаючи від розгляду справ про недобросовісну конкуренцію, а на сьогоднішній день є визнаним способом захисту інтересів відповідача при прийнятті заходів щодо забезпечення позову. На

думку низки німецьких авторів, суд повинен брати до уваги такий захисний документ на основі гарантованого п. 1 ст. 103 Основного закону Німеччини права кожної особи бути вислуханою судом [320, s. 788].

Однак подання такого документи не позбавляє права позивача подати заяву про забезпечення позову до подання позовної заяви або ж процесу розгляду справи по суті. За наявності такого документу суд зобов'язаний в такому випадку надати особі, що клопоче про вжиття заходів забезпечення позову, можливість відповісти на такий документ під час призначеного судового засідання.

Звичайно, можна обережно припустити доцільність запровадження такого способу захисту в вітчизняному цивільному процесуальному законодавстві, але з дотриманням певних пересторог. З одного боку, запровадження такого способу захисту відповідача забезпечить додатковий важіль для дотримання балансу інтересів сторін в цивільному процесі. З одного боку, це значно знизить б ризик прийняття проти нього необґрунтованих заходів щодо забезпечення позову, оскільки подача захисного документу вимагала б від відповідача належної аргументації з її підкріпленням доказами. З іншого, при цьому не порушувалися б права позивача (заявника), оскільки у нього була б можливість представити суду свої аргументовані заперечення на захисний документ.

Однак впровадження в національне цивільне процесуальне законодавство зазначеного способу захисту прав відповідача, на наш погляд, повинно здійснюватися з деякими обмеженнями, що відповідають цілям і завданням цивільного судочинства, а також потребам правозастосовної практики. Зокрема, надання відповідачу права пред'явити до суду захисний документ не повинно суперечити такій важливій характеристиці заходів щодо забезпечення позову, як їх невідкладний характер.

Підсумовуючи викладене, важливо зазначити, що послідовна реалізація принципу рівності сторін в цивільному процесі вимагає, що

відповідачу, щодо якого було застосовано заходи забезпечення позову, було надано належний механізм захисту своїх прав. Такі заходи захисту як і саме забезпечення позову можуть бути застосовані до подання позовної заяви. Прийняті за заявою забезпечувальні заходи не повинні спричиняти відповідачеві невинуватених збитків, у зв'язку із чим суд наділений правом вимагати від позивача певних гарантій, а також відповідач наділений правом зустрічного забезпечення.

Реалізація принципів змагальності та рівності сторін повинна гарантувати відповідачу рівні з позивачем можливості для захисту своїх прав та інтересів в процесі реалізації заходів по забезпеченню позову.

Висновки до розділу 3

Дослідження особливостей характерологічних засобів захисту прав та інтересів відповідача у цивільному процесі дало підстави зробити такі висновки в межах третього розділу дисертації:

1. Важливість виокремлення заперечувально-захисних засобів захисту відповідача проти позову обумовлена наслідками їх застосування для вирішення справи по суті. В цьому контексті набуває значення не лише відзив на позов, як такий додаткового значення як ефективний засіб захисту набуває часткове визнання відповідачем позову, оскільки таке визнання може міститись як в самому відзиві, так і може бути заявлене відповідачем до моменту постановлення рішення у справі.

2. Подання відзиву відповідачем є певним протиставленням заявленим у позові вимогам. Заперечуючи проти позову, відповідач може посилатись на незаконність позовних вимог, їх повну або часткову необґрунтованість, а також доводити відсутність у позивача права на звернення до суду. Надання обґрунтованого судом строку для подання відзиву дає можливість відповідачу ознайомитися з предметом та підставами заявленого позову, тими доказами, якими оперує позивач, а

також обставинами, які обґрунтовують його вимоги. Тому важливо, щоб строк на відзив був достатнім та обґрунтованим.

3. Авторкою доведено недоцільність запровадження обов'язкового подання відзиву на позов, оскільки захищати свої права є правом відповідача, а не його обов'язком і він має право самостійно обирати застосовувати чи ні той чи інший засіб захисту, вчиняти ті чи інші дії, якщо це передбачено як його права. Разом із тим на підставі аналізу цивільного процесуального законодавства окремих країн (Молдова, Білорусь, Грузія, Литва, Латвія, Великобританія, з метою вирішення завдань своєчасного розгляду і вирішення судами цивільних справ, з'ясування судом реальних позицій відповідача за позовом, належного здійснення права позивача та відповідача на захист їх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, запропоновано законодавчо регламентувати право суду з найскладніших категорій справ, а також у справах, що пов'язані із значним обсягом розрахунків та доказів, зобов'язати відповідача у встановлений судом строк подати письмовий відгук на позов, в якому відповідач повинен вказати за наявності заперечення проти позову, а також докази, які обґрунтовують такі заперечення відповідача проти позову.

Таке регулювання не обмежує, а доповнює дію принципу диспозитивності цивільного процесу, зважаючи на його взаємодію з принципом верховенства права, законності, раціональної процесуальної форми, і сприяє досягненню основної мети судочинства – охорони прав та інтересів учасників процесу.

4. Зважаючи на важливість права на часткове визнання відповідачем позовних вимог в контексті змагальності цивільного процесу, важливим є встановлення наслідків такого визнання для невизнаної частини позову. Зважаючи на те, що визнати позов в частині відповідач має право до моменту постановлення рішення у справі, авторкою пропонується закріпити необхідність подання письмового клопотання про таке визнання, що пояснюється складністю вірного встановлення обсягу такого визнання.

5. Зустрічний позов за своєю суттю є не лише засобом захисту відповідача проти первісного позову, але й одночасно процесуальним засобом задоволення вимог відповідача до позивача. У зв'язку із цим зустрічним позов є самостійним важливим засобом захисту прав та інтересів відповідача, відповідно можливість подання зустрічного позову є однієї із процесуальних гарантій прав відповідача в цивільному процесі.

В роботі доведено, що засобом захисту проти початкового позову може бути визнаний тільки такий зустрічний позов, що виключає повністю або в частині задоволення первісного позову, така зустрічна вимога, яка спрямована до виключення задоволення первісного позову повністю або в частині, що дозволяє відповідачу за первісним позовом, використовуючи, наприклад, позов про визнання, спростувати правові підстави первісного позову.

В результаті аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання права на відповідача на зустрічний позов доведено, що зустрічний позов необхідно розглядати як самостійну вимогу відповідача до позивача, яка пред'являється для спільного розгляду з первісним позовом. В такій ситуації відповідач набуває подвійного статусу учасника правового конфлікту, що не означає трансформацію його статусу з відповідача у позивача.

6. Наслідком зловживання відповідачем правом на зустрічний позов повинно бути застосування до нього таких самих заходів впливу з боку суду, як і до позивача, який зловживає своїм правом на позов через необґрунтовані безпідставні позови.

7. При пред'явленні зустрічного позову потребує вирішення питання про об'єднання його із первісною вимогою позивача на підставі ст. 193 ЦПК України.

Зважаючи на те, що суд обмежений в праві досліджувати обґрунтованість зустрічних вимог, на практиці можуть виникати випадки, коли судом було об'єднано вимоги за первісним та зустрічним позовами в

одне провадження, але вони в результаті розгляду справи по суті визнаються такими, що не відповідають вказаним умовам через відсутність ознаки зустрічності. У зв'язку із викладеним, авторкою обґрунтовується доцільність законодавчої регламентації права суду на залишення зустрічної позовної заяви без розгляду за результатами розгляду справи по суті, якщо остання не пов'язана із первісним позовом і не відповідає вимогам ч. 2 ст. 193 ЦПК України. Це дозволить відповідачеві звернутись до позивача із тими самими позовними вимогами в межах іншого провадження, а також, зважаючи на обставини справи, може призвести до перерозподілу судових витрат.

7. Пред'явлення зустрічного позову в результаті може вплинути на розмір судових витрат та порядок їх розподілу між позивачем та відповідачем, що не регламентовано ЦПК України і у зв'язку із чим на практиці непоодинокими є випадки, коли судом в рішенні не передбачено відповідного розподілу, а зазначається лише про судові витрати за первісним позовом. В роботі запропоновано з метою захисту прав та законних інтересів відповідача, економії часу, пропорційності розподілу судових витрат, уточнити норми ст. 141 ЦПК України, закріпивши пропорційність розподілу судових витрат, в тому числі за зустрічним позовом.

8. Захист прав та інтересів відповідача при вжитті заходів щодо забезпечення позову є комплексом врегульованих цивільним процесуальним законом заходів, спрямованих на охорону прав і законних інтересів особи, щодо якої приймаються такі заходи.

Особливість таких заходів полягає у тому, що на момент їх реалізації відповідач ще не є таким, оскільки вони можуть бути застосовані до моменту прийняття позовної заяви до розгляду, що по суті буде визначати особливий момент, коли особа стає відповідачем, на відміну від інших засобів, таких як спростування, мирова угода, зустрічний позов та відзив на позовну заяву.

Важливим у зв'язку із цим є право відповідача на скасування заходів по забезпеченню позову, що може бути пояснено такими підставами: необґрунтованістю реальної загрози невиконання рішення суду першої інстанції; фактами неодноразового звернення позивачем до суду із «штучними» позовами з метою накладення арешту на майно відповідача; не поданням до суду позовної заяви у встановленим законом строк; досягненням домовленості між сторонами про вирішення спору в позасудовому порядку; обранням неналежного способу забезпечення позову; неспівмірністю вартості забезпечення позову і позовних вимог тощо.

9. Зустрічне забезпечення позову варто визнавати процесуальним засобом захисту прав та інтересів відповідача, що має по суті ідентичні ознаки із самим забезпеченням позову, і також повинен відповідати принципам змагальності, рівності і пропорційності цивільного судочинства. Регламентація зустрічного забезпечення має подвійне функціональне навантаження — захисне (для відповідача) та стимулююче (для позивача).

В межах дослідження проаналізовано особливості первинного (в інтересах відповідача) і вторинного (в інтересах позивача) зустрічного забезпечення.

Необґрунтованою вважає авторка позицію національного цивільного процесуального законодавства, що по суті прирівнює вторинне зустрічне забезпечення до заміни засобів забезпечення позову, що обмежує відповідача у виборі засобів зустрічного забезпечення, у зв'язку із чим запропоновано регламентувати право відповідача за своєю ініціативою звернутись із клопотанням до суду із зустрічним забезпеченням позову шляхом внесення на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вимог позивача або надання гарантії банку на таку суму.

В межах дослідження обґрунтовано доцільність визнання за відповідачем права на звернення із зустрічним забезпеченням при розгляді скарги судом касаційної інстанції.

Авторкою встановлено, що відшкодування збитків відповідача, завдані забезпеченням позову, не можна визнавати відповідальністю позивача за необґрунтоване клопотання перед судом про таке забезпечення, а воно є заходом захисту прав відповідача, що може бути застосований лише за таких умов: а) позивачу повністю або частково відмовлено в задоволенні позову; б) відповідне рішення набрало законної сили; в) встановлено безпосередній зв'язок між спричиненими збитками та накладеними заходами забезпечення позову.

10. У роботі на підставі аналізу зарубіжного досвіду правового регулювання запропоновано визнавати забезпечувально-захисним заходом захисту прав та інтересів відповідача подання ним клопотання («захисного документу») про відмову в прийнятті поданих позивачем заходів забезпечення позову або про розгляд судом заяви про вжиття таких заходів виключно в судовому засіданні. Такий «захисний документ» не позбавлятиме права позивача подати заяву про забезпечення позову до подання позовної заяви або ж процесу розгляду справи по суті, але надасть додаткові гарантії потенційному відповідачеві в участі при вирішенні цього питання та буде потребувати додаткової аргументації своєї заяви про забезпечення з боку позивача.

На думку дисертантки, однак впровадження в національне цивільне процесуальне законодавство зазначеного засобу захисту прав відповідача, повинно здійснюватися з деякими обмеженнями, що відповідають цілям і завданням цивільного судочинства, а також потребам правозастосовної практики, зокрема, надання відповідачу права пред'явити до суду захисний документ не повинно суперечити такій важливій характеристиці заходів забезпечення позову, як їх невідкладний характер.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні вирішено важливе наукове завдання, що полягає в науково-теоретичному обґрунтуванні питань захисту прав та інтересів відповідача у цивільному процесі, а також удосконалення національного правового регулювання у вказаній сфері, у результаті чого сформульовано такі висновки та рекомендації.

1. Проведене дослідження процесуальних гарантій захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі дало підстави вважати, що такі гарантії мають двоскладовий зміст: нормативну основу і процесуальні дії з реалізації правових приписів. В свою чергу нормативна основа досліджуваних гарантій складається з нормативно-правових засобів, встановлених цивільному процесуальному законодавстві.

Процесуальні дії адресатів процесуальних норм щодо реалізації правових засобів, встановлених процесуальним законодавством, повинні бути включені в процесуальні гарантії, оскільки без активних дій таких суб'єктів процесуальних правовідносин неможливе досягнення кінцевої мети дії процесуальних гарантій — цілей і завдань цивільного судочинства. Переважна більшість процесуальних гарантій захисту прав та інтересів відповідача в результаті залежать від процесуальної активності суду.

У дослідженні встановлено, що процесуальні гарантії захисту прав відповідача присутні на кожній стадії вчинення процесуальних дій: від відкриття провадження у справі до власне постановлення рішення у справі, його оскарження, з огляду на це проведено класифікацію процесуальних гарантій захисту прав та інтересів відповідача.

Констатовано, що частиною із вказаних процесуальних гарантій наділений також і позивач (щодо укладення мирової угоди, оскарження процесуальних дій суду, залучення третьої особи тощо), однак в більшості випадків вони мають свої особливості із застосування та правових наслідків для прав та обов'язків кожного із вказаних учасників, зважаючи

на протилежний характер інтересів сторін, момент фактичного вступу в процес, роль в справі (напад/захист) тощо.

2. Засобами захисту прав та законних інтересів відповідача в цивільному процесі визначено надані цивільним процесуальним законодавством правові інструменти, які він може використовувати задля відмови в задоволенні позовних вимог в повному обсязі чи в частині та/або вибуття відповідача з процесу шляхом його заміни на іншого відповідача.

Реалізація права відповідача на захист має свою специфіку, яка обумовлюється процесуальної роллю особи, до якої пред'явлено матеріально-правову вимогу, що має бути вирішена юрисдикційними органами в межах цивільної справи.

Встановивши зміст поняття захисту прав та інтересів відповідача та засобів такого захисту, зроблено висновок, що такий захист доцільно розглядати, в тому числі, через призму цілеспрямованої діяльності відповідача в умовах правового конфлікту, який виникає і розвивається в межах позовного провадження.

3. Напрацювання класифікаційних критеріїв розмежування засобів захисту прав та інтересів відповідача дало підстави стверджувати, що важливість дослідження видових характеристик засобів захисту відповідача в цивільному процесі пролягає не тільки в науковій площині, тому варто говорити не лише про їх перелік чи систематизацію, а розуміння через призму видових ознак, можливості та доцільності застосування тих чи інших засобів разом чи ізольовано.

За результатами проведеного дослідження запропоновано класифікацію засобів захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі залежно від суб'єктно-предметного змісту, що поділяє їх на *комунітарні* та *характерологічні*.

4. Характеристика спростування як типового засобу захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі, дала змогу визначити його

поняття та зробити висновок про його важливість в механізмі захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі.

До спростування фактів відповідач вдається у випадках, коли позивач не подає доказів підстави позову. Спростування як засіб захисту відповідача може стосуватись не тільки самих позовних вимог, але й пояснень та доказів, що надаються іншими учасниками процесу.

5. В результаті проведеного дослідження особливостей мирової угоди в цивільному процесі, аргументовано, що мирова угода, незалежно від того, що відповідач в частині погоджується із змістом позовних вимог, є ефективним засобом його захисту.

Мирова угода визначена як комунітарний (притаманний обом сторонам) засіб захисту прав та інтересів відповідача від позову, що виключає можливість застосування інших засобів захисту щодо предмету спору, укладена в добровільному порядку шляхом взаємних поступок з метою вирішення спору, який виник між сторонами, затверджується судом.

Доведено, що мирова угода як засіб захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі, характеризується специфічними ознаками, як-от: наявність гарантій захисту інтересів відповідача; справедливий баланс між первинними позиціями сторін та умовами мирової угоди; неможливість односторонньої зміни умов угоди; неможливість повторного пред'явлення тотожного позову до відповідача тощо.

6. Аналіз правових підстав та наслідків залучення третьої особи як комунітарного засобу захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі дав підстави стверджувати про доцільність захисту відповідача шляхом залучення третьої особи пояснюється також самостійним характером захисту третьої особи без самостійних вимог у процесі. Задоволення позову до відповідача не може безумовно означати для нього задоволення його регресних вимог до третьої особи, так само як і залучення відповідачем третьої особи і звернення до неї регресних вимог не

означатиме звільнення відповідача від відповідальності та її перенесення на третю особу. У задоволенні позовних вимог за початковим позовом може бути відмовлено і з інших підстав і тоді регресні вимоги втрачають свій зміст.

У роботі обґрунтовано доцільність регламентації можливості суду на розгляд в межах одного провадження первісного позову до відповідача і регресного позову відповідача до третьої особи без самостійних вимог, а також за потреби позову такої третьої особи до однієї зі сторін. В результаті такого розгляду в межах одного судового рішення судом би визначалась доля основних та регресних позовних вимог.

7. Охарактеризувавши заперечувально-захисні засоби захисту відповідача в цивільному процесі, у роботі вказується на недоцільність запровадження обов'язкового подання відзиву на позов, оскільки захищати свої права є правом відповідача, а не його обов'язком і він має право самостійно обирати застосовувати чи ні той чи інший засіб захисту, вчиняти ті чи інші дії, якщо це передбачено як його права.

Разом із тим на підставі аналізу цивільного процесуального законодавства окремих країн (Молдова, Білорусь, Грузія, Литва, Латвія, Великобританія, з метою вирішення завдань своєчасного розгляду і вирішення судами цивільних справ, з'ясування судом реальних позицій відповідача за позовом, належного здійснення права позивача та відповідача на захист їх порушених або оспорюваних прав і охоронюваних законом інтересів, запропоновано законодавчо регламентувати дискреційні повноваження суду у найскладніших категоріях справ, а також у справах, що пов'язані із значним обсягом розрахунків та доказів, зобов'язувати відповідача у встановлений судом строк подати письмовий відгук на позов, в якому відповідач повинен вказати за наявності заперечення проти позову, а також докази, які обґрунтовують такі заперечення відповідача проти позову.

8. Виокремлення специфіки зустрічного позову як процесуального засобу захисту відповідача в цивільному процесі в межах дисертаційного дослідження дало змогу зробити висновок про те, що зустрічний позов з своєю суттю є не лише засобом захисту відповідача проти первісного позову, але й одночасно процесуальним засобом задоволення вимог відповідача до позивача. У зв'язку із цим зустрічним позов є самостійним важливим засобом захисту прав та інтересів відповідача, відповідно можливість подання зустрічного позову є однією із процесуальних гарантій прав відповідача в цивільному процесі.

Обґрунтовано доцільність законодавчої регламентації таких підстав залишення зустрічної позовної заяви без розгляду за результатами розгляду справи по суті, як не пов'язаність останньої із первісним позовом і не відповідність вимогам ч. 2 ст. 193 ЦПК України, що дозволить відповідачеві звернутись до позивача із тими самими позовними вимогами в межах іншого провадження, а також, зважаючи на обставини справи, може призвести до перерозподілу судових витрат.

9. Встановивши правові механізми забезпечувально-захисних заходів захисту прав та інтересів відповідача, наголошується, що захист прав та інтересів відповідача при вжитті заходів щодо забезпечення позову є комплексом врегульованих цивільним процесуальним законом заходів, спрямованих на охорону прав і законних інтересів особи, щодо якої приймаються такі заходи. До таких заходів віднесено право на скасування заходів по забезпеченню позову, зустрічне забезпечення, право на відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову, а також звернення до суду за захисним документом.

В межах дослідження проаналізовано особливості первинного (в інтересах відповідача) і вторинного (в інтересах позивача) зустрічного забезпечення.

Встановлено, що відшкодування збитків відповідача, завдані забезпеченням позову, не можна визнавати відповідальністю позивача за

необґрунтоване клопотання перед судом про таке забезпечення, а воно є заходом захисту прав відповідача, що може бути застосований лише за таких умов: а) позивачу повністю або частково відмовлено в задоволенні позову; б) відповідне рішення набрало законної сили; в) встановлено безпосередній зв'язок між спричиненими збитками та накладеними заходами забезпечення позову.

10. За результатами проведеного дослідження запропоновано внести такі зміни та доповнення до ЦПК України:

1) викласти ч. 1 ст. 141 ЦПК України в такій редакції: «1. Судовий збір покладається на сторони пропорційно розміру задоволених позовних вимог, в тому числі за зустрічним позовом»;

2) доповнити статтю 141 ЦПК України ч. 2¹ такого змісту: «Інші судові витрати, пов'язані з розглядом справи в частині зустрічного позову покладаються на учасників за правилами, визначеними ч. 2 цієї статті»;

3) доповнити статтю 141 ЦПК України ч. 9¹ такого змісту: «У випадку залишення заяви позивача (позивачів) без розгляду у зв'язку із розглядом декількох позовів до одного й того самого відповідача (відповідачів) з тим самим предметом та з тих самих підстав суд може покласти на позивача судові витрати відповідача (відповідачів) повністю або частково»;

4) п. 4 статті 156 ЦПК України викласти в такій редакції: «У разі вжиття судом заходів забезпечення позову про стягнення грошової суми відповідач (інша особа) може за своєю ініціативою звернутись до суду із зустрічним забезпеченням позову шляхом внесення на депозитний рахунок суду грошових коштів у розмірі вимог позивача або надання гарантії банку на таку суму»;

6) викласти п. 12 ч. 2 статті 197 ЦПК України в такій редакції: «встановлює строки для подання відповіді на відзив, заперечення, відзиву на уточнені позовні вимоги»;

7) доповнити п. 5 ч. 5 статті 198 ЦПК України такого змісту: «надання відповідачу строку на підготовку відзиву на уточнені, змінені позовні вимоги»;

8) доповнити статтю 198 ЦПК України ч. 5¹ такого змісту: «Відзив на уточнені, змінені позовні вимоги подається в строк, встановлений судом, який не може бути меншим п'ятнадцяти днів з отримання відповідачем ухвали про продовження строку проведення підготовчого судового засідання».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абознова О.В. Суд в механизме реализации права на судебную защиту в гражданском и арбитражном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.15. Екатеринбург, 2006. 28 с.
2. *Абрамов С.Н.* Советский гражданский процесс. М., 1952. 420 с.
3. *Авдюков М.Г.* Судебное решение. М., 1959. 192 с.
4. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. М. : Изд-во «Норма», 2001. 752 с.
5. Алексеева Н. С. Деякі аспекти зловживання правом на забезпечення позову у цивільному процесі. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії* : матер. круглого столу (м. Одеса, 27 лист. 2015 р.) / уклад.: І. В. Андронов, Н. В. Волкова, Р. Ф. Гонгало ; НУ ОЮА, Каф. цив. проц. Одеса : Фенікс, 2015. С. 69-72.
6. Алексеева Н. С. Зустрічне забезпечення як засіб захисту інтересів відповідача в цивільному процесі. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 3. С. 42–46.
7. Андреев С. Третьи лица в гражданском процессе Российской Федерации. *Общественные и естественные науки*. 2015. № 3. С. 39-44.
8. *Анисимова Л.И.* Возражения ответчика в советском гражданском процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.15. М., 1961. 19 с.
9. Анисимова Л.И. Возражения против иска. *Советская юстиция*. 1959. № 11. С. 25-28
10. Антимонов Б.С., Герзон С.Л. Адвокат в советском гражданском процессе. М., 1954. 231 с.
11. *Арапов Н.Т.* Встречный иск в советском гражданском процессуальном праве : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.15. Саратов, 1964. 215 с.
12. Арбитражный процесс : учебник (3-е издание, переработанное и дополненное) / под ред. В.В. Яркова. М. : Волтерс Клувер, 2006. 876 с.

13. Арбитражный процесс : учебник / Отв. ред. Д.Х. Валеев, М.Ю. Чельшев. М. : Статут, 2010. 572 с.
14. Арзуманян Г.М., Исковая форма защиты прав : дисс. канд. юрид. наук. 12.00.03. Ереван, 2006. 131 с.
15. Баринов Н.А. Гражданско-правовые проблемы удовлетворения имущественных потребностей советских граждан : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. 12.00.03. М., 1988. 42 с.
16. Баулин О.В. Бремя доказывания при разбирательстве гражданских дел. М. : Городец, 2004. 266 с.
17. Бекашева Д. И. Проявление принципов диспозитивности и состязательности на стадии подготовки гражданского дела к судебному разбирательству. *Евразийский юридический журнал*. 2012. № 5 (48). С. 95–99.
18. Бичкова С. С. Зустрічний позов як цивільна процесуальна форма захисту інтересів відповідача. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 10. С. 41-44.
19. Бобровник О.В. Треті особи у цивільному процесі України : автореф. дис ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2009. 22 с.
20. Богомаз Е.В. О возражениях ответчика против иска в гражданском процессе. *Управление в социальных и экономических системах* : м-лы XVII Международной научно-практической конференции (2-6 июня 2008 г., г. Минск) / Минский ин-т управления ; редкол.: Н.В. Суша [и др.]. Минск, 2008. С. 325–326.
21. Богомолов А.А. Процессуальные гарантии правильности и своевременности рассмотрения и разрешения гражданских дел : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.15. Саратов, 2004. 21 с.
22. Бондарева Е.Е. Реализация распорядительных прав сторон в арбитражном процессе (в суде первой инстанции) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.15. Самара, 2003. 32 с.
23. Бондаренко-Зелінська Н. Л., Гопкін П.В. Окремі питання захисту

прав та інтересів відповідача в цивільному процесі. *Університетські наукові записки*. 2015. № 1. С. 27-37.

24. Бывальцева С. Заключение прокурора в гражданском процессе. *Законность*. 2010. № 5. С.57-61.

25. Валеев Д.Х. Система процессуальных гарантий прав граждан и организаций в исполнительном производстве : автореф. дисс. ...докт. юрид. наук. 12.00.15. Екатеринбург. 2009. 20 с.

26. Васильев С.В. Порівняльний цивільний процес : підручник. К. : Алерта, 2015. 352 с.

27. Васильева Г. Д. Защита ответчика против иска в гражданском судопроизводстве : дисс. ... канд. юрид. наук. 12.00.15. Томск, 1980. 201 с.

28. Васильева Г.Д. Защита ответчика против иска в гражданском судопроизводстве. Красноярск : Изд-во Красноярского ун-та, 1982. 108 с.

29. Васильєва-Шаламова Ж. В., Гуменюк К.П. До питання про поняття сторін як основних учасників цивільного процесу. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 74. С. 205-211.

30. Васильченко Н. М. Процессуальное положение ответчика в гражданском судопроизводстве. Харьков : Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те, 1979. 89 с.

31. Васильковский Е.В. Учебник гражданского процесса / под ред. и с предисл. В.А. Томсинова (по изд. 1917 г.). М., 2016. 457 с.

32. Верба О.Б. Особливості визнання судом мирової угоди на стадії виконавчого провадження. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. № 3. URL : http://lvduvs.edu.ua/nauk/visnyky/nvsy/03_2008/08vobsvp.pdf (дата звернення : 23.02.2018).

33. Виконавча влада і адміністративне право / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. К. : Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.

34. *Викут М.А.* Третьи лица в советском гражданском процессе. *Ученые записки Саратовского юридического ин-та им. Д.И. Курского.* 1959. Вып. VII. С. 93-94.

35. Витрук Н.В. О юридических средствах обеспечения реализации и охраны прав советских граждан. *Правоведение.* 1964. № 4. С. 29-37.

36. *Воложанин В.П.* Защита субъективных прав участниками гражданского процесса. *Российский юридический журнал.* 2006. №1. С. 142-144.

37. *Воробьев М.К.* Альтернативный процесс по спору о качестве поставленной продукции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Свердловск, 1965. 20 с.

38. Гарієвська М. Б. Забезпечення майнових інтересів учасників справи в цивільному процесі: порівняльно-правовий аспект. *Університетські наукові записки.* 2018. № 3-4. С. 93-101.

39. Гимазова Э.Н. Гражданско-правовые средства обеспечения третейской защиты субъективных гражданских прав : дисс. канд. юрид. наук. 12.00.03. Казань. 2007. 198 с.

40. Голубцова Е.А. Процессуальные средства защиты ответчика по действующему гражданскому процессуальному законодательству Украины. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / відп. ред. Г.О. Ульянова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 611-613

41. Горелов М. Вопрос об общем понятии третьих лиц в гражданском судопроизводстве. *Арбитражный и гражданский процесс.* 2012. № 9. С. 10-12

42. Грабовська О.О. Роль принципу рівності в процесі доказування у цивільних справах. *Судова апеляція.* 2014. №2 (35). С. 83-91.

43. Гражданский процесс / под общ. ред. С.Н. Абрамова. М., 1948. 483 с.
44. Гражданский процесс зарубежных стран. Курс лекций : учебное пособие. – Мн. : БГУ, 2004. 147 с.
45. Гражданский процесс России: учебник / С.Ф. Афанасьев [и др.]; под ред. М.А. Викут. М., 2004. 459 с.
46. Гражданский процессуальный закон Латвии от 14.10.1998 г. URL : http://www.pravo.lv/likumi/30_gpz.html (дата звернения : 18.12.2019).
47. Гражданский процессуальный кодекс Грузии от 14.11.1997 г. № 1106-I. URL : <http://images.policy.mofcom.gov.cn/flaw/200904/2b9d672f-b048-4493-ab27-fab761ce4886.pdf> (дата звернения : 18.12.2019).
48. Гражданский процессуальный кодекс Литовской Республики от 28.02.2002 г. № IX-743. URL : <https://pravo.hse.ru/data/2016/02/28/1125592711/Литва%20ГПК%202011.pdf> (дата звернения : 18.12.2019).
49. Гражданский процессуальный кодекс Республики Беларусь от 11.01.1999 г. № 138-ФЗ. URL : http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_39570/ (дата звернения : 18.12.2019).
50. Гражданский процессуальный кодекс Республики Молдова от 30.05.2003 г. № 225-XV. URL : http://continent-online.com/Document/?doc_id=30397949 (дата звернения : 18.12.2019).
51. Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 14.11.2002 г. № 238-3. URL : <https://kodeksy.by/grazhdanskiy-processualnyy-kodeks/> (дата звернения : 18.12.2019).
52. Гражданское процессуальное право России : учебник / Боннер А.Т., Громошина Н.А., Гукасян Р.Е., Кудрявцева Е.В., и др. ; Отв. ред. : Шакарян М.С. М.: Былина, 1996. 400 с.
53. Гражданское процессуальное право Украинской ССР / И.И. Богдан [и др.]; руководитель М.И. Штефан. Киев, 1989. 463 с.

54. Гражданское процессуальное право: учебник / И.В. Баранов [и др.] ; под общ. ред. Л.В. Тумановой. М., 2008. 608 с.
55. Грибков Д.А. Исковая давность и сроки обращения в суд в гражданском судопроизводстве : дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.15. М., 2009. 198 с.
56. Грось Л.А. Влияние норм материального права на гражданское процессуальное право (научно-теоретические проблемы) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.03. М., 1999. 62 с.
57. Гукасян Р.Е. Проблема интереса в советском гражданском процессуальном праве ; Отв. ред.: Викиут М.А. Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1970. 190 с.
58. Гурвич М.А. Право на иск. М., 1949. 216 с.
59. Гусаров К.В. Проблемы гражданской процессуальной правосубъектности : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. Х., 2000. 201 с.
60. Давыденко Д.Л. Мировое соглашение как средство внесудебного урегулирования частноправовых споров (по праву России и некоторых зарубежных стран) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.15. М., 2004. 29 с.
61. Джавадов Х. А. Обязанность ответчика представить отзыв на исковое заявление как способ обеспечения эффективности гражданского судопроизводства. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 3. С. 149-154.
62. Дзера І. О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 К., 2001. 23 с.
63. Добровольский А. А., Иванова С. А. Основные проблемы исковой формы защиты права. М., 1979. 159 с.
64. Добровольский А.А. Исковая форма защиты права. Основные вопросы учения об иске. М. : Изд-во Моск. ун-та, 1965. 190 с.

65. Домусчі С. Д. Класифікація способів захисту права власності від порушень, не пов'язаних із позбавленням володіння. *Форум права*. 2011. № 1. С. 310–314

66. Дробязкина И. В. Международный гражданский процесс: проблемы и перспективы. СПб. : Юридический центр Пресс, 2005. 319 с.

67. Дунас Т., Руденко М. Завдання представництва прокурора в цивільному процесі. *Юридичний журнал*. 2006. № 7. С. 56-59.

68. Дюрягин И.Я. Применение норм советского права. Теоретические вопросы. Свердловск, 1973. 247 с.

69. Елистратова А.Н. Теоретические и практические аспекты защиты ответчика против иска : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратов, 2014. 197 с.

70. Еременко О. В. Процессуальные гарантии защиты прав и законных интересов взыскателя, заявителя и других заинтересованных лиц по неисковым производствам : автореф. дисс. канд. юрид. наук. 12.00.15. Саратов, 2006. 26 с.

71. Жеруолис И. А. Сущность советского гражданского процесса. Вильнюс : Изд-во «Минтис», 1969. 205 с.

72. Загородняя Ю.А. О возражениях ответчика в гражданском процессе. *Материалы международной научной конференции студентов и аспирантов*, Минск, 31 окт. — 1 ноября 2008 г. Минск : БГУ, 2009. URL : <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/43390/1/93.pdf> (дата звернення 21.12.2019)

73. Зайцев И.М. Гражданский процесс Российской Федерации : учебник. – М.: Юрайт, 2012. 410 с.

74. Зайцева С.Г. Неявка истца в судебное заседание как один из приемов защиты против ответчика. *Юрист*. 2000. № 9. С. 14–17.

75. Закаленко О.В. Засоби захисту відповідача від позову: адміністративно-процесуальний аспект. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 68. С. 498-503.

76. Захаров В.Н. Гражданские процессуальные гарантии субъективных прав сторон и третьих лиц при рассмотрении и разрешении гражданских дел : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.03. Саратов, 1980. 23 с.

77. Зейдер Н.Б. Пределы действия законной силы судебного решения. *Ученые записки Саратовского юридического института им. Д.И. Курского*. 1959. Вып. VII. С. 55-56.

78. Зубович М.М. Процессуальное взаимодействие субъектов арбитражного процессуального доказывания. М., 2007. 192 с.

79. Ильинская И.М. Участие третьих лиц в советском гражданском процессе. М. : Госюриздат, 1962. 83 с.

80. Исаенкова О.В. Иск и его характерные черты : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.15. Саратов, 1996. 21 с.

81. Исаенкова О.В., Демичев А.А. Гражданское процессуальное право России: учебник /под ред. О.В. Исаенковой. М., 2009. 448 с.

82. Камышев А. Обжалование отдельных судебных определений и возражения ответчика как реализация права на судебную защиту. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2006. № 8. С. 2-4.

83. Кармазіна Л.П. Правовий статус відповідача під час перегляду рішень у справах про адміністративні правопорушення адміністративними судами : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. К., 2015. – 204 с.

84. Керимов Д.А. *Методология права*. Предмет, функции, проблемы философии права. 2-е изд. М. : Аванта+, 2001. 559 с.

85. Кихтюк Р.П. Правові засади процесуального статусу сторін в адміністративному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 251 с.

86. Клейн Н.И. Встречный иск в суде и арбитраже. М.: Статут, 2017. 368 с.

87. Клейнман А.Ф. Участие третьих лиц в гражданском процессе. Иркутск : Изд. Иркутского университета, 1927. 83 с.

88. Комаров И.С. Защита ответчика против иска в гражданском и арбитражном процессе : дис. ... кандидата юридических наук : 12.00.15. Екатеринбург, 2012. 221 с.
89. Комментарий к Арбитражному процессуальному кодексу РФ (постатейный) / под ред. В.В. Яркова. М.: Волтерс Клувер, 2004. 784 с.
90. Комментарий к ГК РСФСР. – 3-е изд. Под ред. С.Н. Братуся, О.Н. Садикова, М., 1982. 680 с.
91. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення : 13.03.2018)
92. Конституція України від 28.06.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
93. Коровкин В.В. Предварительные меры обеспечения судебных споров в международном гражданском процессе : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.03. Саратов, 2006. 163 с.
94. *Коршунов Н.М., Мареева Ю.Л.* Гражданский процесс : учебник. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2015. 432 с.
95. Коссак С. Мировая угода в третейському розгляді. *Перспективи застосування альтернативних способів вирішення спорів в Україні* : матеріали другого Львівського міжнародного форуму. Львів, 2009. С. 73-75.
96. Котлярова В.В. Актуальные проблемы процедуры рассмотрения заявлений об обеспечении иска в арбитражном процессе. *Российский юридический журнал*. 2013. № 6. С. 111-118.
97. Кравцов С. О., Пономаренко І. В. Засоби захисту інтересів відповідача від пред'явленого позову: цивільно-процесуальний аспект. *Соціально-гуманітарний вісник*. 2018. Вип. 20-21. С. 109-112
98. Кудрявцева Е. В. Современная реформа английского гражданского процесса : автореф. ... дисс. ... доктор. юрид. наук : 12.00.15. М., 2008. 46 с.

99. Кузбагаров А.Н. Примирение сторон по конфликтам частноправового характера : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.03. СПб., 2006. 41 с.

100. Куренкова О.Н. Теоретические и практические аспекты прекращения производства по гражданским делам в судах общей юрисдикции : дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2006. 196 с.

101. Курс цивільного процесу : підручник / В.В. Комаров, В.А. Бігун, В.В. Баранкова; за ред. В.В.Комарова. Х. : Право, 2011. 1352 с.

102. Лазарев С.В. Мировое соглашение в гражданском судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2006. 22 с.

103. Лебедев М.Ю. Гражданский процесс : учебник. 5-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство Юрайт, 2015. 485 с.

104. Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 05.12.2011 року. URL : <https://ips.ligazakon.net/document/view/VRR00032?an=33> (дата звернення : 23.02.2018).

105. Лопатін С. В. Правовий статус громадян як суб'єктів адміністративно-правових відносин в інформаційній сфері. *Форум права*. 2010. № 2. С. 277–282

106. Лукьянцев А. А. Проблема участия третьих лиц в арбитражном процессе : автореф. ... дисс. канд. юрид. наук. : 12.712. Саратов, 1973. 26 с.

107. Луспеник Д. Зустрічне забезпечення. Кілька складних питань щодо застосування нового інституту, з якими стикнуться судді. *Закон і Бізнес*. 2017. № 34 (1332). URL : http://zib.com.ua/ua/print/130073-kilka_skladnih_pitan_schodo_zastosuvannya_zustrichnogo_zabez.html (дата звернення : 18.11.2019)

108. Малешин Д.Я. Методология гражданского процессуального права. М.: Статут, 2010. 208 с.

109. Малышев К. И. Курс гражданского судопроизводства. СПб., 1876. Т. 1. 444 с.
110. Масюк В.В. Проблемні питання застосування мирової угоди в цивільному процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2013. № 3. Т. 1. С. 90-95.
111. Матузов Н. И. К вопросу о понятии субъективных прав граждан / Развитие прав граждан СССР и усиление их охраны на современном этапе коммунистического строительства. Саратов, 1962. С. 102–107.
112. Медведев С. Влияние судебных актов на права и обязанности третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований относительно предмета спора, в гражданском процессе. *Право и жизнь*. 2013. № 11. С. 87-90.
113. Молева Г.В. Право на судебную защиту ответчика : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Молева Г.В. Саратов, 1993. 147 с.
114. Мухтарова Д.Р. Материально-правовые и процессуальные возражения ответчика в арбитражном процессе. *Вопросы теории и практики российской правовой науки: сборник статей III Международной научно-практической конференции*. Пенза, 2007. С. 198-201.
115. Нижникова В.В. Адміністративно-процесуальний статус суб'єктів провадження в справах про порушення митних правил : дис. ... канд. юри. наук. : 12.00.07. Ірпінь, 2008. 211 с.
116. Новоженіна І. Процесуальні гарантії прав сторін при оставлении судом общей юрисдикции заявления без рассмотрения в связи с повторной неявкой в судебное заседание истца либо обеих сторон. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2009. № 11. С. 13-15.
117. Огляд практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду у справах про захист гідності, честі та ділової репутації / Упоряд.: канд. юрид. наук, доцент Д. Д. Луспеник. Київ, 2019. URL :

https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Ogljad_KCS.pdf (дата звернення : 10.12.2019).

118. Одосій О.Ю. Забезпечувальні заходи в цивілістичному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2018. 235 с.

119. Орлова Л.М. Права сторон в гражданском процессе / науч. ред. В.С. Тадевосян. Минск, 1973. 192 с.

120. Осадчий А. Процесуальні засоби захисту відповідача від адміністративного позову. *Юридичний вісник*. 2014. № 1. С. 111-114.

121. Павлова Н.В. Предварительные обеспечительные меры в международном гражданском процессе : дис. ... канд. юрид. наук. : 12.00.03. М., 2002. 200 с.

122. Пасайлюк І. В. Зустрічний позов як засіб захисту прав та інтересів відповідача. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія юридична*. 2013. Вип. 4. С. 64-71

123. Пепеляшков О. С. Пред'явлення зустрічного позову як спосіб зловживання правом відповідача на захист. *Зловживання цивільними процесуальними правами: шляхи протидії* : матер. круглого столу (м. Одеса, 27 лист. 2015 р.) / уклад.: І. В. Андронов, Н. В. Волкова, Р. Ф. Гонгало ; НУ ОЮА, Каф. цив. проц. Одеса : Фенікс, 2015. С. 22-26.

124. Перцова О. Чи можуть заходи забезпечення позову бути скасовані або оскаржені. URL : <https://lhs.net.ua/ua-chy-mozhut-zakhody-zabezpechennia-pozovu-buty-skasovani-abo-oskarzheni-poiasnyla-olena-pertsova-radnyk-iuf-aequo-ru-mohut-ly-mery-obespechenyia-yska-byt-otmeneny-uly-osporeny-poiasnyla-elena-pert-2/>. (дата звернення : 18.11.2019)

125. Петросян Р.Г. Гражданское судопроизводство Республики Армения, 4-ое изд-е, Ереван : Воскан Ереванци, 2012. 260 с.

126. Пилехина Е.В. Мировое соглашение в практике арбитражного суда и суда общей юрисдикции : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. СПб., 2001. 21 с.

127. Підлубна Т.М. Право на захист цивільних прав та інтересів: моногр. / Т.М. Підлубна. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 192 с.

128. Плюхина М. А. Процессуальные средства обеспечения эффективности судопроизводства по гражданским делам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2002. 23 с.

129. Позовне провадження: монографія / [В.В. Комаров, Д.Д. Лупеник, П.І. Радченко та ін.] ; за ред. В.В. Комарова. Х. : Право, 2011. 552 с.

130. Постанова Верховного Суду від 10 квітня 2019 року (касаційне провадження № 61-38399св18). URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81288258> (дата звернення : 18.11.2019)

131. Про деякі питання практики застосування у вирішенні спорів окремих норм процесуального права [Електронний ресурс]: інформаційний лист Вищого Господарського суду України від 09 квітня 2009 р. № 0108/204. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v_204600-09

132. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13.01. 2011 року № 2939-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. №32. Ст. 314.

133. Про застосування судами законодавства про судові витрати у цивільних справах : Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.10.2014 року №10. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0010740-14#Text> (дата звернення : 18.09.2019)

134. Про судовий збір : Закон України від 08.07.2011 року № 3674-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 14. Ст.87.

135. Пулова Л.В. Особенности применения обеспечительных мер в арбитражном процессе. *Право и экономика*. №1. 2004. С. 75-81.

136. Путилова О.С. Защита прав и законных интересов ответчика в

цивилистическом правосудии. *Тенденции развития цивилистического процессуального законодательства и судопроизводства в современной России* : материалы Международной научно-практической конференции / отв. ред. А.И. Зайцев. Саратов, 2009. С. 382-385.

137. Пучинский В.К. Гражданский процесс зарубежных стран / под ред. В.В. Безбаха. М., 2008. 506 с.

138. Пятилетов И.М. Защита интересов ответчика в советском гражданском процессе: учебное пособие / отв. ред. М.С. Шакарян. М., 1990. 85 с.

139. Пятилетов И.М. Распоряжение сторон гражданскими материальными и процессуальными правами в суде первой инстанции : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. М., 1970. 23 с.

140. Решетникова И. Молчание – знак согласия? *Юрист предприятия в вопросах и ответах*. 2012. № 12, декабрь. URL : http://arbitr.ru/upimg/ED6482431A9987C50C3482EA78FE36E6_dk.pdf (дата звернения : 20.12.2019).

141. Рожкова М.А. Обеспечительные меры арбитражного суда. URL : <http://rozhkova.com/ARTICLE/AR27/AR27.pdf>.

142. Рожкова М.А. Юридические факты гражданского и процессуального права: соглашения о защите прав и процессуальные соглашения. М. : Статут, 2009. 332 с.

143. Ромовська З.В., Луців-Шумська Н.Л. Треті особи без самостійної вимоги: проблеми теорії та практики. *Вісник Академії адвокатури України*. 2012. № 1. С. 34-39.

144. Русинова Е.Р. Распорядительные права сторон в гражданском процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Екатеринбург, 2003. 21 с.

145. Рыженков К. Характер интереса третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования относительно предмета спора, в гражданском процессе. *Вестник Челябинского государственного университета*. 2014. № 19 (348). Право. Вып. 39. С. 24–28.

146. Рыжков К.С. Рыжков К.С. Интерес третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования относительно предмета спора, в гражданском процессе. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2015. № 9. С. 45-49.

147. Рыжков К.С. Участие третьих лиц, не заявляющих самостоятельные требования относительно предмета спора, в гражданском процессе : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратов, 2017. 184 с.

148. Рындзюнский Г. Техника гражданского процесса. Применительно к Гражданскому процессуальному кодексу Р.С.Ф.С.Р. / предисл. Я.Н. Бранденбургского. М., 1924. 371 с.

149. Рясенцев В.А. Мировые сделки (соглашения). *Социалистическая законность*. 1984. № 12. С. 26-29.

150. Самощенко И.С. Охрана режима законности советским государством. М., 1960. 199 с.

151. Сахнова Т. В. Курс гражданского процесса : теоретические начала и основные институты. М., 2008. 676 с.

152. Святогор О. Застосування мирової угоди в господарському процесі та виконавчому провадженні: окремі аспекти. *Право України*. 2003. № 1. С. 78-83.

153. Сгара Е. В. Використання інституту мирової угоди у процедурі банкрутства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.04. Донецьк, 2005. 21 с.

154. Селіванов А. О. Особливості залучення до судочинства органів державної влади — третіх осіб без самостійних вимог. *Вісник Верховного Суду України*. 2016. № 2. С. 39-42

155. Семенов В.М. Конституционные принципы гражданского судопроизводства. М., 1982. 152 с.

156. Синякина А.М. Мировое соглашение в делах о несостоятельности (банкротстве). *Арбитражный и гражданский процесс*. 2003. № 5. С. 25-28.

157. Скобелкин В.Н. Юридические гарантии трудовых прав рабочих и служащих. М., 1969. 183 с.

158. Словник української мови: в 11 томах. Т. 9. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. К.: Наукова думка, 1979. 916 с.

159. Словник української мови: в 11 томах. Том 3. / ред. тому: Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. Київ : Наук. думка, 1972. 744 с.

160. Смагина И.А. Гаранты как элемент административно-правового статуса государственного и муниципального служащего : дис. ... канд. юрид. наук; 12.0014. Саратов 2002. 190 с.

161. Снідевич О. С. Окремі проблемні питання пред'явлення зустрічного позову в цивільних справах, що виникають із земельних правовідносин. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 178-181;

162. Советский гражданский процесс : учебник / Боннер А.Т., Гурвич М.А., Курылев С.В., Марышева Н.И., и др.; Отв. ред.: Шакарян М.С. М. : Юрид. лит., 1985. 528 с.

163. Советский гражданский процесс / В.П. Воложанин [и др.] ; отв. ред. К.И. Комиссаров, В.М. Семенов. М. : Юрид.лит., 1978. 432 с.

164. Соловых С.Ж. Процессуальные гарантии прав сторон третейского разбирательства при разрешении экономических споров : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2005. 21 с.

165. Справа 372/3919/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71874777#> (дата звернення : 16.11.2019);

166. Справа № 127/22221/16-ц. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/68598590#> (дата звернення : 10.10.2019);

167. Справа № 127/23350/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71552383> (дата звернення : 23.02.2018).

168. Справа № 133/1306/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82802272#> (дата звернення : 18.10.2019);

169. Справа № 138/479/15-ц. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/48075576> (дата звернення : 10.12.2019).
170. Справа № 141/682/17. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/71190886> (дата звернення : 17.11.2019)
171. Справа № 175/3210/19. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84984976#> (дата звернення :
 23.02.2018).
172. Справа № 189/303/18. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75052896> (дата звернення : 17.11.2019)
173. Справа № 199/5291/19. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84439570#> (дата звернення :
 23.02.2018).
174. Справа № 199/7243/17. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84381888>. (дата звернення : 13.11.2019);
175. Справа № 2-30/99. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81990399> (дата звернення : 17.11.2019);
176. Справа № 2-648/10. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78865096> (дата звернення : 17.11.2019);
177. Справа № 2-з/593/11/2018. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78899703> (дата звернення : 17.11.2019)
178. Справа № 2/642/228/18. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77033959> (дата звернення : 17.11.2019).
179. Справа № 2/759/5574/18. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77172230> (дата звернення : 18.10.2019);
180. Справа № 200/13140/13-ц URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76132774> (дата звернення : 17.11.2019);
181. Справа № 200/18162/17. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77313305> (дата звернення : 17.11.2019)
182. Справа № 200/3982/19. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83957858#> (дата звернення :
 23.02.2018).

23.02.2018).

183. Справа № 201/421/19. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81048968#> (дата звернення :
 23.02.2018).

184. Справа № 201/6897/19. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84487084#> (дата звернення :
 23.02.2018).

185. Справа № 209/243/19 URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82863892#> (дата звернення : 18.10.2019);

186. Справа № 216/6208/17. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72003153#> (дата звернення : 10.10.2019);

187. Справа № 22-ц/813/710/19. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80346428> (дата звернення : 17.11.2019)

188. Справа № 22-цц-5058/11. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/15814905> (дата звернення : 17.11.2019)

189. Справа № 237/2958/16-ц. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/70990024>. (дата звернення : 13.11.2019);

190. Справа № 266/3718/18. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84610992#> (дата звернення :
 23.02.2018).

191. Справа № 266/7639/18. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83438267>. (дата звернення : 13.11.2019);

192. Справа № 278/3458/18. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/79782889> (дата звернення : 17.11.2019);

193. Справа № 289/1727/17 URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/70044114#> (дата звернення : 18.10.2019)

194. Справа № 295/798/19. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/85122439> (дата звернення : 18.10.2019)

195. Справа № 3-164Гс17. URL :
http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS170348.html. (дата звернення : 12.11.2019).
196. Справа № 301/894/19. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83091252#> (дата звернення : 23.02.2018).
197. Справа № 303/438/19 URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80707923#> (дата звернення : 18.10.2019);
198. Справа № 303/6167/19. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84602180> (дата звернення : 17.11.2019)
199. Справа № 308/10591/18. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77759854> (дата звернення : 17.11.2019);
200. Справа № 308/11098/17 URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77385715> (дата звернення : 18.09.2019);
201. Справа № 308/4469/19. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/85209308> (дата звернення : 17.11.2019);
202. Справа № 320/1350/19.
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82589254>. (дата звернення : 17.08.2019).
203. Справа № 335/7338/19. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83709116#> (дата звернення : 23.02.2018).
204. Справа № 335/7338/19. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83913543#> (дата звернення : 23.02.2018).
205. Справа № 340/275/18. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78099227> (дата звернення : 23.02.2018).
206. Справа № 344/8412/19. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84459595#> (дата звернення : 18.10.2019);
207. Справа № 344/8671/19 URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83037269> (дата звернення : 18.09.2019);

208. Справа № 347/1093/17. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82095470> (дата звернення : 16.12.2019).
209. Справа № 372/1048/18. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73884540#> (дата звернення : 16.11.2019);
210. Справа № 372/451/18. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72894758#> (дата звернення : 16.11.2019).
211. Справа № 372/458/18. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73291530#> (дата звернення : 16.11.2019);
212. Справа № 376/660/18. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76523797#> (дата звернення : 10.10.2019);
213. Справа № 444/145/16. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82212321> (дата звернення : 17.11.2019);
214. Справа № 450/1647/19. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84605250#> (дата звернення : 23.02.2018).
215. Справа № 461/2559/19. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83658295#> (дата звернення : 10.10.2019);
216. Справа № 490/526/19. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84606336#> (дата звернення : 23.02.2018).
217. Справа № 495/5391/17. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/69431315#> (дата звернення : 10.10.2019);
218. Справа № 496/2061/18. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75364231> (дата звернення : 18.10.2019)
219. Справа № 497/815/19. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/83654013#> (дата звернення : 23.02.2018).
220. Справа № 501/748/19. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78434563>. (дата звернення : 19.08.2019);
221. Справа № 504/4167/15-ц URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78570139>. (дата звернення : 15.05.2019);

222. Справа № 509/3615/19. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/84951656> (дата звернення : 23.02.2018).

223. Справа № 509/4285/17. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72582802> (дата звернення : 23.02.2018).

224. Справа № 509/532/18. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73080276> (дата звернення : 23.02.2018).

225. Справа № 509/5619/19. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/86204972> (дата звернення : 23.02.2018).

226. Справа № 517/563/18. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78062313#> (дата звернення : 17.11.2019);

227. Справа № 520/15613/17. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/73079988> (дата звернення : 18.10.2019)

228. Справа № 521/17960/18 URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78602293> (дата звернення : 17.11.2019);

229. Справа № 521/20292/18. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75463861> (дата звернення : 23.02.2018).

230. Справа № 522/1679/19. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82831842> (дата звернення : 09.09.2019).

231. Справа № 522/3487/17. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/70692923> (дата звернення : 17.11.2019);

232. Справа № 522/4043/18. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/80555422> (дата звернення : 17.11.2019).

233. Справа № 523/2571/19 URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81071768#> (дата звернення : 18.10.2019);

234. Справа № 544/52/19. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76203081#> (дата звернення : 10.10.2019)

235. Справа № 552/1983/19. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/83047458#> (дата звернення : 18.10.2019);

236. Справа № 552/2801/19. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81801673> (дата звернення : 18.09.2019);

237. Справа № 569/15856/18. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78271197> (дата звернення : 18.10.2019)

238. Справа № 569/22752/18. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78434563>. (дата звернення : 15.05.2019);

239. Справа № 569/7279/18. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78458938> (дата звернення : 18.10.2019)

240. Справа № 572/1868/17. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/71702607> (дата звернення : 23.02.2018).

241. Справа № 572/2050/17. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/71495000> (дата звернення : 23.02.2018).

242. Справа № 587/2569/18. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78739974> (дата звернення : 23.02.2018).

243. Справа № 592/20077/18. URL :

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/81957610#> (дата звернення : 23.02.2018).

244. Справа № 592/5380/20. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/89053716#> (дата звернення : 16.11.2019);

245. Справа № 6-1467цс17. URL :

http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/VS170635.html. (дата звернення : 12.11.2019).

246. Справа № 6-268ск16. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/55047597>. (дата звернення : 13.11.2019);

247. Справа № 6-307ск16 URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/54984752>. (дата звернення : 13.11.2019).

248. Справа № 6-605цс16. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/57933051> (дата звернення : 19.11.2019).

249. Справа № 607/16370/18. URL :

<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77841741>. (дата звернення : 19.08.2019).

250. Справа № 638/5694/19. URL :

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/84409662#> (дата звернення : 23.02.2018).

251. Справа № 643/1696/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72308331> (дата звернення : 17.11.2019);

252. Справа № 643/2338/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81078104> (дата звернення : 17.11.2019).

253. Справа № 643/4531/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76203081#> (дата звернення : 10.10.2019);

254. Справа № 661/1609/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81555738#> (дата звернення : 18.10.2019);

255. Справа № 675/2859/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80589473> (дата звернення : 23.02.2018).

256. Справа № 677/377/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80915833> (дата звернення : 17.11.2019);

257. Справа № 686/16830/17. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81498453> (дата звернення : 17.11.2019);

258. Справа № 686/26414/1. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79773665> (дата звернення : 17.11.2019);

259. Справа № 686/4533/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72818339> (дата звернення : 23.02.2018).

260. Справа № 706/827/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/82986248> (дата звернення : 18.10.2019)

261. Справа № 712/4280/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/81295014> (дата звернення : 26.08.2019)

262. Справа № 715/2473/18. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78340245> (дата звернення : 17.11.2019)

263. Справа № 718/55/19. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80016024#> (дата звернення : 18.10.2019);

264. Справа № 726/1358/16. URL : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71866876>. (дата звернення : 13.11.2019);

265. Справа № 751/8211/16-ц. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/74892690>. (дата звернення : 13.11.2019);
266. Справа № 752/21317/15-ц. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/75528373>. (дата звернення : 13.11.2019);
267. Справа № 753/2163/19. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/82142029#> (дата звернення : 23.02.2018).
268. Справа № 756/5036/19. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/82616219> (дата звернення : 23.02.2018).
269. Справа № 757/14171/18-ц. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/79714044#> (дата звернення : 10.10.2019);
270. Справа № 757/41798/18-ц. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/77038414> (дата звернення : 18.09.2019);
271. Справа № 759/15756/17. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/72613622> (дата звернення : 23.02.2018).
272. Справа № 759/9933/16-ц. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/79335946> (дата звернення : 17.11.2019)
273. Справа № 760/6329/19. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81542864#> (дата звернення : 18.10.2019);
274. Справа № 785/1018/18. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76812069>. (дата звернення : 17.11.2019).
275. Справа № 905/1795/18. URL :
<http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=85329088&red=100003b355ec07b6ee032b7d29576efb89bfcc&d=5> (дата звернення: 12.11.2019).
276. Справа № 908/1604/17. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/74691752> (дата звернення : 23.02.2018).
277. Справа № 910/12230/16. URL :
<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/78715780> (дата звернення : 23.02.2018).

278. Справа №628/2554/16. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/78370569> (дата звернення : 17.11.2019);
279. Справа №701/531/19. URL :
<http://reyestr.court.gov.ua/Review/81667971#> (дата звернення : 16.11.2019).
280. Степанова Т.В. Процесуальний статус учасників позовного провадження у господарському судочинстві : теоретико-правові та праксеологічні аспекти : монографія. Одеса : Фенікс, 2017. 494 с.
281. Строгович М.С. Логика. М., 1949. 563 с.
282. Суханов Е. А. Гражданское право : в 2 т. Том II. Полутом 1 : учебник / Отв. ред. проф. Е. А. Суханов. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Издательство БЕК, 2000. 704 с.
283. Теория государства и права. Курс лекций. Под ред. Матузова Н.И., Малько А. В. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Юристъ, 2001. 776 с.
284. Тертишников В.І. Цивільний процесуальний кодекс України : наук.-практ. коментар. – Харків : В-ць СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. 576 с.
285. Тимошевська І.П. Правовий статус прокурора у цивільному судочинстві в умовах сучасного законодавства. *Теорія і практика правознавства*. 2019. № 2. URL. :
<http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/186036/185872> (дата звернення : 15.07.2019).
286. Тихонов А.А. Актуальные проблемы теории и практики гражданского процесса. М. : Кнорус, 2015. 290 с.
287. Ткаченко М. Мирова угода як складова частина переговорного процесу: матеріальні та процесуальні основи. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 8. С. 51-55.
288. Трашкова Н.М. Защита ответчика в гражданском процессе : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. М., 2009. 197 с.
289. Трубников П.Я. Судебное разбирательство гражданских дел. М. : Госюриздат, 1962. 102 с.

290. Туманова Л.В. Актуальные проблемы участия в гражданском судопроизводстве третьих лиц, не заявляющих самостоятельных требований на предмет спора, и органов государственного управления, дающих заключение по делу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.15. Саратов, 1985. 21 с.

291. Фединяк Л. Мирова угода як спосіб врегулювання цивільно-правових спорів: окремі питання. *Право України*. 2003. № 4. С. 45-50.

292. Фетюхин М.В. Обеспечительное производство в арбитражном процессе : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.15. Казань, 2005. 178 с.

293. Фишман Л.И. Движение гражданского процесса/ под ред. и с предисл. проф. Ал. Малицкого. Харьков, 1926. 464 с.

294. Фомичева Р.В. Меры по обеспечению исполнения решений в арбитражном процессе : дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.15. Саратов, 2007. 197 с.

295. Фонова О.С. Процесуальні труднощі зустрічних позовів. *Економіка та право*. 2010. № 2. С. 87–90

296. Фурсов Д.А. Предмет, система и основные принципы арбитражного процессуального права (современные проблемы теории и практики) : дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.15. М., 2000. 430 с.

297. Хасаншин И.А. Процессуальные гарантии прав участников производства в арбитражном суде первой инстанции : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15. Казань, 2014. 198 с.

298. Хесин Д. А. Средства защиты интересов ответчика в гражданском и арбитражном судопроизводствах. Арбитражный и гражданский процесс. 2004. № 1. С. 8-12.

299. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40-44. Ст. 356

300. Цивільний процес : навч. посіб. / А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, та ін. ; за ред. Ю.В. Білоусова. К. : Прецедент, 2005. 293 с.

301. Цивільний процес України : підручник / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, Н.Ю. Голубевої. К. : Істина, 2011. 536 с.
302. Цивільний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар : у 2 т. ; за заг. ред. С.Я. Фурси. К. : Видавець Фурса С.Я. : КНТ, 2007. 916 с.
303. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 року *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст. 492
304. Цихоцкий А.В. Секвестр как вид обеспечительных мер в современном гражданском процессе. *Пролог. Все о праве*. 2013. №4. С. 11-14.
305. Чашин А.Н. Гражданский и арбитражный процессы: учебник. М., 2010. 583 с.
306. Черникова О.С. Мировое соглашение как процедура в арбитражном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2006. 26 с.
307. Чечот Д.М. Участники гражданского процесса. М. : Госюриздат, 1960. 192 с.
308. Швейцер Д.В. Встречный иск. *Социалистическая законность*. 1957. № 1. С. 39-44.
309. Штанько А. Підходи до визначення поняття захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. С. 142–159.
310. Штефан А. Провадження у справах за позовами до засобів масової інформації про захист честі, гідності та ділової репутації до судового розгляду. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2010. № 2. С. 40-46.
311. Штефан М.І. Цивільний процес : підручник. 2-ге вид., перер. та доп. – К. : Ін Юре, 2001. 696 с.
312. Шурин О. А. Інститут забезпечення позову: теоретичні та практичні проблеми реалізації. *Прикарпатський юридичний вісник* : зб.

наук. пр. / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Івано-Франківськ, 2018. Вип. 1 (22). С. 171-174.

313. *Щеглов В.Н.* Субъекты судебного гражданского процесса. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1979. С. 129 с.

314. *Энгельман И.Е.* Курс русского гражданского судопроизводства. Юрьев, 1912. 646 с.

315. *Юдельсон К.С.* Советский гражданский процесс. М., 1956. 439 с.

316. Юдин А.В. Изменение и лишение процессуального статуса лиц, участвующих в деле, в гражданском судопроизводстве. *Арбитражный и гражданский процесс*. 2009. № 1. С. 11–17.

317. Ярков В.В. Юридические факты в цивилистическом процессе. М.: Инфотропик Медиа, 2012. 608 с.

318. Ярков В.В., Абушенко Д.Б., Брановицкий К.Л. и др. Гражданский процесс : Учебник. М. : Статут, 2017. 702 с.

319. Ятченко Є.О. Укладення мирової угоди під час здійснення судочинства та у виконавчому провадженні. Судова апеляція. 2015. № 4. С. 41-48.

320. Schuschke W., Walker W. Vollstreckung und Vorläufiger Rechtsschutz. Koeln, 2008. 2548 s.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

11. Лабань О. О. Захист прав та інтересів відповідача під час забезпечення позову в цивільному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного прав*. 2019. Випуск 3, том 2. С. 84-89. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

12. Лабань О. О. Зустрічний позов як спеціальний засіб захисту прав та інтересів відповідача. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 125-127. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

13. Лабань О. О. Поняття та значення захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2019. Випуск 58. Том 1. С. 124-127. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

14. Лабань О. О. Мирова угода як спеціальний засіб захисту прав та інтересів відповідача. *Юридичний бюлетень*. 2019. Випуск 10. С. 67-73. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

15. Лабань О. О. Правова природа спростування як засобу захисту відповідача проти позову. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. Випуск 7. Спецвипуск. С.20-24.

16. Лабань Е. А. К вопросу о классификации способов защиты прав и интересов ответчика в гражданском процессе. *Актуальные проблемы современного публичного и частного права* : материалы международной научно-практической конференции (Минск, 9 апреля 2015 г.) / [редкол. :

Г.А. Короленок, Т.С. Таранова (отв. ред.) и др.] ; Белорус. гос. экон. ун-т. Минск : Экоперспектива, 2015. С. 143-145.

17. Лабань О. О. Зустрічний позов як спеціальний спосіб захисту у справах про поділ майна подружжя. *Актуальні проблеми здійснення і захисту сімейних прав* : збірник наукових праць за матеріалами Круглого столу (м. Хмельницький, 30 травня 2016 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 75-78.

18. Лабань О. О. Особливості розмежування зустрічного позову та заперечення проти позову як способів захисту відповідача. *Актуальні проблеми юридичної науки* : збірник тез Міжнародної наукової конференції «П'ятнадцяті осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 21–22 жовтня 2016 року): [у 2-х част.]. Частина друга. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2016. С. 174-176.

19. Лабань О. О. Процесуальна рівність сторін як загальна засада забезпечення захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі. *Сучасний стан та перспективи розвитку держави і права* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 16-17 червня 2017 року). Львів. С. 56-58.

20. Лабань О. О. До питання про зміст процесуальних прав відповідача. *Конституційні цінності : правова природа та практика реалізації* : збірник тез Міжнародної науково-практичної конференції «Конституційні цінності: правова природа та практика реалізації» (м. Хмельницький, 17 травня 2019 року). [у 2-х част.]. Частина 1. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2019. С. 270-273.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА

ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

вул. Героїв Майдану, буд. 8, м. Хмельницький, 29013. Тел. (038-2) 71-80-00, факс 71-80-82
E-mail: info@univer.km.ua Розрахунковий рахунок № 35428201032328 в Головному управлінні
Державного казначейства України у Хмельницькій області, МФО 815013. Код ЄДРПОУ 14163438

ЗАТВЕРДЖУЮ

ректор Хмельницького університету

управління та права

імені Леоніда Юзькова

Олег ОМЕЛЬЧУК

«*листо*» 2020 р.

про реалізацію результатів наукових досліджень Лабань Олени Олексіївни на тему «ЗАХИСТ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ВІДПОВІДАЧА У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ»

Комісія у складі: голови, декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук *Крушинського Сергія Антоновича*, членів комісії: завідувача кафедри цивільного права та процесу, доктора юридичних наук, професора *Гринько Світлани Дмитрівни*, доцента кафедри цивільного права та процесу, кандидата юридичних наук *Якимчук Світлани Олексіївни*, стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Лабань Оленою Олексіївною наукові положення і висновки з теми: «Захист прав та інтересів відповідача у цивільному процесі» були детально вивчені колективом кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова і реалізовані у навчальному процесі.

Зокрема, дисертанткою було надано комісії для ознайомлення перераховані в авторефераті наукові публікації, які відображають основний зміст дисертаційного дослідження:

1. Лабань О. О. Захист прав та інтересів відповідача під час забезпечення позову в цивільному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного прав*. 2019. Випуск 3, том 2. С. 84-89. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).
2. Лабань О. О. Зустрічний позов як спеціальний засіб захисту прав та інтересів відповідача. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 4. С. 125-127. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).
3. Лабань О. О. Поняття та значення захисту прав та інтересів відповідача в цивільному процесі. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2019. Випуск 58. Том 1. С. 124-127. (Видання

включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

4. Лабань О. О. Мiroва угода як спеціальний засіб захисту прав та інтересів відповідача. *Юридичний бюлетень*. 2019. Випуск 10. С. 67-73. (Видання включено до міжнародної наукометричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща)).

5. Лабань О. О. Правова природа спростування як засобу захисту відповідача проти позову. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. Випуск 7. Спецвипуск. С. 20-24.

Матеріали, подані здобувачкою, використовуються під час викладання навчальних дисциплін «Цивільне процесуальне право», «Проблеми цивільного процесуального права», «Практика цивільного судочинства», «Теорія та практика судової юрисдикції», для підготовки підручників, навчальних посібників з дисциплін кафедри.

Теоретичні положення та висновки дисертаційного дослідження використовуються у робочих програмах та навчально-методичних матеріалах із навчальних дисциплін «Цивільне процесуальне право», «Проблеми цивільного процесуального права» для здобувачів вищої освіти першого та другого освітніх рівнів за спеціальністю 081 Право Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова. Включення до наведених матеріалів положень та висновків, які містяться у дисертації, сприяє більш глибокому вивченню навчального матеріалу здобувачами вищої освіти університету, а також виробленню практичних навичок у застосуванні отриманих теоретичних знань в подальшій професійній діяльності.

Голова комісії

Декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук

С.А. Крушинський

Члени комісії

завідувач кафедри
цивільного права та процесу,
доктор юридичних наук, професор

С.Д. Гринько

доцент кафедри цивільного
права та процесу,
кандидат юридичних наук

С.О. Якимчук

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

Підпис
ЗАСВІДЧУЮ:
Нач. ВК ХУУП
імені Леоніда Юзькова

